

NARKŪNŲ DIDŽIOJO PILIAKALNIO TYRINĖJIMŲ REZULTATAI (Apatinis kultūrinis sluoksnis)

REGINA VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ

Narkūnų vietovė yra apie 3 km į pietvakarius nuo Utenos. Čia kairėje Utenos—Pakalnių kelio pusėje yra archeologinių paminklų kompleksas, kurį sudaro du vienas prieš kitą stūksantys piliakalniai, į vakarus nuo jų išlikusi senovinė gyvenvietė ir apie 700 m į rytus nuo piliakalnių — XIV—XV a. senkapiai.

Anksčiausia ir daugiausia dėmesio susilaukę piliakalniai, dėl nevienodo dydžio vadinami didžiuoju ir mažuoju. Pirmasis neretai laikomas Utenio pilimi, antrasis — jo kapu. Jau XVI a. M. Strijkovskis ieškojo Utenio sostinės, kartu ir Utenos miesto užuomazgų. Savo kronikoje jis rašė, kad Uteną įkūręs Kukovičiaus sūnus Utenis. Esą ežero pakrantėje buvusioje kalvoje, turėjusioje visus piliakalnio požymius, jis pasistatęs pilį. Ji stovėjusi per pusantros mylios (mylia — 7,8 km) nuo dabartinės Utenos. M. Strijkovskis teigia lankęsis toje vietoje. Iš aprašymo matyti, kad Utenos pilį jis spėjo buvus dabartiniame Pakalnių piliakalnyje (1, p. 248). Tačiau drauge auga domėjimasis ir Narkūnų piliakalniais, kurie, ieškant Utenio pilies, tampa nemenkais Pakalnių piliakalnio varžovais. Labai svarbūs F. Vilčinskio 1835 m. šioje vietoje atlikti kasinėjimai (2, p. 559—560). Būtent Narkūnuose jis norėjo rasti Utenio pilį. Mažajame piliakalnyje nieko neaptiko, o didžiajame rado storą kultūrinį sluoksnį, kuriame buvo akmeninių grindinių ir įvairių radinių, tarp jų geležinis ietigalis, elnio ragas su darbo žymėmis, varinio indo dalis ir daug puodų šukių. Minėti radiniai skatino to meto mokslų žmones domėtis šia vietove. Matyt, F. Vilčinskio tyrinėjimai paveikė ir M. Balinskį, kuris savo darbuose (3, p. 276—279) koreguoja M. Strijkovskio teiginį ir nurodo, jog Utenis medinę pilį pastatęs ne Pakalniuose, bet dabartiniuose Narkūnuose. M. Balinskis teisingai aprašo Narkūnų piliakalnių ir lygina juos net su Vilniaus ir Kernavės piliakalniais.

Nuo XIX a. vidurio Narkūnų piliakalniai plačiai aprašomi istorinėje ir archeologinėje literatūroje (4, p. 100; 5, p. 189), kiti šios vietovės archeologiniai paminklai buvo ištirti jau gerokai vėliau. Antai senoji gyvenvietė aptikta tik 1957—1959 m., kai toje vietoje buvo renčiama šokių aikštelė. Kasant žemę, rasta degėsių, gyvulių kaulų, puodų šukių. 1959 m. Utenos kraštotyros muziejus šiek tiek tyrinėjo gyvenvietę. Aptikus kultūrinį sluoksnį, uždrausta dirbti žemės darbus, senoji gyvenvietė drauge

su piliakalniais imta saugoti, kad nebūtų toliau ardoma. Vėliausiai sužinota apie senkapius: iki 1976 m. vasaros archeologai apie juos neturėjo jokių duomenų. Tik pradėjus sistemingai 1975—1978 m. tyrinėti šį archeologinį kompleksą, nustatyta senkapių vieta, ir jie buvo ištirti.

Per 4 vasaras bendromis LTSR MA Istorijos instituto ir Vilniaus valst. universiteto LTSR istorijos katedros archeologų jėgomis Narkūnų archeologinių paminklų komplekse buvo atlikti reikšmingi darbai: ištirtas 480 m² plotas senajoje gyvenvietėje, patikrinta didžiojo piliakalnio šiaurės rytų pašlaitėje esanti kalvelė, iškasta joje 200 m² plotas, taip pat visa vakarinė didžiojo piliakalnio aikštelės dalis — 660 m², drauge padaryti 2 pylimo pjūviai, ištirtas 62 m² plotas mažajame piliakalnyje ir atidengta 11 kapų. Su kasinėjimų rezultatais trumpai supažindinti archeologai per ataskaitines konferencijas ir jų tezėse (6, p. 32—37; 7, p. 84—94; 8, p. 29—32; 9, p. 32—35), taip pat ir plačioji visuomenė (10, p. 8—10). Išsamiau paskelbti tik senkapių tyrinėjimų rezultatai (11, p. 101—109). Tuo tarpu pačių vertingiausių duomenų gauta, ištyrus didįjį piliakalnį. Jo tyrinėjimai dar nepublikuoti. Straipsnio tikslas — paskelbti nepaprastai retą, didžiulę mokslinę vertę turinčią medžiagą. Dar reikia pridurti, kad tebus nagrinėjamas apatinis kultūrinis sluoksnis ir jo radiniai, priklausę paskutiniajam tūkstantmečiui pr. m. e.—mažiausiai ištirtam Lietuvos archeologijos laikotarpiui.

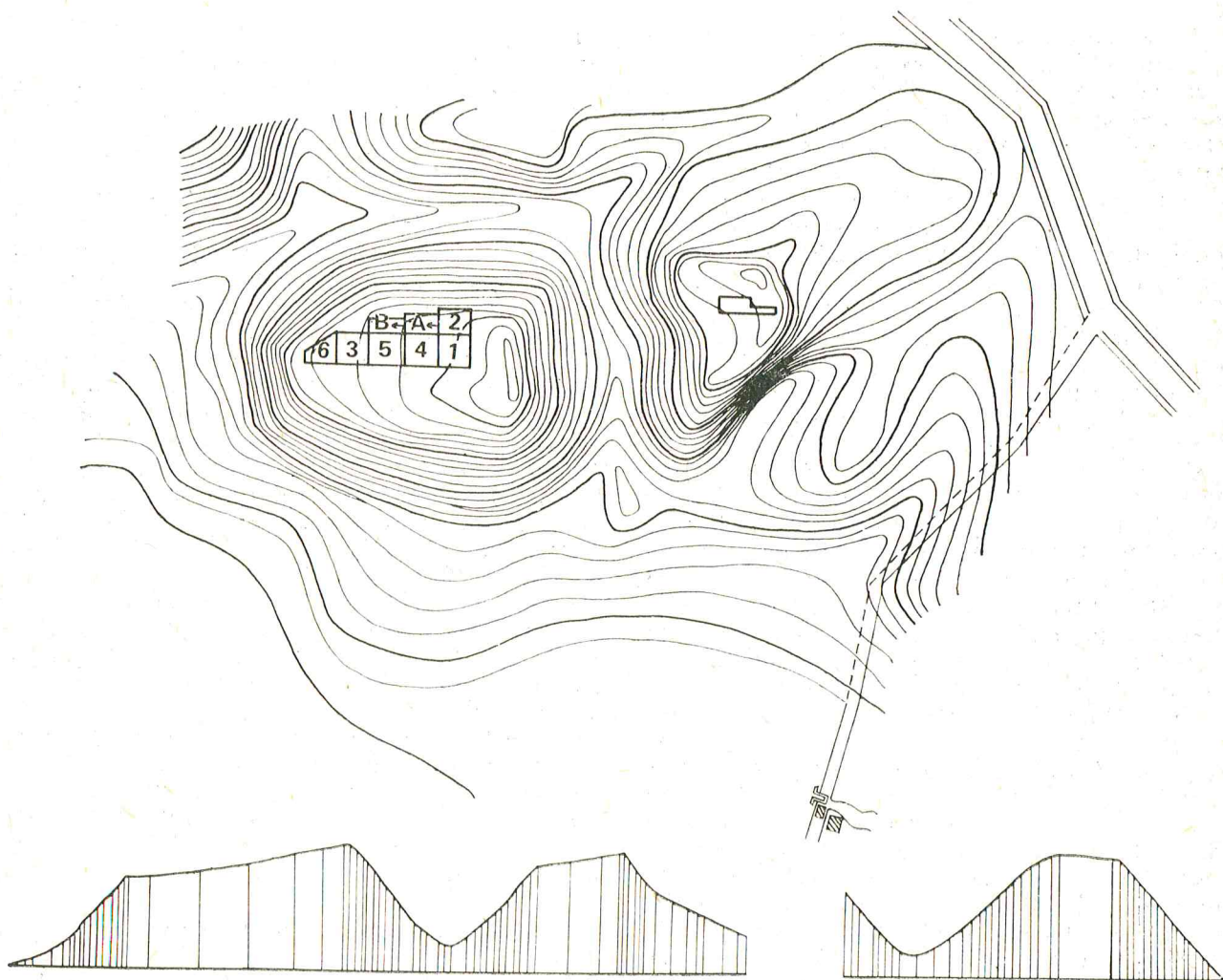
PAMINKLO APRAŠYMAS

Didysis piliakalnis įrengtas pailgoje 13—14 m aukščio stačiais šlaitais kalvoje kairiajame Utenės krante. Viršuje yra pailgo trikampio formos aikštelė, 55 m ilgio šiaurės—pietų kryptimi ir 35 m pločio šiaurinėje dalyje. Kaip tik čia supiltas iki 2 m aukščio pylimas, juosiantis aikštelę iš šiaurės vakarų, šiaurės ir šiaurės rytų. Jis turėjo būti tarsi pasagos pavidalo, tačiau laikas ir įvairūs darbai jį labai deformavo. Nuo aikštelės pusės pylimas smarkiai nuardytas. Už jo eina gilus (iki 13 m) ir ilgas (iki 60 m) griovys, dugne siekiantis 3—4 m pločio. Jis skiria didįjį piliakalnį nuo mažojo, įrengto neaukštoje kalvoje. Šio piliakalnio 25×15 m dydžio aikštelė iš vakarų, šiaurės ir rytų apjuosta maždaug 60 m ilgio pylimu, kuris nu-trūksta tik pietinėje pusėje prie minėto griovio.

Iš išorės pylimas su šlaitais yra apie 4 m, o iš vidaus — 2,5 m aukščio (pav. 1). Dabartinis piliakalnių vaizdas išliko iš paskutinio jų egzistavimo laikotarpio, kai XIII a.—XV a. pradžioje didžiajame piliakalnyje stovėjo medinė

KULTŪRINIS SLUOKSNIS

Piliakalnio aikštelėje aptikti 2 kultūriniai sluoksniai: viršutinis ir apatinis. Pirmasis labai suardytas. Geriausiai jį apibūdina gana gau-

Pav. 1. Narkūnų piliakalnių planas ir pažymėti tyrinėti plotai

feodalo pilis. Tuo metu buvo įrengti visi minėti žemių įtvirtinimai, supilti pylimai, iškastas didžiulis griovys, įrengtas priešpilis, dabar vadinamas mažuoju piliakalniu. Visai kitaip ši vietovė atrodė I tūkstantmetyje pr. m. e., kai pailgoje kalvoje gyveno bendruomenė, kuri dar nemokėjo daryti tokių sudėtingų įtvirtinimų, gal net nepajėgė atlikti didžiulių žemės kasimo darbų, bet pagal savo išgales ir gebėjimus statėsi būstus, rengė gyvenvietę saugesnėje, sunkiau prieinamoje vietoje, stengėsi apsaugoti ją daug kuklesniais, bet tuo laiku gana sudėtingais įtvirtinimais.

si žiostoji keramika, puošta bangelių raštu, rečiau — šampais. Kai kurių puodų dugnuose aptikta tam tikrų ženklų. Iš kitų radinių minėtini: geležinės cilindrinės spynos, plačiašmenis kirvis, peiliai, dalgio geležtės dalis, rombiniai arbaletinių ir paprastų strėlių antgaliai, žalvarinė pinta apyrankė, žalvarinė apskrita plokščia lieta segelė ir kiti XIII—XIV a. radiniai. Minėtina XV a. pradžios moneta, aprašyta atskirame straipsnyje (12, p. 265—270).

Kaip jau sakytą, mus pirmiausia domina apatinis kultūrinis sluoksnis, kuriame ryškiai skyrėsi 2 horizontai, nors pagal radinius galima

skirti ir tris. Apatinis horizontas aptiktas 2 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus, apie 30 cm storio ir ėjo vakariniu aikštelės pakraščiu. Jį sudarė tamsi riebi žemė, kurioje rasta labai primityvios brūkšniuotosios keramikos ir kaulinių smeigtukų plokščiomis tarsi irklo pavidalo galvutėmis. Kai kur, ypač aikštelės šiaurės vakarų dalyje, galima buvo pasekti, kaip apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas buvo užplūktas molio sluoksneliu, virš kurio susidarė naujas 1,7—0,6 m storio kultūrinio sluoksnio horizontas, priklausęs I tūkstantmečiui pr. m. e. ir patiems pirmiesiems m. e. amžiams. Nepavyko aiškiai išskirti trečio pirmaisiais m. e. amžiais susidariusio kultūrinio sluoksnio horizonto. Jam priklausio nedidelė visų radinių dalis: metalo lydymo krosnelė ir šiek tiek keramikos. Sprendžiant iš keramikos, gausių kaulo bei ragų, žalvario ir kitų radinių, antrasis kultūrinio sluoksnio horizontas susidarė vėlyvajame žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje. Jis jau dengė visą piliakalnio aikštelę. Kaip tik jam priklausio buvusių pastatų stulpų vietos, atidengti židiniai, aptvarų, ėjusių vakariniu aikštelės pakraščiu, liekanos — stulpavietės ir akmeniniai grindiniai, jau vėliau iš žemių supilto pylimo bei griovio žymės ir ypač gausūs radiniai, leidę ne tik gana tiksliai datuoti šį kultūrinį sluoksnį, bet ir susidaryti pakankamai išsamų vaizdą apie tuo metu čia gyvenusių žmonių buitį, verslus, amatus.

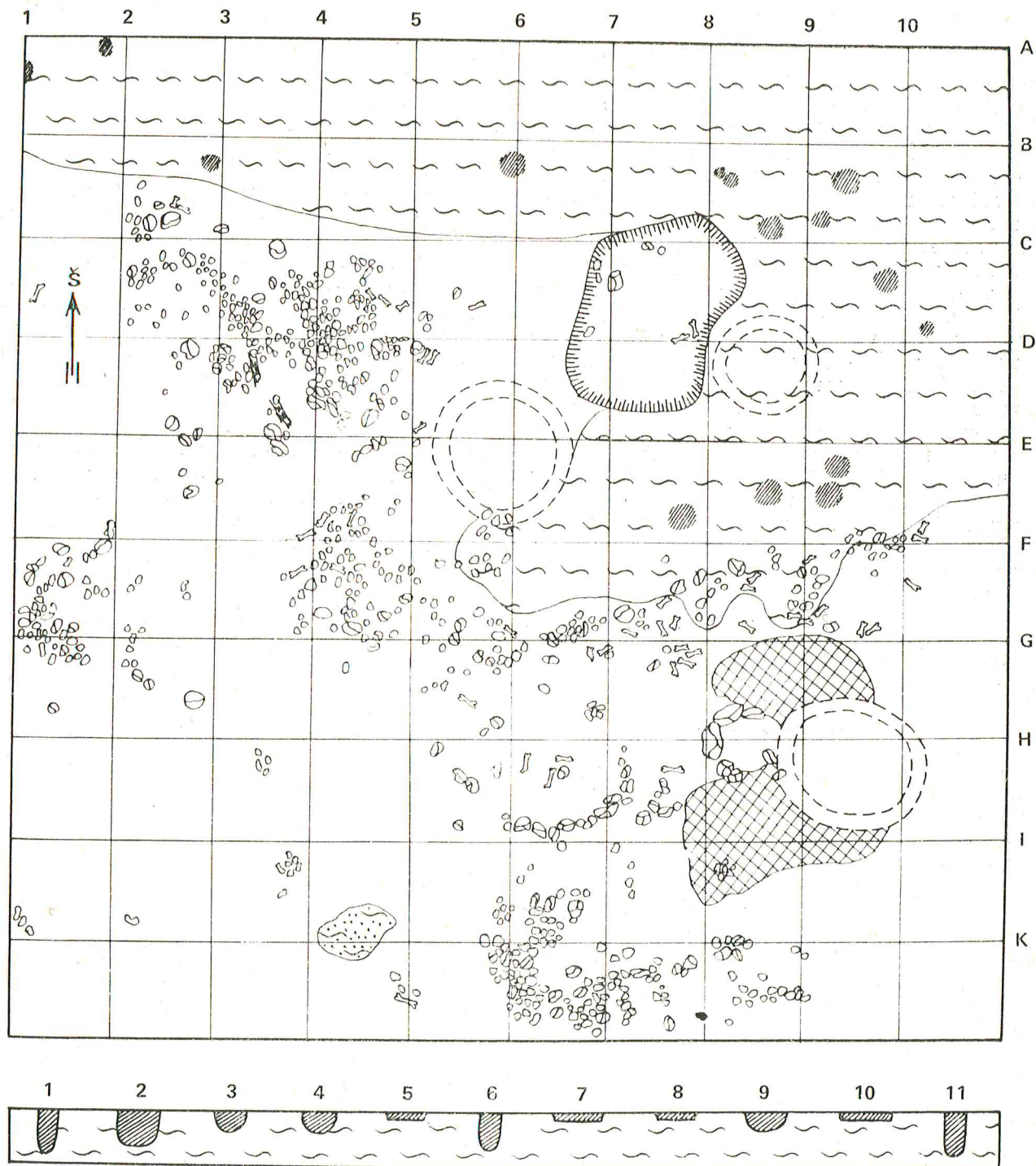
GYVENAMIEJI PASTATAI

Gyvenamuosius pastatus geriausiai apibūdina molyje atidengtos stulpavietės ir židiniai. **Stulpavietės** išsiskyrė tamsesnėmis apskritomis įvairaus skersmens (vidutiniškai 20—35 cm) dėmėmis. Jų dugnas dažniausiai lygus arba kiek suapvalintas, tik mažesnio skersmens stulpaviečių paprastai smailėjantis. Tai rodytų, jog storesni stulpai būdavo įkasami, o plonesni — įkalami į žemę. Stulpaviečių aptikta visame tyrinėtame aikštelės plote, bet geriausiai jas atidengti pavyko I ploto rytinėje dalyje, arčiau aikštelės vidurio, ir III plote, kur didesnio skersmens stulpavietės ėjo tiesiomis eilėmis (pav. 2). Pagal stulpaviečių išsidėstymą III plote iš dalies galima rekonstruoti čia stovėjusį pastatą. Jis buvo keturkampis, pailgas, 6—8 m ilgio, galais stovėjo rytų—vakarų kryptimi, fasadais — į pietus ir šiaurę. Tokiame pastate galėjo būti 2—3 patalpos su židiniu (pav. 68). Matyt, kiekvienoje gyveno atskira šeima. Iš stulpaviečių skersmens atrodo, jog pastato karkasą sudarė stori stulpai, įkasti kampuose ir kai kur — išilginėse sienose. Sienos galėjo būti iš vertikaliai sukaltų ir šakomis perpintų rąstų. Tačiau kadangi stulpaviečių aptikta tik pastato kampuose

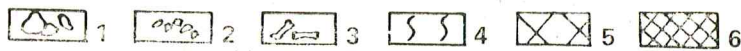
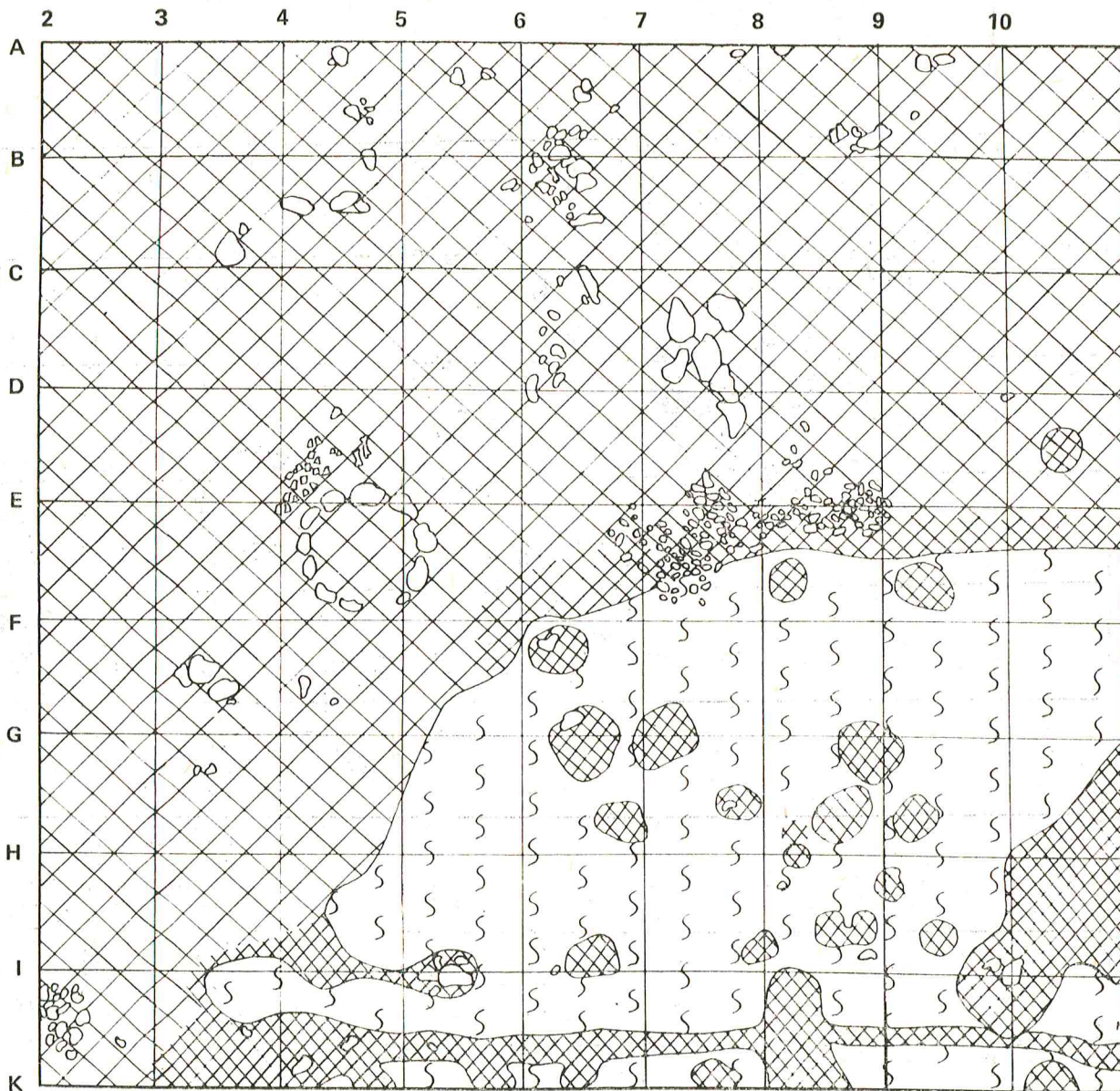
ir kai kur išilginėse sienose, galima manyti, jog sienos buvo sukaltos iš horizontalių rąstų, įleistų į vertikaliai sukaltus stulpus. I tūkstantmečio pr. m. e. antroje pusėje tokių pastatų jau pasitaikė kaimyninėje Latvijoje (13, p. 55) ir Baltarusijoje (14, p. 20). Apie stogus neturime jokių duomenų. Bet, sprendžiant iš to, kad pastatas buvo pailgas ir gana siauras, stogas greičiausiai buvo dvišlaitis. Toks pastatas gana patikimai saugojo žmogų nuo darganų, šalčio ir karščio. Svarbiausias atskirės patalpos, o kai kada ir atskiro pastato elementas buvo židinys. Mūsų aptartame pastate aptikti 3 židiniai, o I plote stovėjo pastatas su vienu židiniu. Įdomu, kad prie to židinio rasta daug puodų šukių. Atrodo, tarsi čia būtų pridaužyta puodu. Toliau nuo židinio atidengtos lyg ratą sudarančios stulpavietės.

Vakarinėje aikštelės dalyje iš viso aptikta 12 židinių. Jie vienodos formos, apskriti, sudėti iš vidutinio dydžio moliu surištu akmenų. Židiniui būdavo parenkami vienodo dydžio akmenys ir sudedami ratu: paliekamas tarpas pakurai. Toks židinys vidutiniškai apie 1—1,2 m skersmens. Akmenu skaičius nevienodas: tai priklausė nuo židinio skersmens ir akmenų dydžio. Bene būdingiausias gali būti židinys, atidengtas I plote DE-4, 5 kv., mūsų minėtame tarsi apskritame pastate. Jį sudarė 11 vienetų didoku akmenų, sudėtu 1,1 m skersmens ratu su tuščiu tarpu pietinėje dalyje (pav. 3). Ar tai nerodytų, kad ir įėjimas į patalpą buvo iš pietų? Jau minėta, jog šio židinio šiaurės vakarų dalyje, išorėje, rasta daug šukių, ištisu jų lizdu, iš kurių pavoko rekonstruoti viena kita puoda. Po židiniu ir šalia jo aptikta 4×2 m² plūktu molio ir nedidelių akmenų grindinėlių (pav. 3).

Tyrinėjant nustatyta, jog židiniai buvo perstatinėjami, taisomi. Antai III plote aptiktas židinys Nr. 5 buvo atidengtas 25 cm giliau po židiniu Nr. 3 (pav. 4; 5:3,5). Jis buvo ir pats mažiausias, tik 60 cm skersmens. Virš jo įrengtas židinys Nr. 3 jau gerokai didesnis. Be to, vietomis sukrautas iš dviejų moliu surištu akmenu eilių (pav. 5). Rvškiu molio sutvirtinimo žymių pastebėta židinyje Nr. 2. Kai kurie židiniai, pvz., Nr. 4, buvo smarkiai apardyti per vėlesnes statybas (pav. 6). Šitai rodo ne tik perkaso žymės, bet ir tai, jog šiame apardytame židinyje aptikta chronologiškai skirtingų radinių: žalvario amžiui būdinga žalvarinė apyrankė ir XIII—XIV a. žalvarinės skardos kabutis su ašele viršuje. Židiniuose pastebėtas 5—10 cm storio šviesaus rudens smėlio sluoksnis. Vadinasi, iš jų kartkartėmis būdavo išsemiami pelenai ir padas pabarstomas smėliu (pav. 7; 8). Šie židiniai turėtų priklausyti apatinio kul-

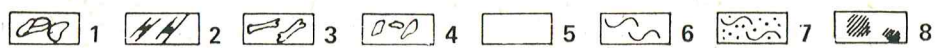
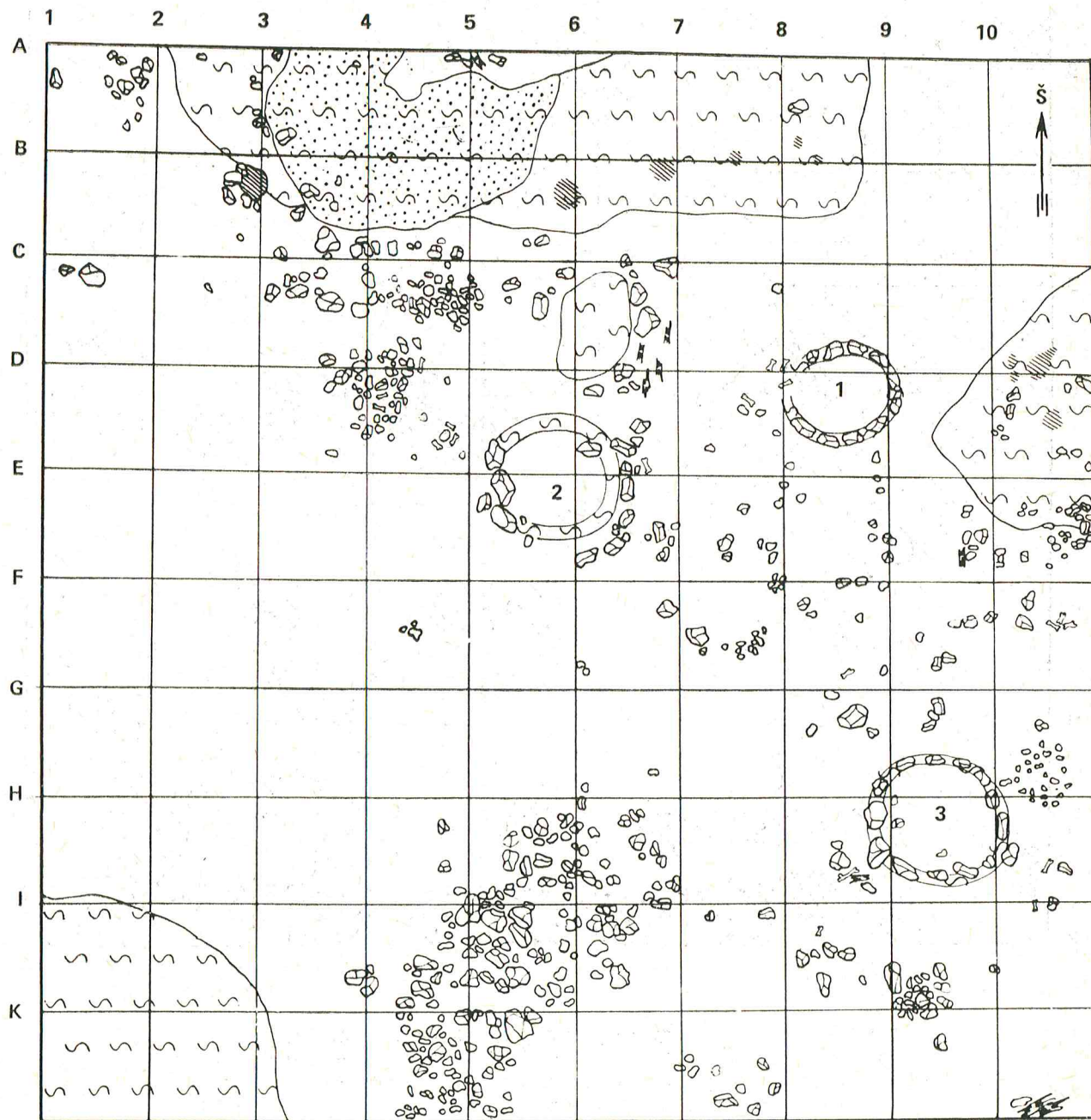
Pav. 2. III pl. pastato stulpvietės ir židinių vietos (gylis — 70—90 cm): 1 — akmenys, 2 — stulpvietės, 3 — duobės kontūrai, 4 — židinio kontūras, 5 — molis, 6 — smėlis, 7 — kaulai, 8 — juoda žemė su degėsiais

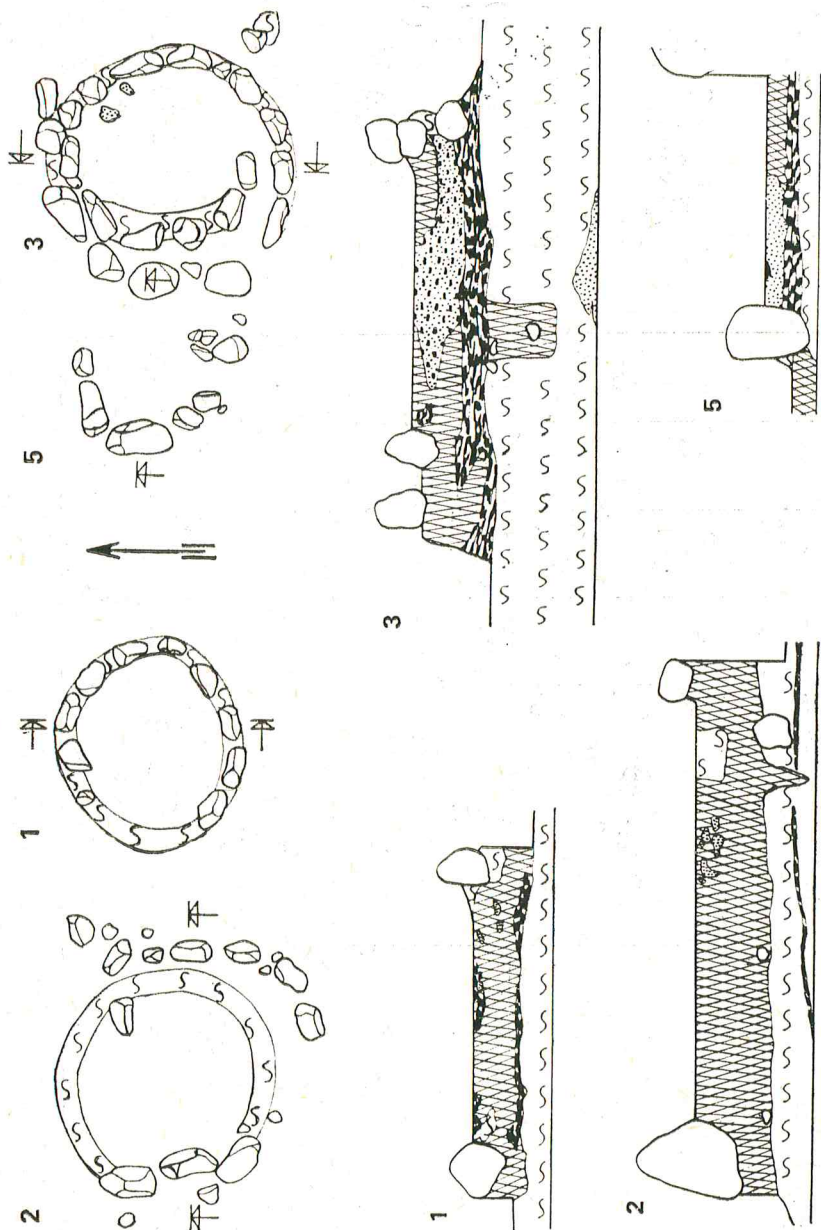
Pav. 3. I pl. židinis, prie jo šukių lizdas ir akmenų grindiniai. (gylis — 80 cm): 1 — akmenys, 2 — šukės, 3 — kaulai, 4 — molis su smėliu, 5 — kultūrinis sluoksnis, 6 — naujai iškastos duobės

tūrinio sluoksnio viduriniam horizontui. Jie ne patys seniausi statiniai. Šitai rodo ir tai, jog po kai kuriais aptikta stulpaviečių, priklausančių, be abejo, senesniai horizontui. Analogiškų židinių rasta Nevieriškės piliakalnio VIII—VII a. pr. m. e. kultūriniame sluoksnyje. Aptikta jų ir vėlesniuose horizontuose, priklausančiuose ankstyvajam geležies amžiui (15, p. 100—

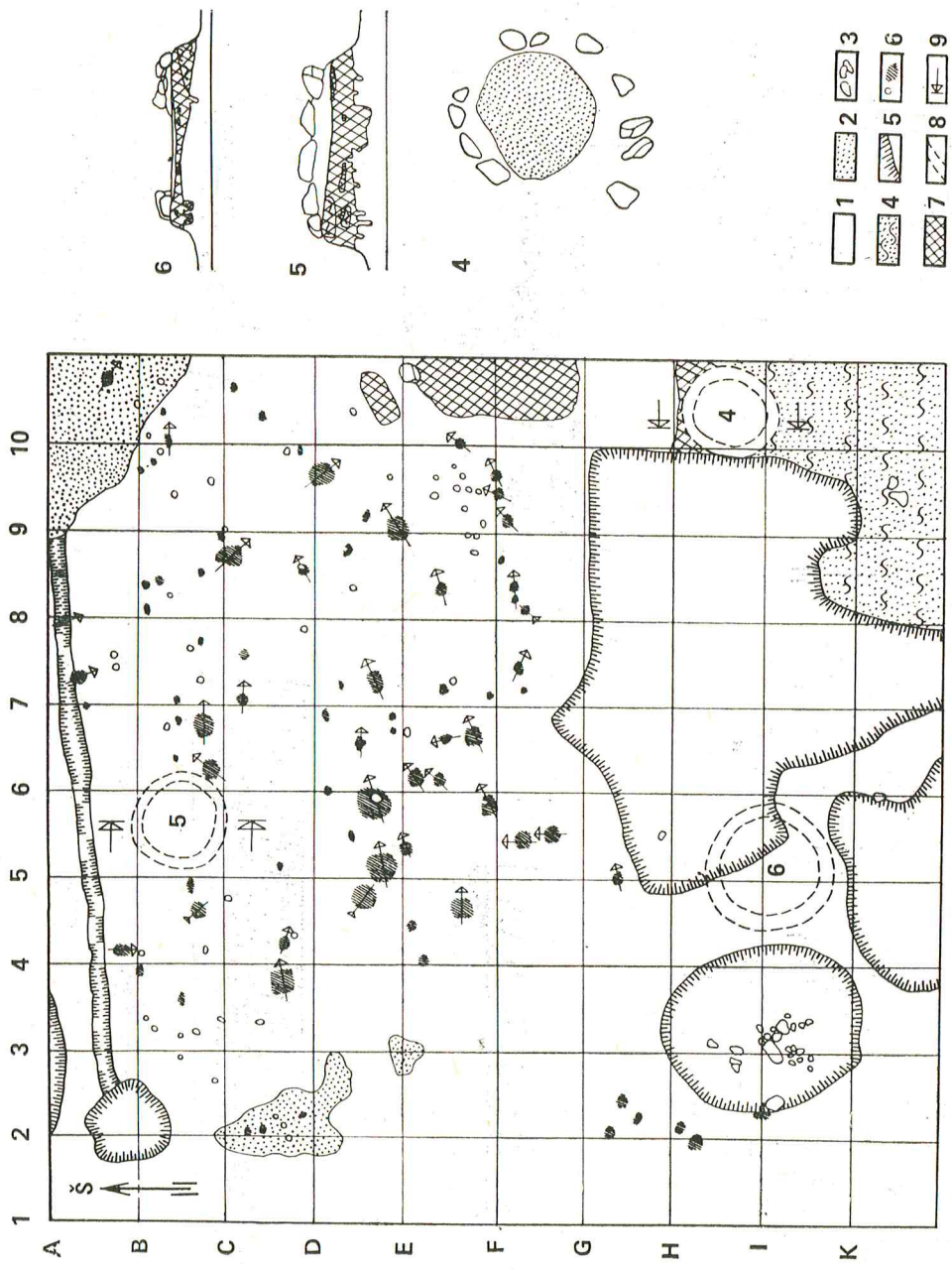
101). Apskritai šios rūšies atvirų židinių struktūra ilgai išsilaikė be didesnių pakitimų. Tai matyti ne tik iš Narkūnų, Nevieriškės, Sokiškių, bet ir iš daugelio tyrinėtų Baltarusijos piliakalnių. Antai Zbarovičių, Viazinkos, Malyškių ir kituose brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalniuose atidengta visiškai analogiškų židinių (16, p. 192—193).

Pav. 4. III pl. židiniai (gylis — 50 cm): 1 — akmenys, 2 — degėšiai, 3 — kaulai, 4 — šukės, 5 — juoda žemė, 6 — molis, 7 — molis su smėliu, 8 — stulpavietės

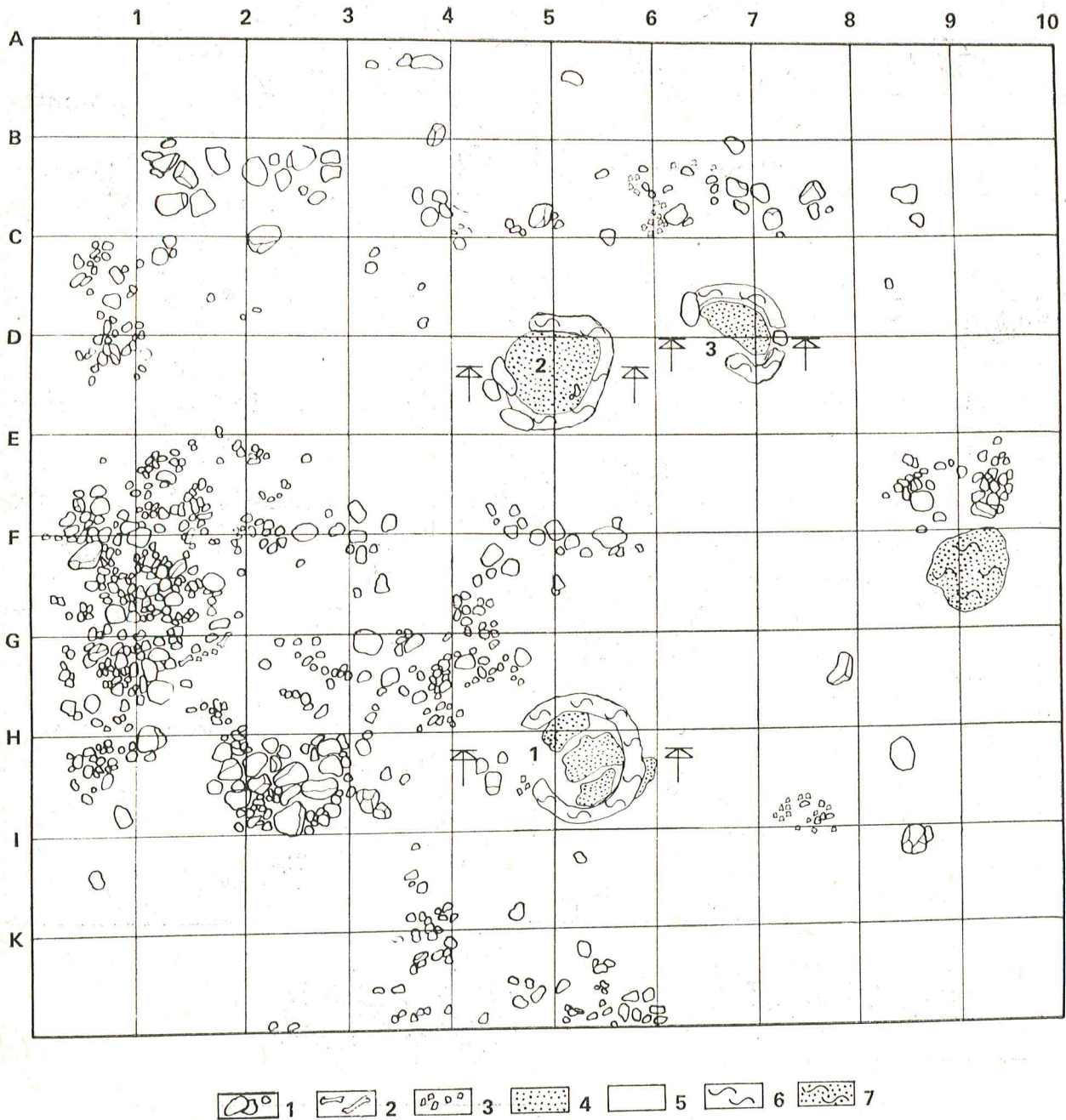

Pav. 5. III pl. židiniai ir jų pjūviai: 1 — akmenys, 2 — juoda žemė, 3 — molis, 4 — degėšiai, 5 — smėlis, 6 — šukės, 7 — smėlis su degėšiais, 8 — daromo pjūvio linija

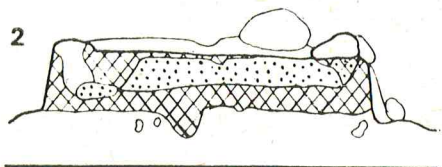
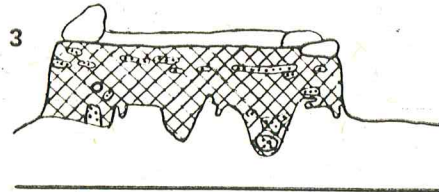
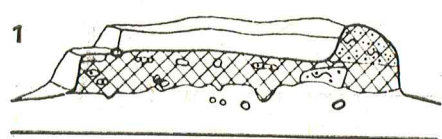
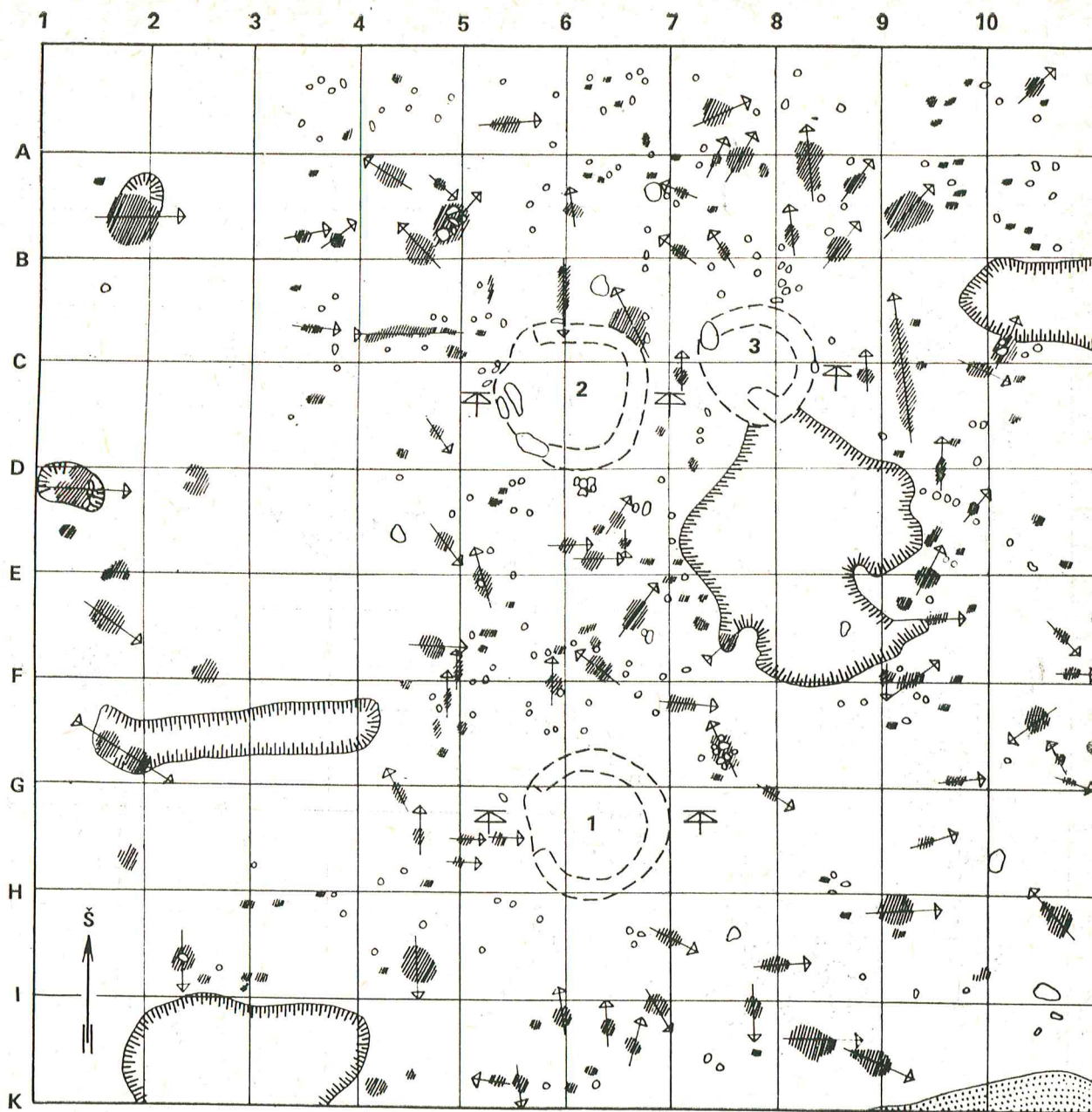

Pav. 6. V pl. židiniai, stulpavietės ir vėlesnių laikų perkasio žymės (gylis — 50—75 cm): 1 — molis, 2 — smėlis, 3 — akmenys, 4 — stulpavietės, 5 — šlaito kontūras, 6 — stulpavietės, 7 — juoda žemė, 8 — židinio kontūras, 9 — daromo pjūvio linija

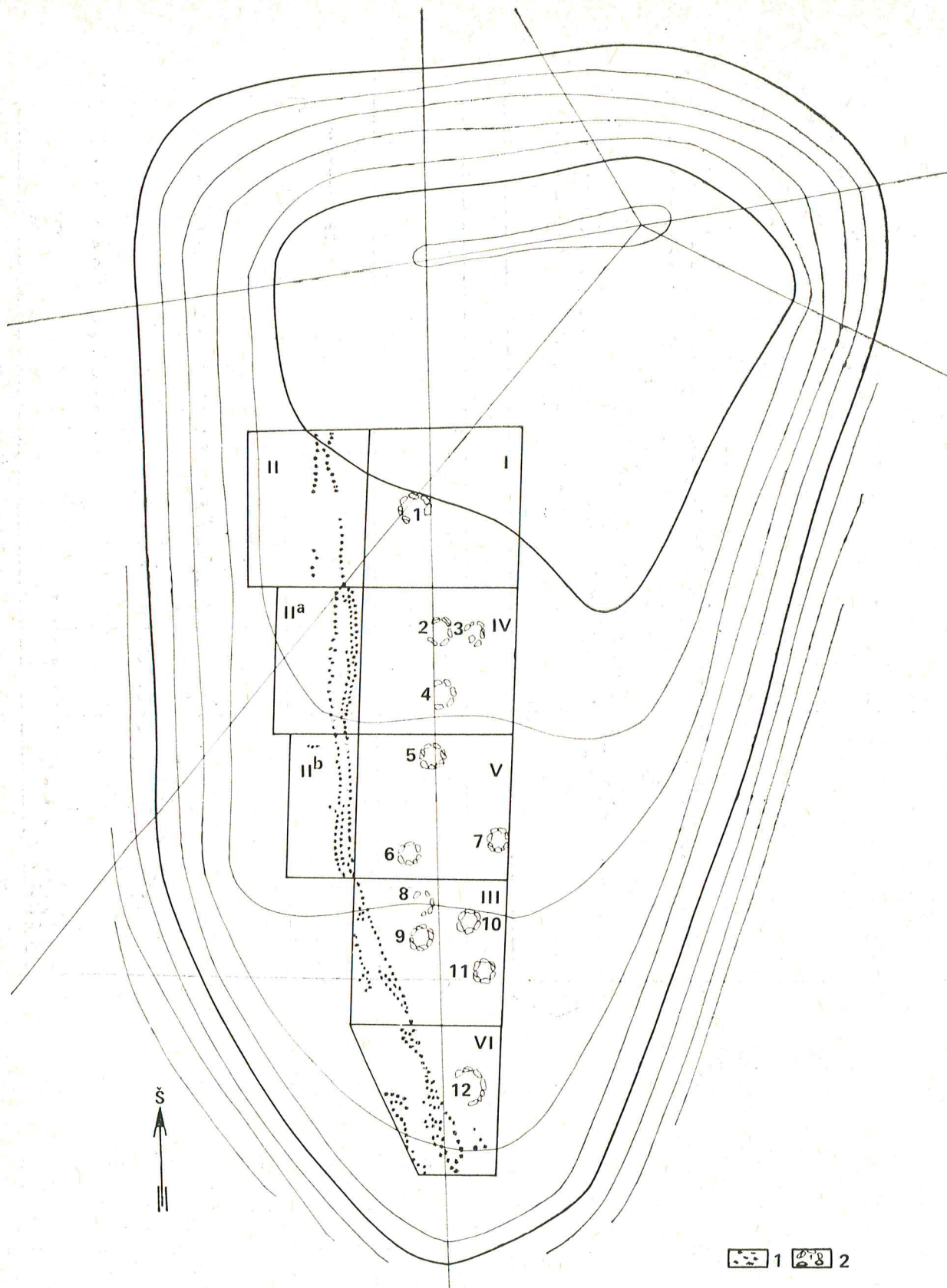

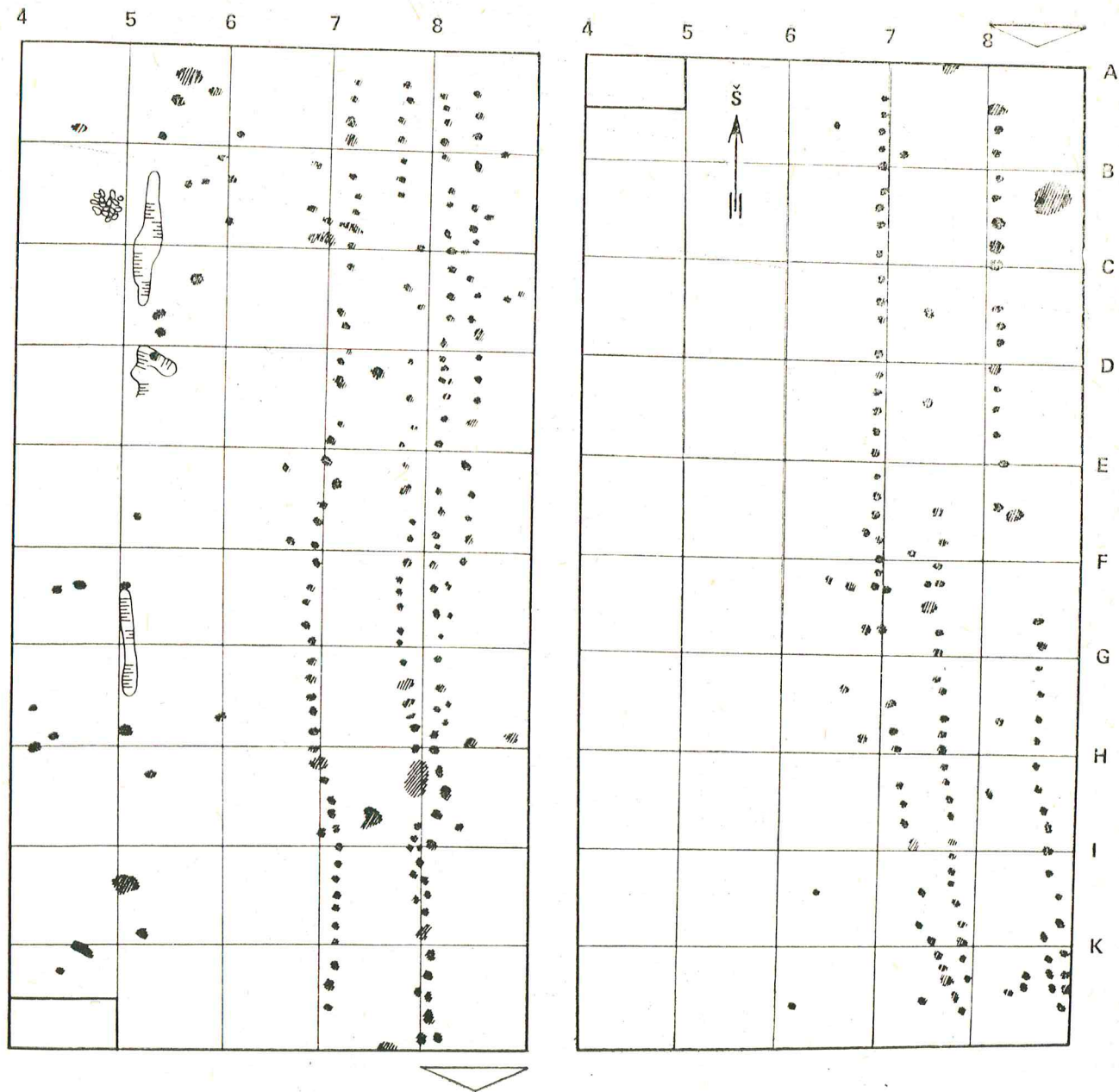
Pav. 7. IV pl. židiniai ir akmenų grindiniai (gylis — 30—50 cm): 1 — akmenys, 2 — kaulai, 3 — šukės, 4 — smėlis, 5 — juoda žemė, 6 — molis, 7 — molis su smėliu.

Pav. 8. IV pl. židinių vietos, pjūviai ir stulpavietės (gylis — 65—85 cm): 1 — molis, 2 — smėlis, 3 — juoda žemė, 4 — židinio kontūras, 5 — duobių kontūras, 6 — akmenys, 7 — stulpavietės

Pav. 9. Vakarinė aikštelės dalis: 1 — aptvarų stulpavietės, 2 — židiniai

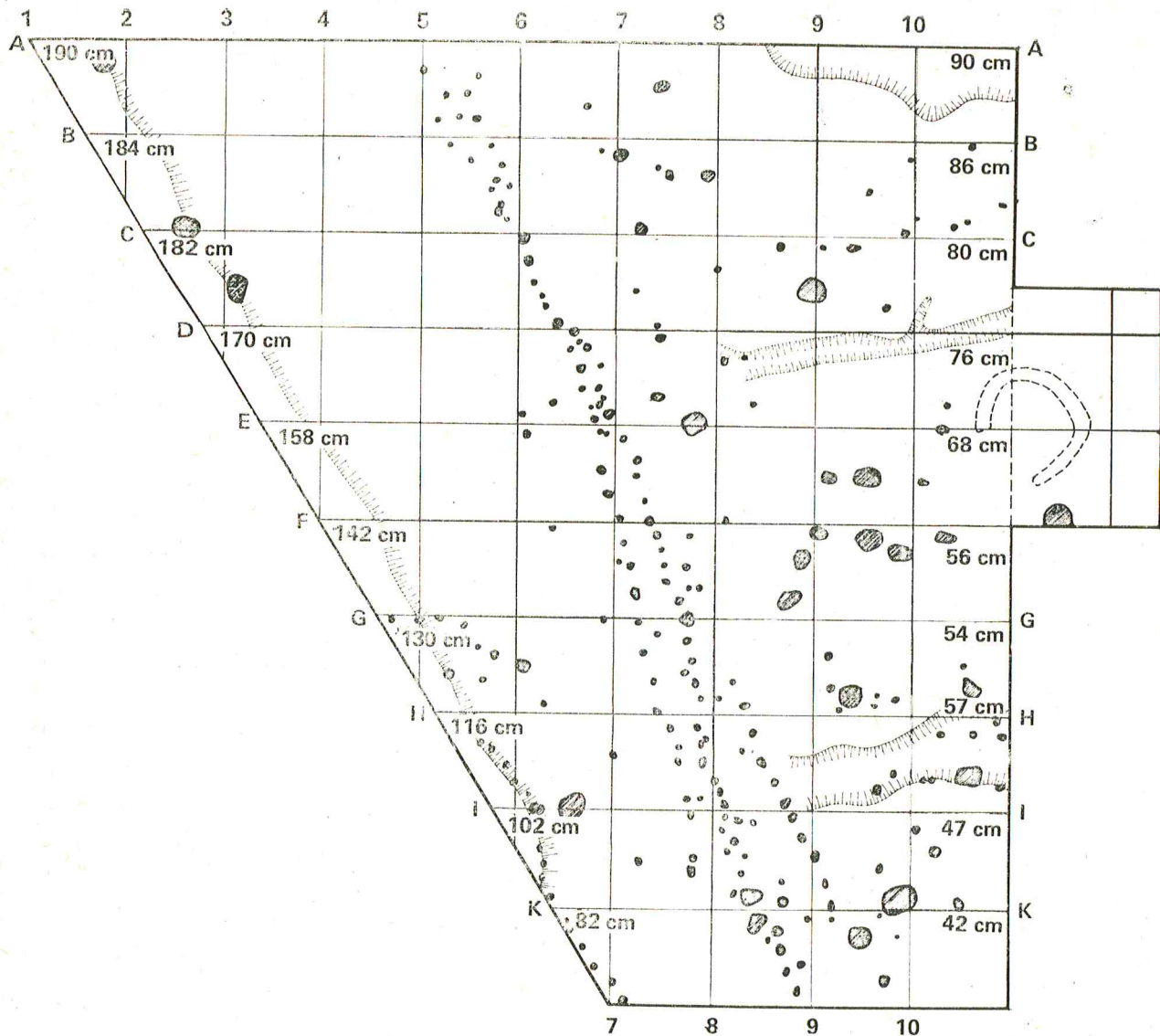
Pav. 10. IIa ir IIb pl. (gylis — 130—190 cm) aptvarų stulpaviečių detalė: 1 — stulpavietės, 2 — įdubimų kontūras

ĮTVIRTINIMAI

Narkūnų didžiajame piliakalnyje aptikta dviejų įtvirtinimų: aptvarų ir iš žemių supiltas pylimas bei iškastas griovys.

Prie ankstyviausių įtvirtinimų skirtini **aptvarai**. Gerai išlikusių buvusių aptvarų žymės — **stulpaviečių eilės**. Ištyrus visą kultūrinį sluoksnį ir pasiekus natūralų kalvos paviršių, molyje

atsidengė visu vakariniu aikštelės pakraščiu ėjusios stulpaviečių eilės (pav. 9). Stulpavietės išsiskyrė tamsesnėmis 8—18 cm skersmens dėmėmis. Jos ėjo dviem eilėmis šiaurės—pietų kryptimi. Tarpai tarp eilių 40—45 cm, o atstumas tarp stulpaviečių — nuo 6—8 iki 12—13 cm. Ypač tvarkingos eilės šiaurinėje aikštelės dalyje, pietinėje atstumas tarp eilių vietomis šiau-

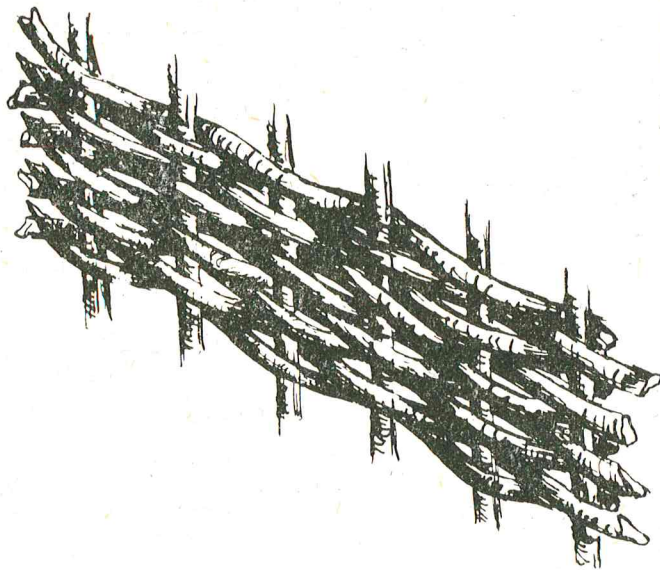

Pav. 11. VI pl. ne tokios tvarkingos aptvarų stulpaviečių eilės (gylis — 45—100 cm)

rėjo, kai kur aptikta viena eilė, o kartais atsirado net trys (pav. 10; 11). Aptvarai bus ne kartą dege. Tai matyti iš degėsių juostos vietomis palei išorinę akmenų grindinių pusę. Kai kur IIa ir IIb plote atidengta daug suanglėjusių medžio ir net vertikaliai įkaltų stulpelių liekanų (pav. 15). Taigi aptvarai buvo ne kartą perstatinėjami ir taisomi. Galimas daiktas, ėjo net kelios jų eilės. Šitai matyti iš VI plote jau pačiame šlaito pakraštyje atidengtų buvusių stulpaviečių. Tai pačių pirmųjų piliakalnio gyvenvietės įtvirtinimų liekanos, kurias galima gana tiksliai rekonstruoti. Įtvirtinimus sudarė dvigubi vertikaliai sukaltų ir šakomis perpintų kuolų aptvarai, juosę piliakalnio aikštelę. Kuolai tebuvo aptvaro karkasas.

Perpynę juos šakomis (pav. 12), gyventojai turėjo jau tam tikrą apsaugą, tačiau anaipol nepakankamą. Todėl aptvarams užbaigti labai svarbūs buvo molis ir akmenys. Aukščiau šių stulpaviečių buvo atidengta **akmenų grindinių**, ėjusių taip pat visu vakariniu aikštelės pakraščiu (pav. 13; 14). Grindinių aptikta netaisykliniais plotais, čia nutrūkstančių, čia einančių išilgine 0,7—0,8 m pločio juosta. Po akmenimis ir tarp jų kultūriniam sluoksnyje pasitaikydavo gyvulių kaulų ir brūkšniuotosios keramikos puodų šukių. Dabar nekyla abejonių, kad šie akmenys priklauso minėtam aptvarui. Vietomis grindiniai buvo kelių sluoksnių (pav. 13). Iš jų skersinių pjūvių matyti, kad akmenys gulėjo trimis keturiais ar net penkiais aukštais

ir sudarė apie 30—35 cm aukščio sienelę. Tik pašalinus akmenis, atsidengė stulpavietės. Reikėtų manyti, šie akmenys greičiausiai yra iš aptvarų. Vadinasi, bent prie pagrindo aptvarai būdavo sutvirtinami akmenimis, o perpintos šakomis sienos tikriausiai dar apdrėbiamos moliu. Tokie aptvarai jau buvo gerokai patikimesni: jie saugojo gyventojus ne tik nuo žvėrių, bet ir nuo priešų. Be to, sunkiau padegami.

Pav. 12. Aptvaro pynimo detalė

Taigi Narkūnų piliakalnio tyrinėjimai padėjo nustatyti akmenų grindinių aikštelės pakraščiais paskirtį. Tokių grindinių buvo žinoma visuose anksčiau tyrinėtuose rytų Lietuvos piliakalniuose (17; 18, lent. II—IV), tik jie labai įvairiai interpretuoti. Tačiau jau vien jų situacija paremia mūsų hipotezę. Kadangi ligi šiol nė viename piliakalnyje nebuvo iki galo iširtas kultūrinis sluoksnis ir neprieita iki pirminio kalvos paviršiaus, negalėjo išryškėti ir aptvarų stulpavietės. Nuėmus Narkūnų piliakalnio apatinį kultūrinį sluoksnį, paaiškėjo, kaip svarbu pasiekti pirminį kalvos paviršių. Kaip tik jame išryškėja ankstyviausi piliakalnio apgyvendinimo pėdsakai. Be to, visiškai atsidengia senosios kalvos paviršius ir matyti jos forma. Konsstatuota, kad kalva aukščiausia buvo viduryje, o šlaitų link laipsniškai žemėjo. Vadinasi, rengiant pirmąją, seniausią, gyvenvietę, kalvos paviršius nebuvo nulygintas, bet taikytasi prie vietovės. Todėl pačioje pradžioje gyventa tik aikštelės pakraščiuose. Čia ir susidarė apatinis apatinio kultūrinio sluoksnio horizontas. Vėliau pamažu imta gyventi visoje piliakalnio aikštelėje, dėl to čia aptiktas tik 2-asis ir 3-asis apatinio kultūrinio sluoksnio horizontai. Būtent taip galima aiškinti, kodėl aikštelės viduryje kul-

tūrinis sluoksnis ploniausias, o pakraščiais — storiausias.

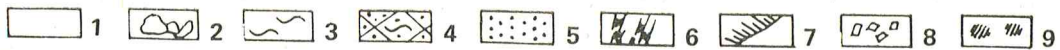
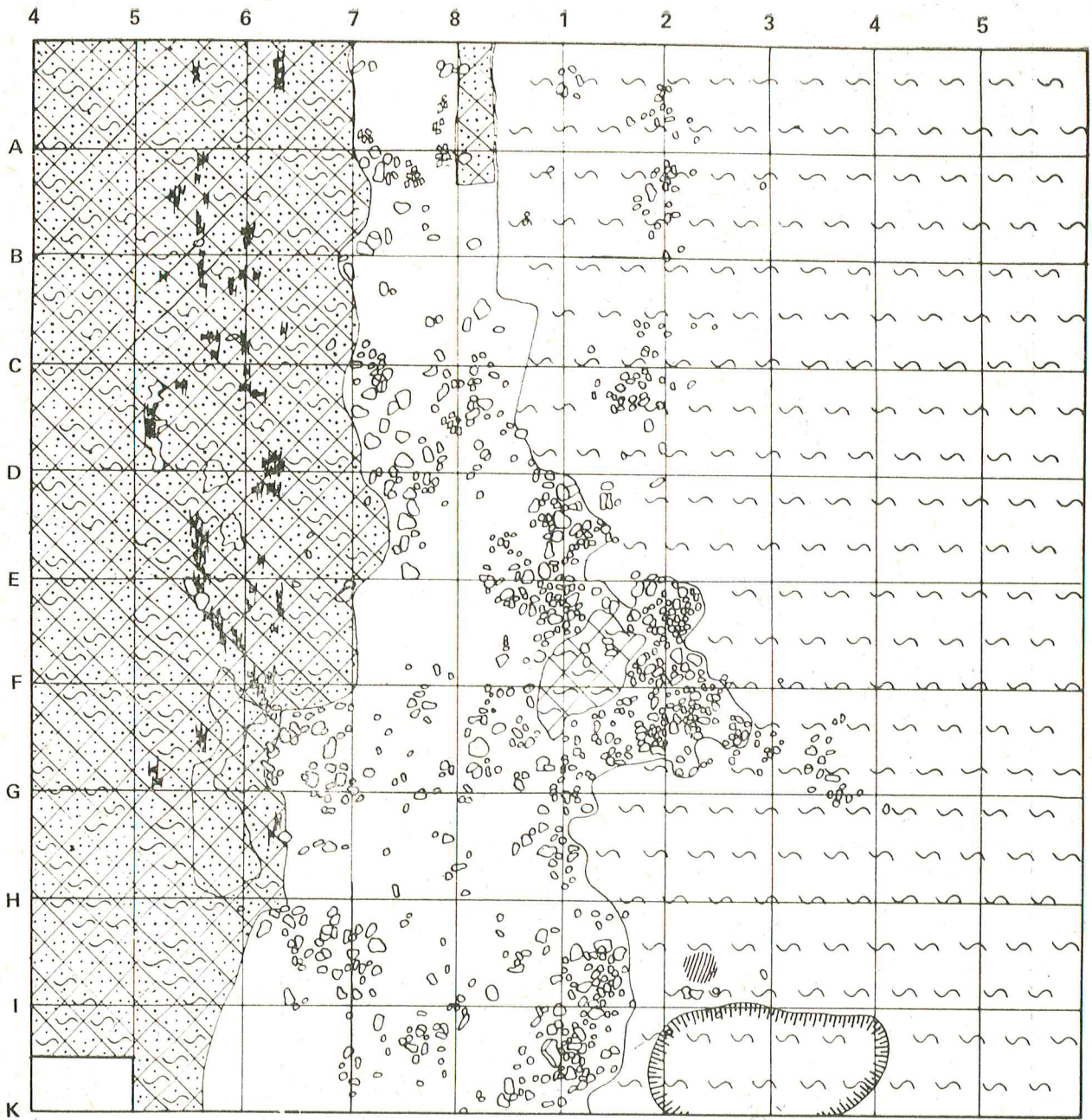
Be aptartų dirbtinių kliūčių vakariniu piliakalnio aikštelės pakraščiu, šiaurinėje dalyje aptikta žemės įtvirtinimų: tai neaukštas (apie 1 m) iš molio plūktas **pylimas ir iškastas griovys**, kurie labai gerai išryškėjo aikštelės šiaurės vakaruose padarytame pjūvyje (pav. 16). Šie įtvirtinimai chronologiškai vėlesni už minėtus aptvarus. Tai aiškiai rodo sluoksnių stratigrafija: aptvarų stulpavietės turėjo eiti po pylimu ir grioviu, nes toje vietoje jos suardytos. Labai sunku tiksliai nurodyti pylimo suardymo laiką. Anksčiau mėginta sieti jį su kultūrinio sluoksnio, priklausančio pirmiesiems m. e. amžiams, liekanomis (7, p. 90), tačiau pasakutiniu metu, sukopus naujų duomenų, kiek abejojama dėl tokio datavimo. Latvijoje analogiški įtvirtinimai skiriami I tūkstantmečio pr. m. e. viduriui (19, p. 63), Baltarusijoje tokių žemės įtvirtinimų — pylimų — pasirodė IV—III a. pr. m. e. (16, p. 187). Galimas daktas, ir Narkūnų žemiausias, pirmasis iš žemių supiltas pylimas datuojamas I tūkstantmečio pr. m. e. viduriu ir antrąja puse. Jis buvo kelis kartus taisytas ir atstatytas. Tai matyti iš kelių degėsių ir molio sluoksnelių pylimo viršuje — gaisrų ir taisyto liekanų. Greičiausiai čia dar buvo ir medinių gynybinių įtvirtinimų, kurie ne kartą degė. Gaisravietė būdavo užplūkiama moliu, ir pylimas iš naujo sutvirtinamas mediniu aptvaru. Vidinėje pylimo pusėje arčiau aikštelės aptikta sutrūnijusių nesudegusių rąstų liekanų, aiškiai skiriančių patį seniausią pylimą nuo vėlesniųjų.

RADINIAI

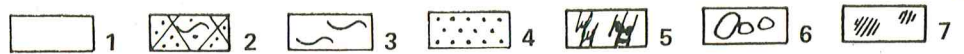
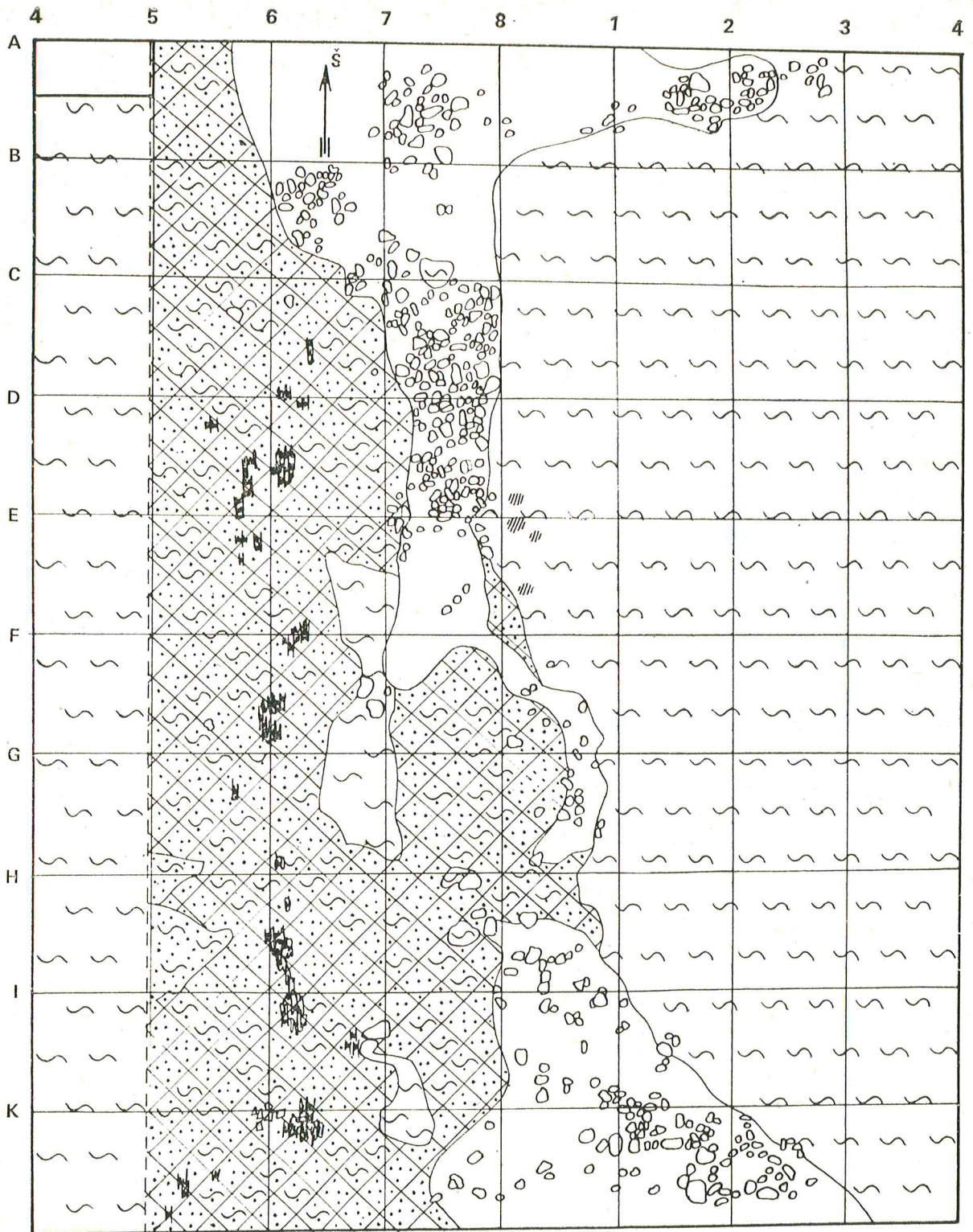
AKMENS DIRBINIAI

Iš viso rasti 47 akmens dirbiniai. Daugiausia jų buvo pietinėje aikštelės pusėje. O tai lyg ir rodytų, jog ši jos dalis apgyventa anksčiausiai. Tačiau kad ir labai nedidelė radinių dalis, bent kai kurie stambūs grūstuvai, galūstuvai galėtų priklausyti ir suardytam viršutiniam kultūriniam sluoksniui. Iš nurodyto skaičiaus tik keliolika yra visai sveikų dirbinių; daugiausia akmeninių kirvelių, dažniausiai nuskilusių per skylę kotui įverti, jų dalių (ašmenų ar penčių) (5 vienetai), akmeninių kirvelių išgrąžų (4 vienetai), galūstuvėlių ar jų dalių (8 vienetai) ir kt. Aptikta neaiškios paskirties akmens dirbinių su gludinimo žymėmis. Svarbiausią vietą tarp akmens dirbinių užima **kirviai** ir **buožės**. Bent jau didžiąją buožių dalį galima laikyti pasvarais.

Išsiskiria nedideli įtvėriamieji kiek paplatintais ašmenimis kirveliai. Vidutiniškai jie 5,5 cm

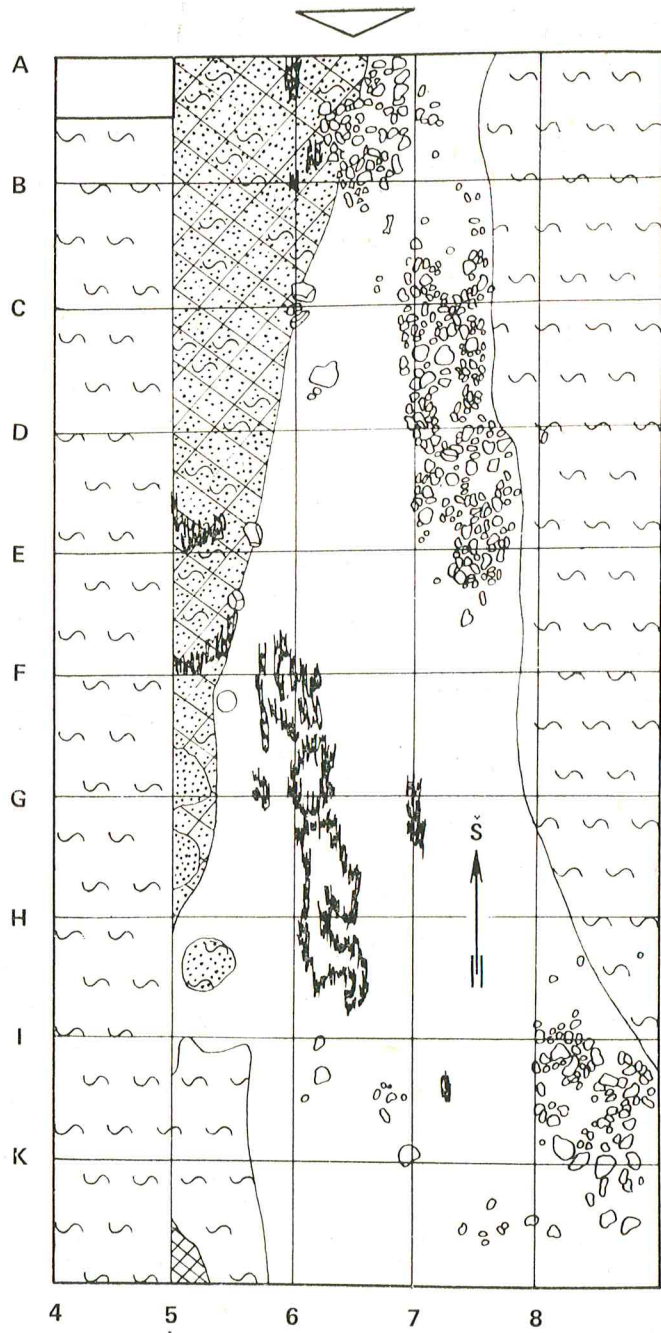
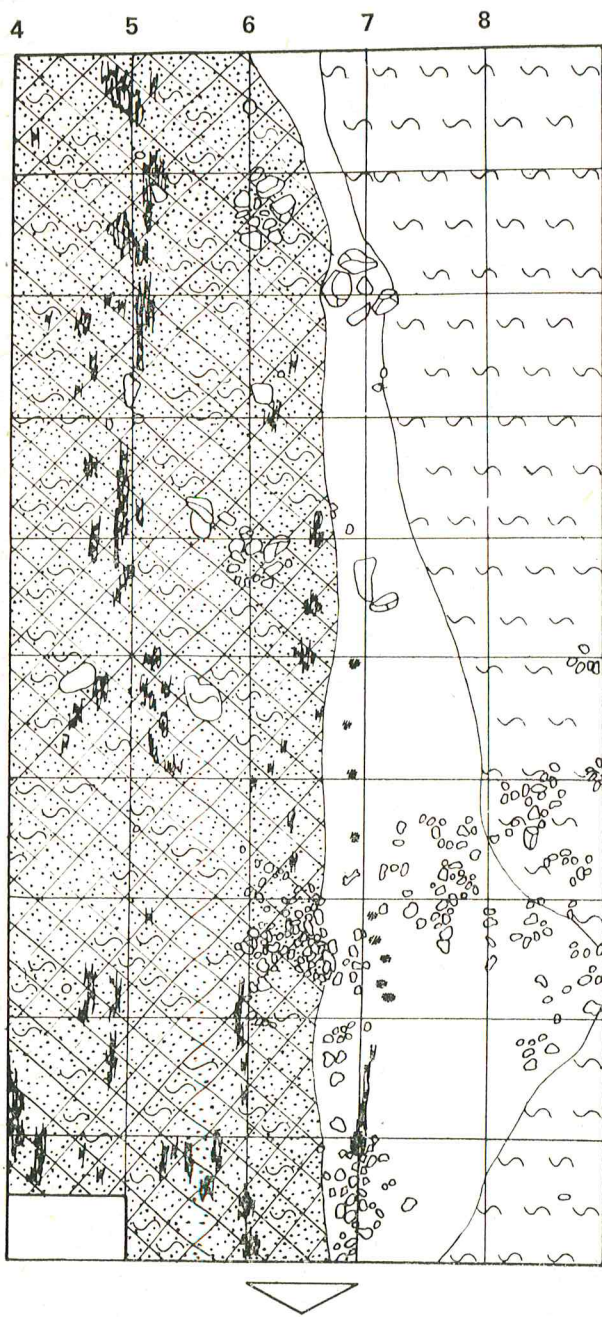

Pav. 13. Ant IIa ir IV pl. ribos atidengti akmenų grindiniai ir degėsių juosta (gylis — 85—130 cm): 1 — juoda žemė, 2 — akmenys, 3 — molis, 4 — maišyta žemė, 5 — smėlis, 6 — degėšiai, 7 — šlaito kontūras, 8 — šukės, 9 — stulpavietės

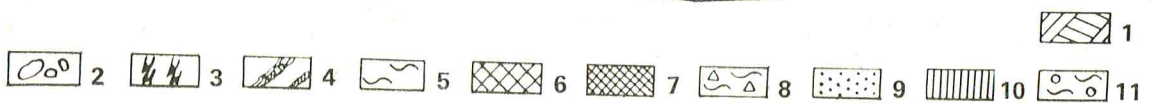
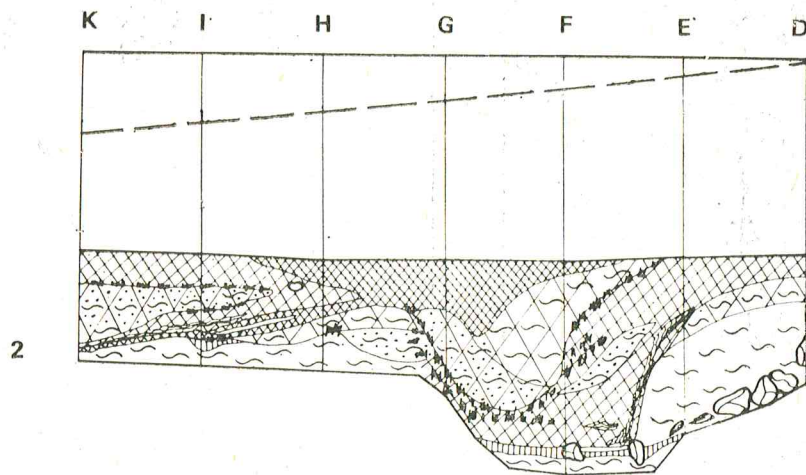
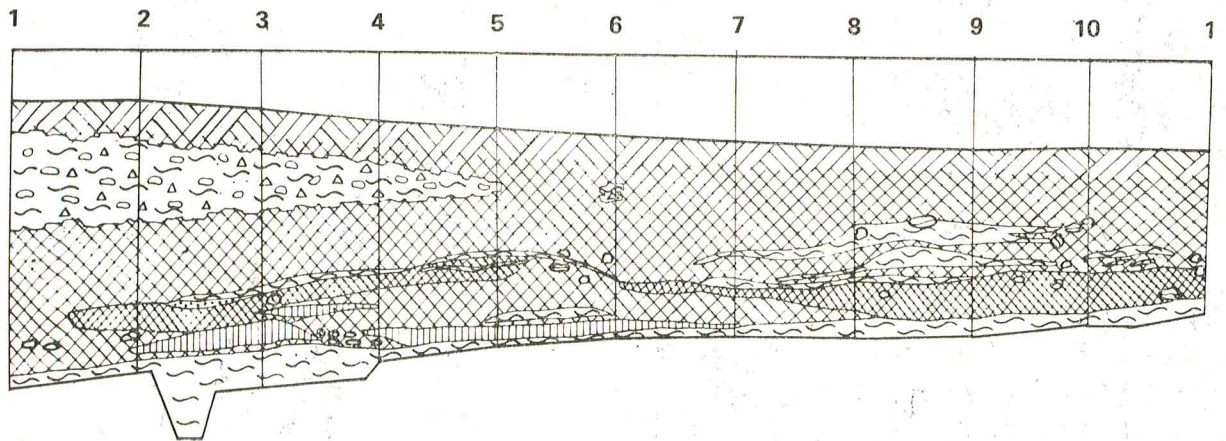
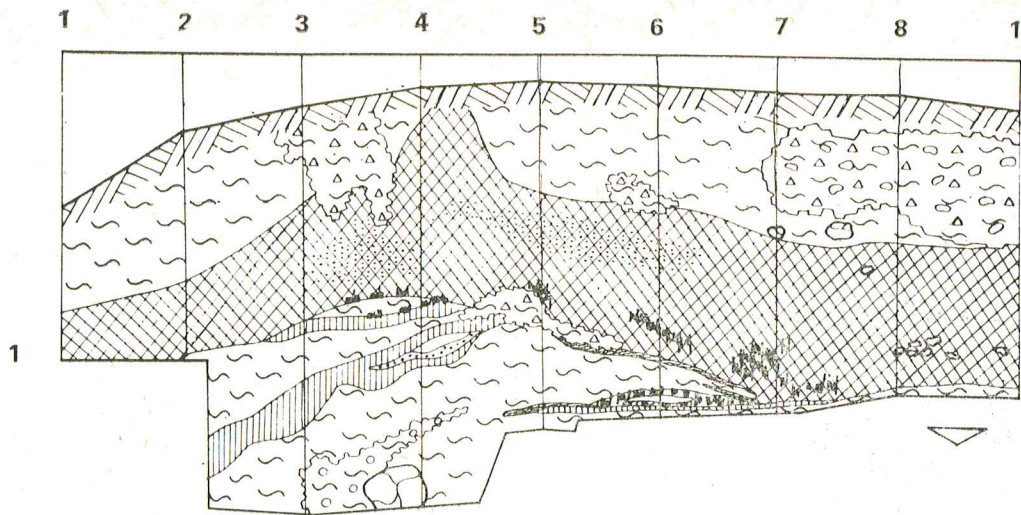
Pav. 14. Ant IIb ir V pl. ribos atidengti akmenų grindiniai ir degėsių juosta (gylis — 80—100 cm): 1 — juoda žemė, 2 — maišyta žemė, 3 — molis, 4 — smėlis, 5 — degėsiai, 6 — akmenys, 7 — stulpavietės

Pav. 15. IIa ir IIb pl. akmenų grindiniai, degėšiai ir stulpaviečių liekanos (gylis — 130—150 cm): 1 — juoda žemė, 2 — akmenys, 3 — molis, 4 — smėlis, 5 — degėšiai, 6 — šukės, 7 — kaulai, 8 — juoda žemė su degėšiais, 9 — stulpavietės, 10 — permaišyta žemė

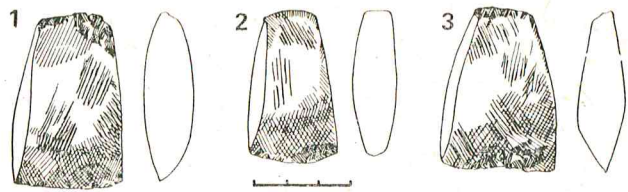

Pav. 16. 1 — šiaurinis I ir II pl. pjūvis; 2 — vakarinis II pl. pjūvis (seniausi žemių įtvirtinimai — pylimas ir griovyys): 1 — velėna, 2 — akmenys, 3 — degėšiai, 4 — sutrūnijęs medis, 5 — molis, 6 — juoda žemė, 7 — juoda žemė su degėšiais, 8 — griuvenos, 9 — smėlis, 10 — šlynas, 11 — molis su graužu

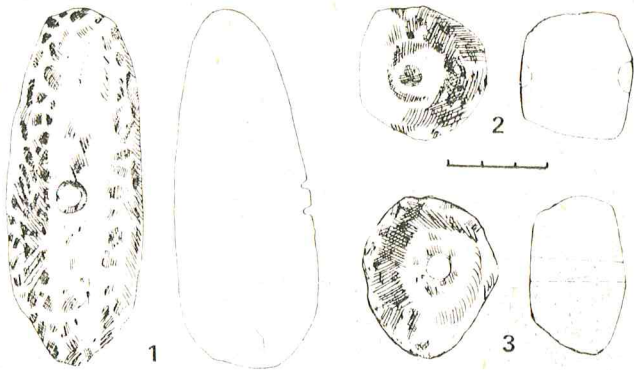
aukščio ir 3,5—3,8 cm pločio (pav. 17: 1—3), padaryti iš kieto juodo skandinaviško akmens amfibolito. Sie saviti labai gražiai nugludinti pleišteliai galėjo būti raginių kirvių ašmenys. Buvo kirvių ir su pragrežta skylė kotui įtvirti, kas matyti iš rastų per skylę nuskilusių kirvių fragmentų ir cilindrinų išgraužų. Tai darbo kirviai, kurie dar buvo vartojami žalvario ir net ankstyvajame geležies amžiuje. Tačiau rasta ir aiškiai ne darbai skirtų kirvių. Būdingas pavyzdys yra greičiausiai iš dolomito ar klinčių pagamintas kirvis bukais ašmenimis su tik pradėta grežti skylė kotui penties srityje. Jis 11,8 cm ilgio, 4,8 cm pločio ir 4,2 cm storio (pav. 18 : 1). Galima būtų manyti, jog čia dar neužbaigtas kirvis, galbūt ruošinys, tačiau tiek forma, tiek nedidelė pradėta grežti skylutė ir jos vieta, pagaliau minkštas akmuo rodo jį buvus ne darbo kirvį. Labai įdomu, kad piliakalnyje rasta ir daugiau akmens dirbinių su tik pradėta grežti skylute. Čia galima būtų paminėti visiškai iš tokio pat akmens pagamintą tarsi pasvarą (pav. 18:2). Galbūt šios rūšies dirbiniai turėjo kokią ypatingą paskirtį, susijusią su kultu. Čia buvo gaminti akmeniniai specialiai kultui skirti dirbiniai. Tai rodytų piliakalnyje aptikti miniatiūriniai kirveliai. Vienas jų apvalainas, 5,2 cm ilgio, 4,2 cm pločio ir 3,2 cm storio, padarytas iš kalkakmenio (pav. 18:3). Penties srityje pragrežta maža skylutė. Ašmenys visai buki. Tiek dėl dydžio, tiek dėl bukų ašmenų ir minkštos medžiagos kirvelis negali būti laikomas darbo įrankiu. Skyrium minėtinas dviašmenis akmeninis 5,2 cm ilgio, 2,2 cm pločio ir 1,2 cm storio kirvelis, pagamintas iš skalūno, su viduryje pragrežta skylute (pav. 19:4). Jis visai plokščias, bukais ir apskilinėjusiais ašmenimis. Tai lyg miniatiūrinis dviašmenis kovos kirvis. Suprantama, abu kirveliai yra apeiginės paskirties.

Be kirvelių, jų išgraužų, dar aptikta įvairaus dydžio **buožių**: didesnės — tai pasvarai, mažesnės — svareliai. Jau buvo minėtas pasvaras su tik pradėta grežti skylute, bet yra ir su pragrežta skylė. Svareliai paprastai gaminti iš minkštų akmenų. Labai būdingas iš smiltainio padarytas statinaitės pavidalo 4 cm aukščio ir 4,2 cm skersmens svarelis su kiaurai pragrežta skylute, kuri viename gale platesnė (pav. 20 : 2).

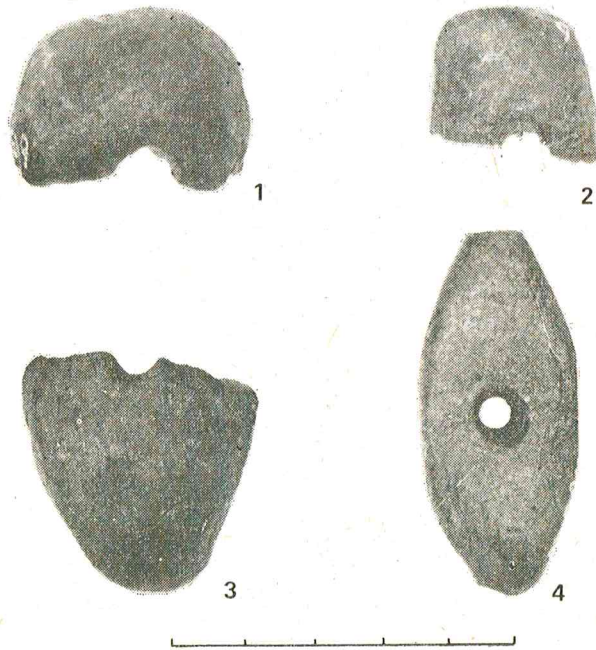
Iš kitų Narkūnų piliakalnyje aptiktų akmens dirbinių minėtini dar trintuvai, galastuvai, trinamosios girtos bei verpsteliai. Pastarieji paprastai suploto rutulio formos (nuo 3,5 iki 5 cm) su gana didele skylute viduryje. Antai V plote rastas 2,6 cm aukščio ir 5 cm skersmens verpstelis su 1,2 cm skersmens skylute (pav. 20 : 1). Kartais verpstelius sunku atskirti nuo svarelių, kurių dydžiai ir forma labai panašūs. Tam tikras kriterijus gali būti skylutės skersmuo: verps-

Pav. 17. Akmeniniai įtvėriamieji kirveliai

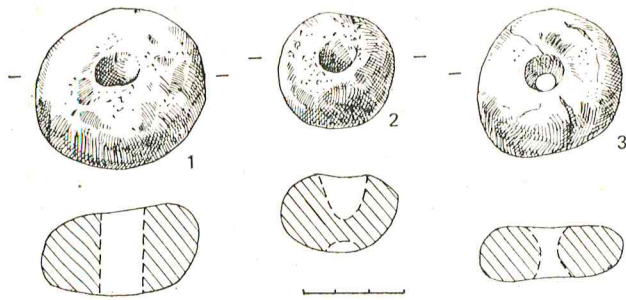

Pav. 18. Akmens dirbiniai: 1 — kirvelis su pradėta grežti skylė, 2 — svarelis su pradėta grežti skylė, 3 — miniatiūrinis kirvelis

Pav. 19. Akmeninis miniatiūrinis dviašmenis kirvelis (4) ir tokių kirvelių pentys, nuskilusios per skylutę (1—3)

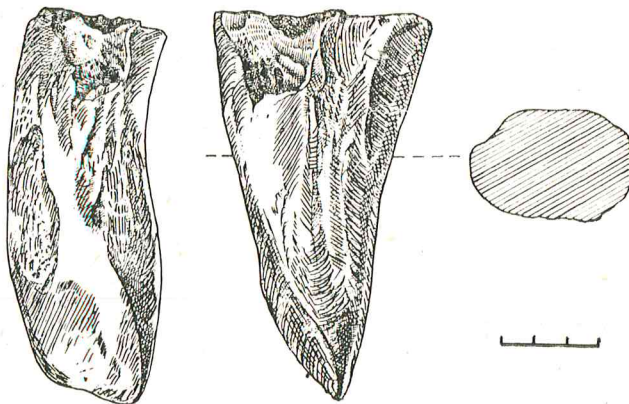
telių skylutės paprastai didesnės, o svarelių — mažesnės. Apskritai, sprendžiant iš radinių skaičiaus ir dirbinių rūšių, akmeniniai darbo įrankiai, išskyrus trinamąsias girtas, to meto Narkūnų gyventojų butyje svarbesnio vaidmens jau nevaidino.

Pav. 20. Akmeniniai verpsteliai-svareliai

KAULO IR RAGO DIRBINIAI

Gausiausią (465 vienetai) radinių grupę sudaro kaulo ir rago dirbiniai. Tai daugiausia įvairūs darbo įrankiai, ginklai, papuošalai bei

Pav. 21. Raginis kirvis nugludintais ašmenimis ir nuskilusia pentimi

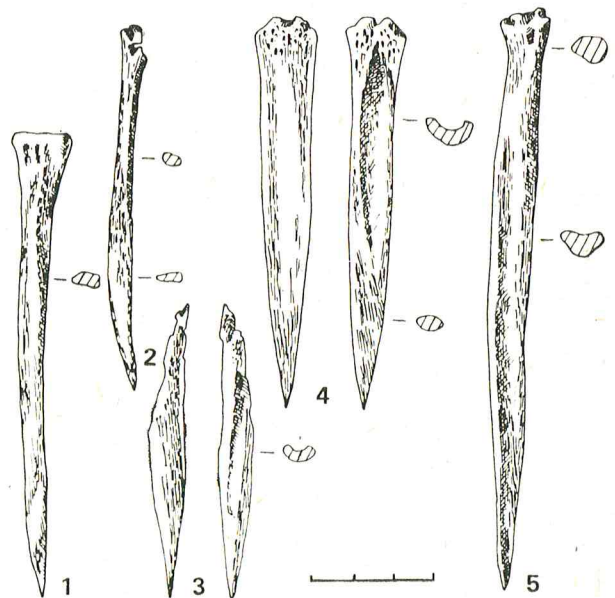

Pav. 22. Raginis kirvis keturkampe pentimi

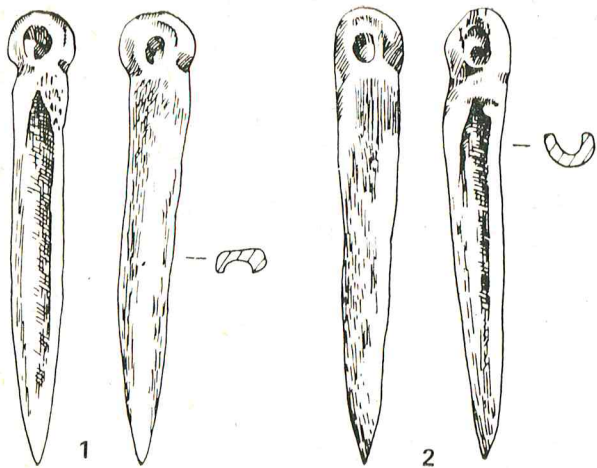
su kultu susiję reikmenys. Daugiau kaip 80 dirbinių nepavyko nustatyti tikslios paskirties, 44 iš jų greičiausiai dar tik ruošiniai su aiškėmis apdorojimo žymėmis.

DARBO ĮRANKIAI. Iš stambiausių darbo įrankių minėtini raginiai kirviai. Jie aptikti 4, tačiau nė vienas neišlikęs visas. Raginio kirvio dalis — ašmenys ir šonas — rasta I plote 90—95 cm gylyje. Kito kirvio (o gal plaktuko) aptikta tik keturkampė pentis. Masyvus raginis kirvis gražiai nugludintais ašmenimis, bet taip pat be penties rasta IV plote netoli židinio Nr. 2. Išlikusi kirvio dalis 12 cm aukščio, ašmenys 3,5 cm pločio (pav. 21). Skyrium minėtinas ketvirtas kirvis, kurio išlikusi bene didžiausia dalis. Jis 13,5 cm aukščio, apie 5 cm pločio ašmenimis. Vienas jo kampas nuskilęs. Atrodo, kad kirvis nebaigtas, nes visame paviršiuje dar labai ryškios pjaustymo žymės (pav. 22). Labai neįprastos formos pentis. Kirvelio ir penties sandūroje padarytas staigus užkirtimas, kuris su penties dalimi sudaro bemaž staų kampą. Pentis išlikusi blogai, todėl sunku nusakyti jos formą. Skylės gręžimo pėdsakų nematyti. Sprendžiant iš išlikusios penties ir ašmenų santykio, atrodytų, kad čia galbūt turėjo būti kaplys, o ne kirvis, nors tiesūs ašmenys tam lyg ir prieštarauja. Žinoma, tikrąją šio radinio paskirtį geriausiai galėtų nustatyti trasiologiniai tyrimai.

Didžiausią kaulinių darbo įrankių dalį sudaro įvairūs smailiagaliai dirbiniai, pagaminti dažniausiai iš perskeltų vamzdinių kaulų ar kaulų nuoskalų. Jų rasta apie 100. Tai daugiausia adikliai, ylos, įrankiai mazgams atrišti, adatos

Pav. 23. Smailiagaliai darbo įrankiai: ylos (1—3, 5) ir adiklis (4)

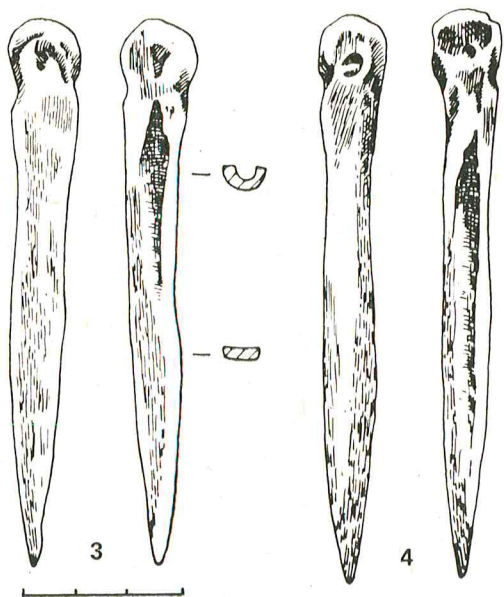
Pav. 26. Kaulinė adata (2) ir „šėivelė“-kablukas (1)

ir kiti dar nenustatytos paskirties darbo įrankiai, vartoti namų ūkyje tinklams, krepšiams pinti, virvėms vyti, drabužiams, apavui siūti. Iš esmės tai turėtų būti moterų darbo įrankiai, kurių dėka jos aprenkdavo šeimos narius, įtaisydavo šiltesnį guolį. Tačiau dauguma šių dirbinių galėjo turėti ir keleriopą paskirtį, prireikus buvo naudojami įvairiems darbams. Juk nusmailintu kauliniu įrankiu galima buvo ne tik pradurti skylutę audinyje ar odoje, bet ir, sakysim, puošti molinį puodą. Todėl dabar priimtas skirstymas (20, p. 73—82; 21, p. 88—89) yra gana sąlygiškas, bet jo bus laikomasi apytariant šią gausiausią darbo įrankių grupę.

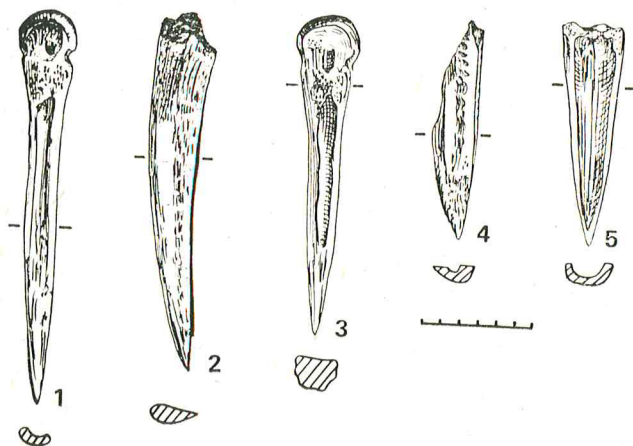
Rasta apie 30 ylių. Jos pagamintos iš smulkių pusiau perskeltų vamzdinių kaulų, stambesnių kaulų nuoskalų, apskritai iš kaulų vienu aštriu galu. Nuo kitų smailiagalių darbo įrankių jos skiriasi tuo, kad ilgesnis ir aštresnis galas (pav. 23 : 1—3, 5). Tai susiję su darbo specifika. Adiklių Narkūnuose aptikta iki 57. Daugiausia jie padaryti iš perskeldo vamzdinio kaulo su sąnariu, kuriame kartais būna išgręžta skylutė, bet dažniau — be jos. Už sąnario labai patogiu laikyti įrankį. Rastas didelis (14 cm ilgio) adiklis, padarytas iš šonkaulio, su viršuje paliktu sąnariu. Adiklių galai nebūna labai smailūs, dažniau gana plokšti, nusmailinta tik pati viršūnė (pav. 24; 23 : 4; 25 : 3, 5). Tokiais įrankiais būdavo dirbama su kietesnėmis medžiagomis, galbūt pinami krepšiai, vejamos virvės ir kt.

Savo forma su adikliais labai siejasi įrankiai mazgams išnarplioti ar atrišti. Jie priklauso tai pačiai smailiagalių kaulinių darbo įrankių grupei. Skiriamoji jų žymė yra kiek palenktas nusmailintas galas (pav. 25 : 2). Tačiau šių įrankių funkcijas sėkmingai galėjo atlikti kiekvienas smailiagalys įrankis.

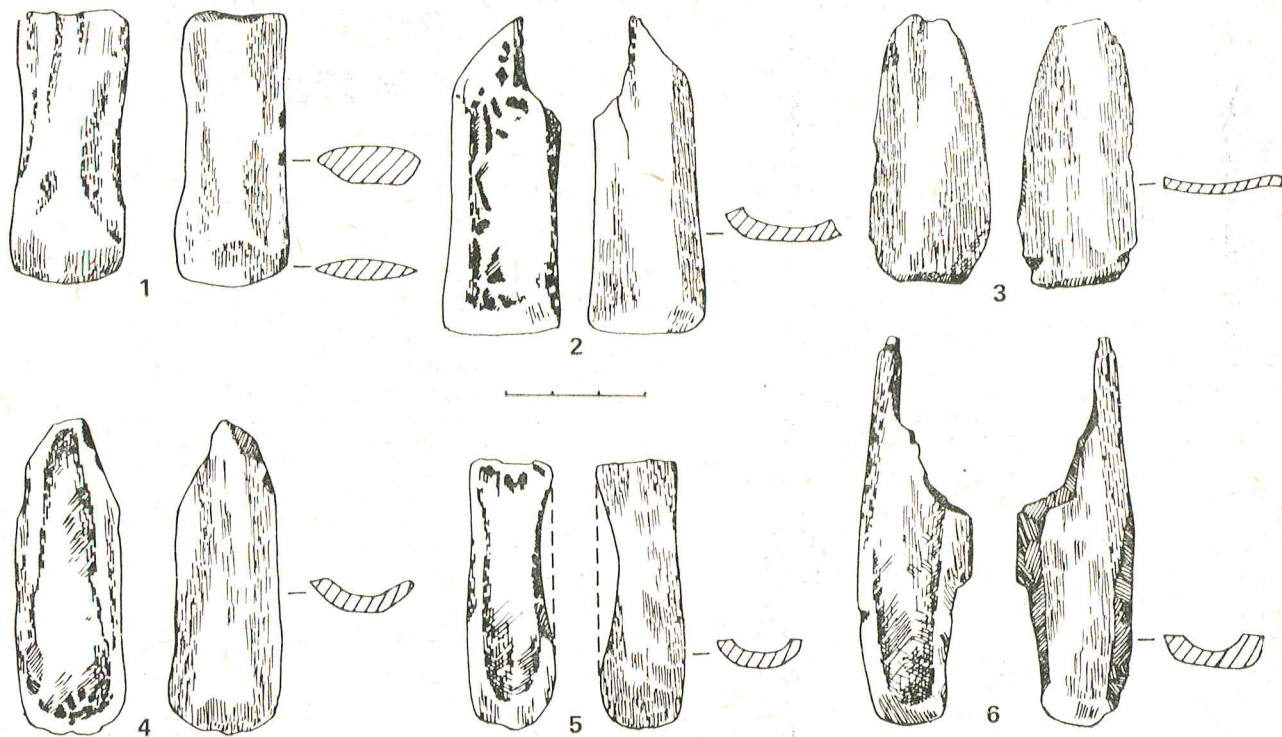
Iš kitų darbo įrankių minėtinos kaulinės adatos. Jos paprastai gamintos iš plonų, siaurų ir aštrių kaulo nuoskalų, kurių smailusis galas būna apgludintas, viduryje išgręžta skylutė (pav. 26 : 2). Tačiau adatomis laikomi ir kai kurie smailiagaliai dirbiniai be skylių. Prie šių siūlas būdavo pririšamas. Narkūnų piliakalnyje aptikta apie 12 adatų. Nemaža jų nulūžusių per ašelę. Dauguma masyvios — maždaug 10 cm ilgio ir storiausioje vietoje 0,5 cm storio. Su-

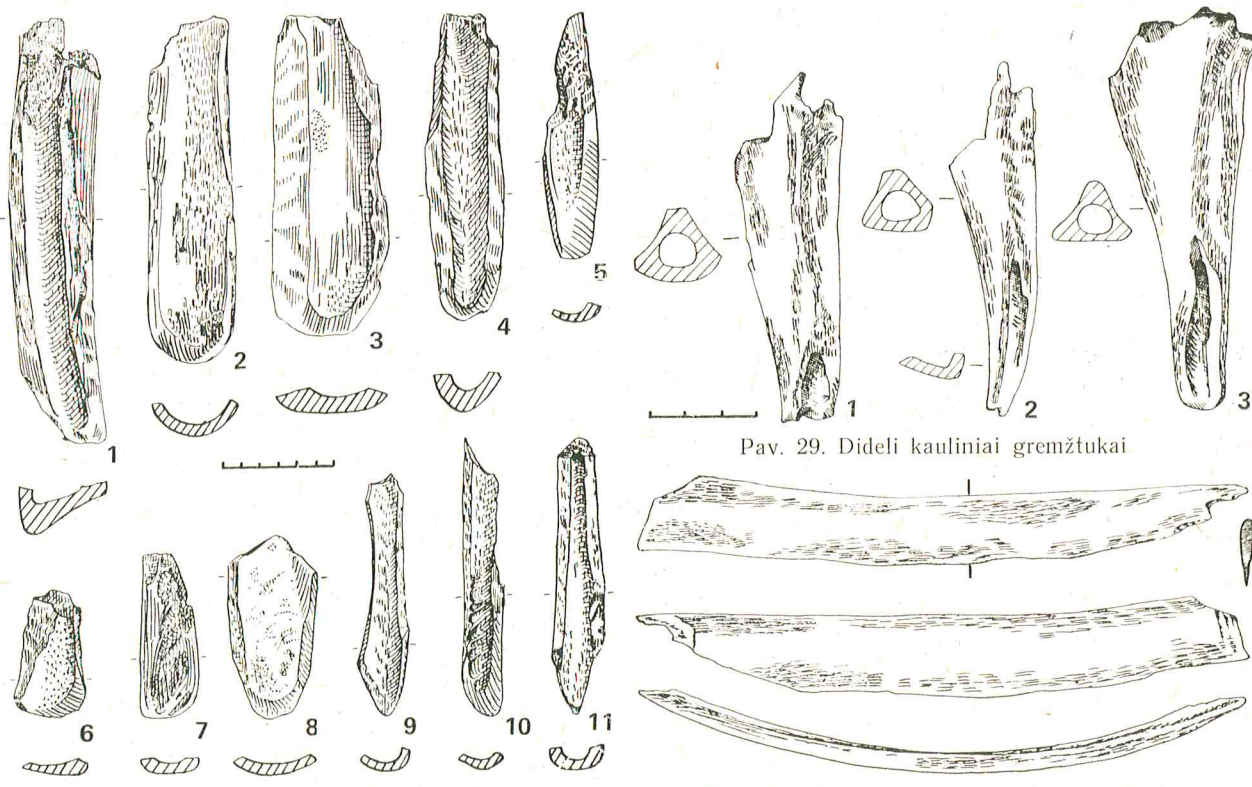
Pav. 24. Kauliniai adikliai

Pav. 25. Adikliai (1, 3), įrankis mazgams atrišti (2) ir kiti smailiagaliai įrankiai (4, 5)

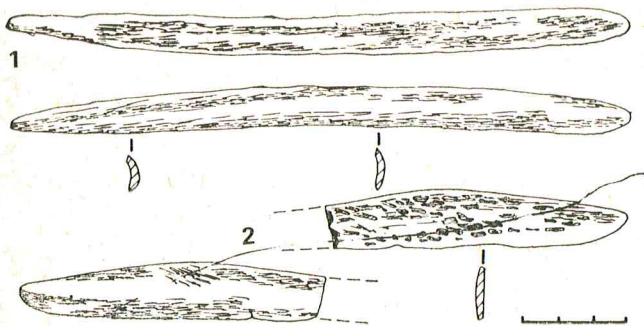
Pav. 27. Kauliniai kalteliai

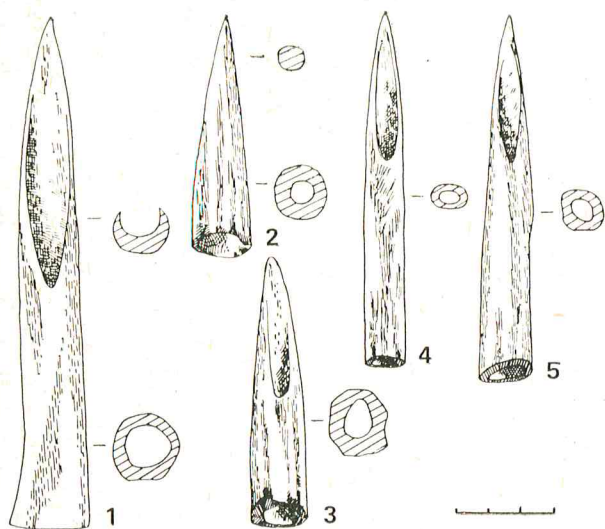
Pav. 29. Dideli kauliniai gremžtukai

Pav. 28. Kauliniai įvairios paskirties darbo įrankiai: 1—6 — kalteliai, 7—11 — skobteliai

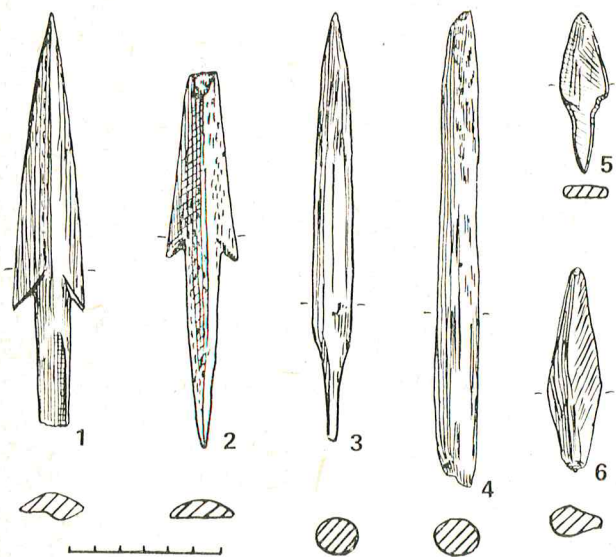
Pav. 30. Kaulinis grandiklis

Pav. 31. Kauliniai peiliai

Pav. 32. Kauliniai ietigaliai

Pav. 33. Kauliniai strėlių antgaliai

prantama, kad, siuvant tokiomis adatomis, neišsiversta be uly, kuriomis odoje ar audinyje pirmiau būdavo praduriamos skylutės.

Aptikta per 70 kaulinių **kaltelių**. Jie buvo gaminami iš masyvesnių ir kartu stipresnių išilgai perskeltų vamzdinių kaulų. Ašmenys paprastai platus, kiek suapvalintais kampais, iš abiejų pusių gražiai nugludinti (pav. 27 : 1—6). Kalteliai labai įvairaus dydžio, skirtingo pločio ašmenimis. Matyt, formą lėmė siauresnė paskirtis. Kalteliais buvo daromi įvairūs įkirtimai, pagilinimai, skylutės ir kt. Kai kurie jų kiek išgaubtais ašmenimis (pav. 28 : 7—11) laikytini **skobteliais**.

Reikėtų aptarti kaulinius **gremžtukus**. Jie pagaminti iš vamzdinių kaulų, tuščiaviduriai. Dariant juos, kaulas būdavo neskeliamas, tik nusklembiamas ir nugludinamas jo plonesnis galas (pav. 29 : 1—3). Gremžtukai gana stambūs, 9—11 cm dydžio, siaurais ašmenimis; daugiausia vartoti kailiams apdoroti.

Kailius apdorodavo ir **grandikliais**, kuriuos dažniausiai gamindavo iš gyvulių šonkaulių. Jie paprastai dideli, kiek gaubti (pav. 30). Viena pusė, kuria būdavo dirbama, kiek nugludinta, su aiškiais darbo žymėmis. Ašmenys vietomis nudilę. Dirbant grandikliai turėjo būti laikomi už galų abiem rankomis.

Iš darbo įrankių dar minėtini kauliniai **peiliai**, pagaminti iš plonų ir ilgų vamzdinių kaulų nuoskalų. Jų skersinis pjūvis truputį gaubtas (pav. 31 : 1, 2). Narkūnų piliakalnyje rasti tik 2.

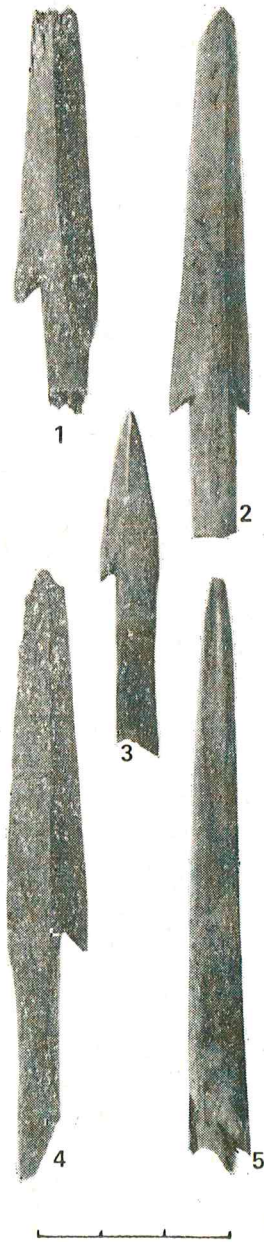
Reikėtų paminėti 2 iš perskulto kaulo pagamintus dirbinius aštriu režiamuoju galu. Jie laikytini **rėžtukais**, vartoti taip pat greičiausiai kailiams, galbūt net medžiui ir kitoms medžiagoms apdoroti.

GINKLAI, MEDŽIOKLĖS BEI ŽVEJYBOS ĮRANKIAI. Tai antra labai didelė kaulo dirbinių grupė. Žeberklai, ietys kaulinėmis viršūnėmis, strėlės kauliniais antgaliais galėjo būti vartojamos tiek medžioklėje, tiek kovoje ar net žvejyboje. Tiesa, turime vien žvejybai skirtų įrankių, apie kuriuos reikės kalbėti skyriumi.

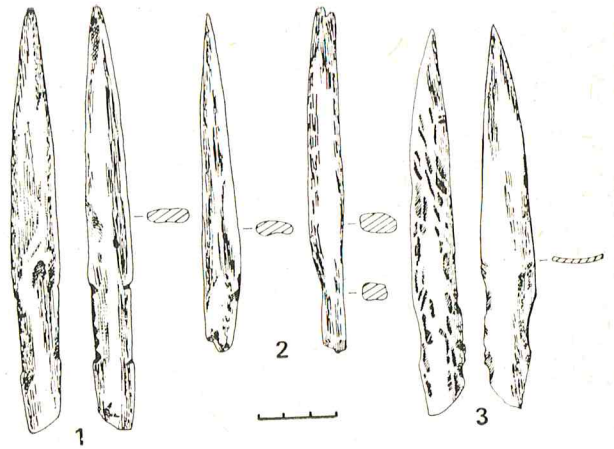
Visų pirma minėtini 35 **ietigaliai**. Jie pagaminti iš stambių lygių vamzdinių kaulų, kurių vienas galas būdavo įkypai nupjaunamas ir smarkiai išaštrinamas, be to, dar apgludinamas, o kitas nupjaunamas stačiai, ir jame padaroma įmova (pav. 32 : 1, 3—5). Tokie kauliniai tuščiaviduriai ant medinio koto užmaiti antgaliai pirmykščio žmogaus rankose buvo pavojingas ginklas. Jie labai įvairių matmenų, tačiau vyrauja vidutinio dydžio (7,9 cm, 9,7 cm, 10,3 cm, 10,8 cm, 10—11 cm, 11,4 cm ilgio ir pan.) iečių antgaliai. Jų įmova 1—1,2 cm skersmens. Tačiau yra ir gerokai ilgesnių — iki 15,2 cm — ietiga-

lių su platesne — 1,8 cm skersmens — anga mediniam kotui įtvirti. Skiriasi iš rago padaryti ietigaliai; čia jie rasti 3. Vienas tobulos formos: trumpas, tik 7,1 cm ilgio, aštria viršūne ir didesne — 1,5 cm skersmens — įmova (pav. 32 : 2). Kadangi jis pilnaviduris, padarytas iš kietesnės medžiagos, tai, užmautas ant storesnio medinio koto, buvo patikimas ginklas stambesniems žvėrimis iš arti medžioti.

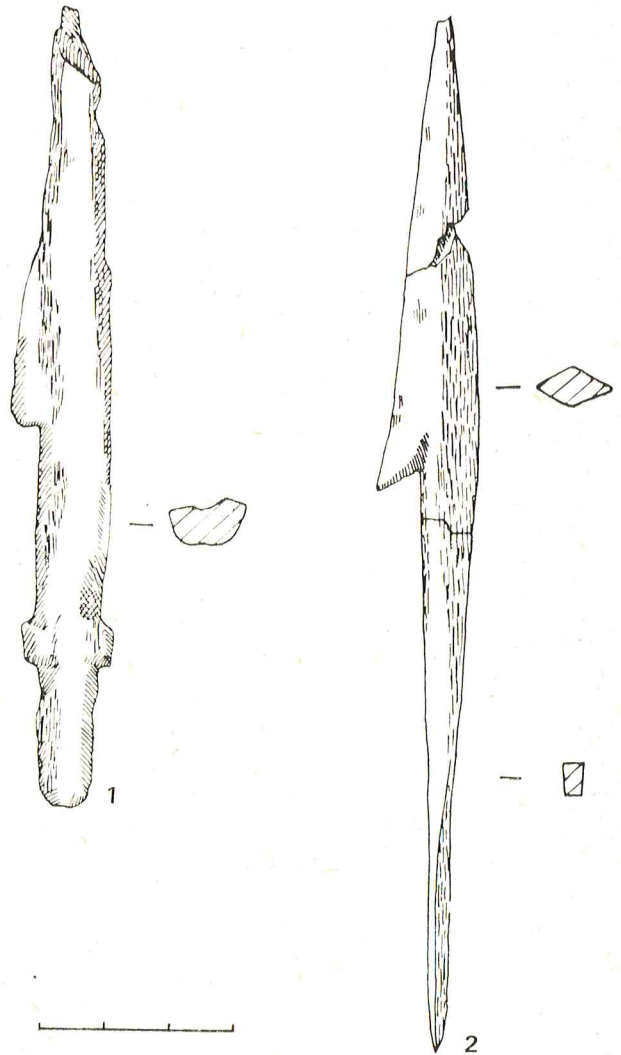
Narkūnų piliakalnyje aptikta maždaug 40 **strėlių antgalių**. Jie įvairaus dydžio ir formos. Labai kruopštaus darbo antgaliai su 2 užbar-

Pav. 34. Kauliniai strėlių antgaliai

Pav. 35. Kauliniai durklai

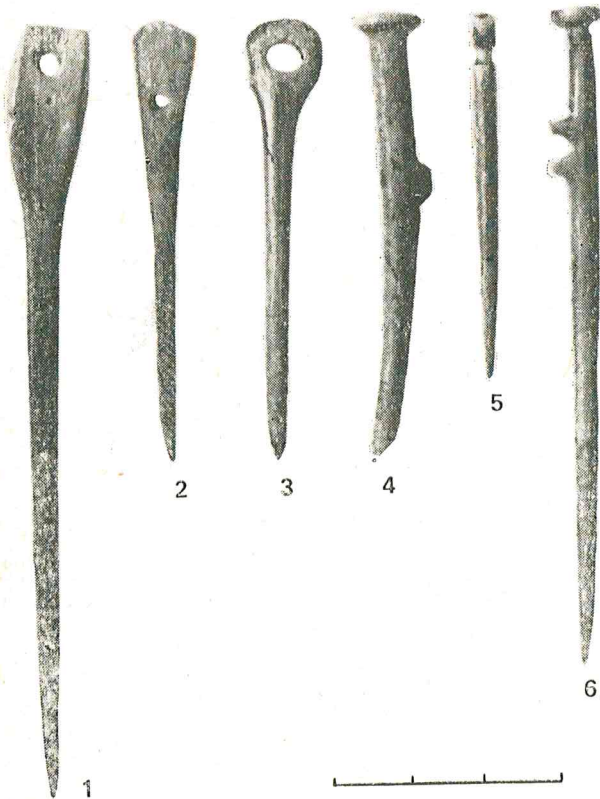
Pav. 36. Kauliniai žeberklai

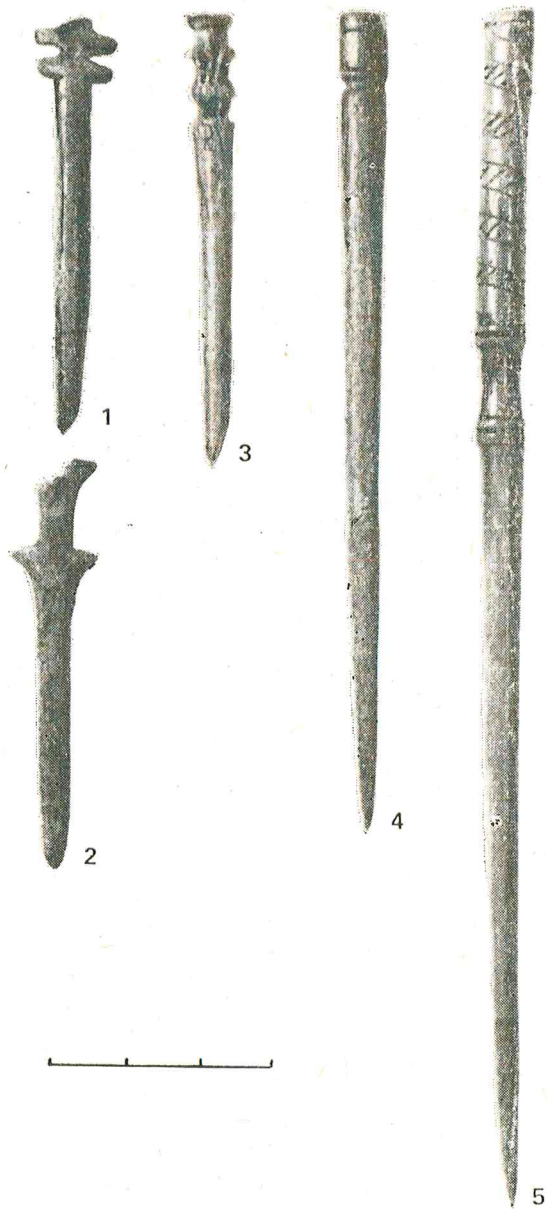
domis. Jie turi ryškia išilginę briauną, smailią viršūnę ir dažniausiai plokščią įtvara (pav. 33 : 1; 34 : 2), nors rasta ir su nusmailinta įtvara (pav. 33 : 2). Vidutiniškai jie 6—8 cm dydžio. Drauge aptikta nemaža strėlių antgalių su užbarzda (pav. 34 : 1, 3, 4). Nuo žeberklų su 2 užbarzdomis jie skiriasi mažesniais matmenimis, nors kartais drauge su įkote būna net 8 ar 9 cm ilgio. Jų įkotė dažniausiai plokščia. Be šių vyraujančių strėlių antgalių formų, rasta apskrito skersinio pjūvio strėlių antgalių ir su nedidele įtvara. Toks būdingas 8,5 cm ilgio strėlės antgalis (įtvara 2 cm ilgio), rastas II plote 235 cm gylyje (pav. 33 : 3). Skyrium minėtini miniatiūriniai — 1,58—2,2 cm dydžio — strėlių antgaliai. Kai kada jie būna visai plokšti, su trumpute įtvara (pav. 33 : 5), kartais — išstęsto rombo formos (pav. 33 : 6). Strėlių antgaliais laikytini ir smulkūs kauliukai abiem aštriais galais. Strėlėmis su tokiais antgaliais medžiota smulki fauna, greičiausiai paukščiai.

Be įtviriamųjų, aptikta ir įmovinių strėlių antgalių. Kaip ir ietigaliai, jie padaryti iš tuščiavidurių vamzdinių, tik mažesnių kaulų, būna apie 5,4 cm.

Ginklams reikia skirti ir **durklus** iš masyvių vamzdinių kaulų. Durklai dažniausiai būna tiesūs, plokščio skersinio pjūvio, nusmailinta viršūne ir buka rankena (pav. 35 : 1—3); viduti-

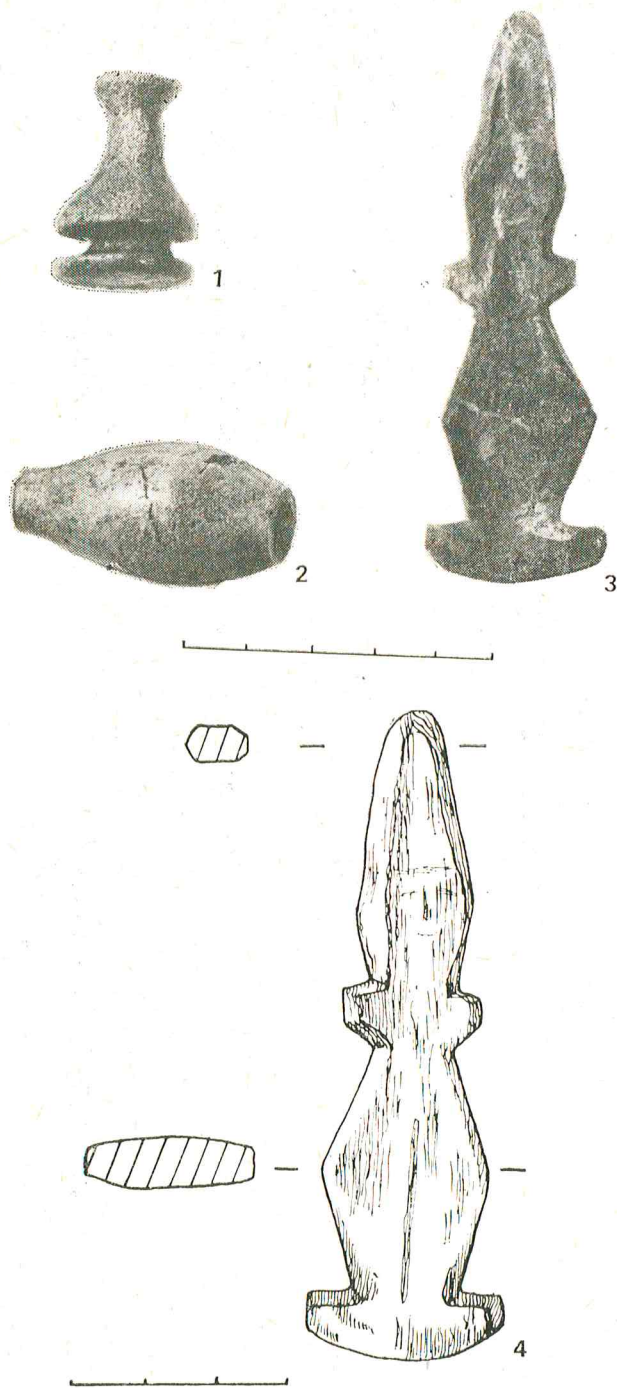
Pav. 37. Kauliniai smeigtukai

Pav. 38. Kaulinių smeigtukų tipai

niškai jie maždaug 15 cm ilgio. Sunku pasakyti, ar turėjo kokią rankeną, nors vieno kito įkotė tarsi ir pažymėta, o kartais net kiek nusklembta. Sprendžiant iš formos, tai neabejotinai duriamasis ginklas.

Aptikti 2 vienadančiai **žeberklai**. Vienas masyvus, nulaužta viršūne, su gunklu ant įkotės (pav. 36 : 1); atrodo, nebaigtas gaminti. Tai gana reta forma, bet jau buvo žinoma ir iš kitų rytų Lietuvos ankstyvųjų piliakalnių. Jie galėjo būti vartojami ne tik žūklaujant, bet ir medžiojant. Kitas žeberklas buvo rombinio skersinio pjūvio plunksna ir ilga keturkampe įtv-

Pav. 39. Kaulinė saga (1), karolis (2), antropomorfinė figūrėlė (3) ir jos rekonstrukcinis piešinys (4)

ra, labai dailus. Su įtvara jis apie 17 cm ilgio (pati viršūnėlė nulūžusi). Forma jis labai artimas vienadančiams strėlių antgaliams, skiriasi tik ilgiu (pav. 36 : 2).

Dar reikėtų paminėti vietoj kabliukų žuvims gaudyti vartotas kaulines šeiveles abiem nu-

smailintais galais su pailga skylute viduryje (pav. 26 : 1). Tokia šeivelė būdavo kiek įstrižai perveržiama per jauką. Žuviai prarijus jauką ir traukiant valą, ji atsistodavo skersa ir įstrigdavo žuvies gerklėje. Narkūnuose tokių šeivelių rasta bene pirmą kartą. Viena išlikusi visa, kitų aptikta puselių, nulūžusių daugiausia per skylutę. Vidutiniškai jos 5—6 cm ilgio.

PAPUOŠALAI. Didžiausią kaulinių papuošalų grupę sudaro įvairių formų **smeigtukai**. Visų pirma jie turėjo utilitarinę, bet drauge ir puošybinę paskirtį. Narkūnuose rasti 45 smeigtukai; pagal galvučių užbaigimą galima skirti 5 svarbiausias jų grupes. Kai kurių formų smeigtukų aptikta jau kituose rytų Lietuvos ankstyvuosiuose piliakalniuose, bet yra ir visai naujų, būdingų tik šiam piliakalniui.

Populiariausia kaulinių smeigtukų grupė, kurią papildė ir Narkūnuose rastieji, yra plokščiomis galvutėmis su skylute viduryje. Galvutės dažniausiai kastuvėlio, irklo, trikampio ar apskritimo formos. Narkūnų smeigtukai yra kastuvėlio ar apskritimo formos galvutėmis (pav. 37 : 1, 3). Aptikta ir išstęsto trikampio formos galvute, kuri tolygiai pereina į smeigiamąją adatą (pav. 37 : 2). Šių smeigtukų smeigiamosios adatos labai nevienodo ilgio: nuo 5 iki 10 cm; galvutė 1,3 ir 2,5 cm aukščio. Skylutės galvutėse verčia manyti, kad į galvutes įkabindavo kokių nors kabučių, o galbūt smeigtukas būdavo pririšamas, kad nepasimestų. Chronologiškai šie smeigtukai turėtų būti gana ankstyvi: vienas rastas pačiame apatiniame apatinio kultūrinio sluoksnio horizonte, tačiau tokių aptinkama dar ir I tūkstantmečio pr. m. e. viduryje bei antrojoje pusėje. Matyt, jie vartoti labai ilgai.

Antrą grupę sudaro smeigtukai vinies pavidalo galvute; kai kurie arčiau kaklelio truputį išlenkta smeigiamąja adata ir su gunkleliu (pav. 37 : 4). Forma kiek primena žalvarinius ašelinius smeigtukus (žr. pav. 46), kurių pavyzdžiu greičiausiai ir buvo daryti. Išsiskiria dramblio kaulo spalvos itin rūpestingai nugludintas smeigtukas, kurio kaklelio apačioje yra 2 nedideli atsikišimai, tarsi mėgdžiojantys žalvarinių smeigtukų ašeles (pav. 37 : 6). Žinoma, jie jau neturi kokios nors paskirties, o vien puošybinę prasmę. Tiek pirmos, tiek antros grupės smeigtukai turėtų būti patys ankstyviausi ir priklausyti I tūkstantmečio pr. m. e. pirmajai pusei.

Trečiai grupei skirtini smeigtukai, kurių galvutės užbaigtos laipteliais. Dažniausiai būna 2, 3 laipteliai, bet iš nulūžusio smeigtuko matyti, kad galėjo būti ir daugiau (pav. 38 : 1). Šie smeigtukai labai maži — vos 5 cm ilgio. Kaip variantą reikia skirti smeigtukus profi-

liuotomis galvutėmis, kurios dar papuoštos ranteliais. Dažniausiai būna 3 ranteliai (pav. 38 : 3). Genetiškai smeigtukai susiję ne tik galvutės puošimu, bet ir dydžiais. Šie smeigtukai vidutiniškai apie 5–6 cm ilgio.

Ketvirtai grupei priklausytų smeigtukai, kurių galvutės nuo smeigiamųjų adatų atskirtos nedideliu grioveliu (pav. 38 : 4). Tai vienintelis puošybinis elementas. Tačiau griovelis galėjo turėti ir praktinę reikšmę: galbūt jis skirtas virvutei pririšti.

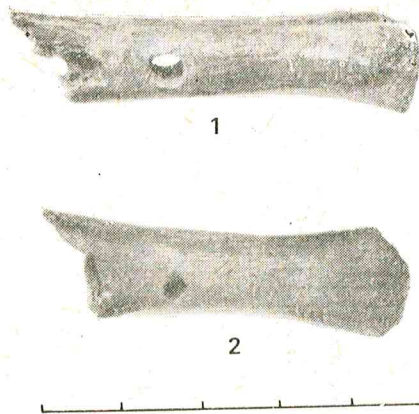
Penktą grupę sudarytų smeigtukai ilgomis ornamentuotomis galvutėmis (pav. 38 : 5). Toks rastas tik vienas. Jis beveik 15 cm ilgio. 5 cm aukščio galvutė puošta ranteliais ir spirale einančia juoste. J. Graudonis Latvijoje aptikęs analogiškai ornamentuotus smeigtukus datuoja I tūkstantmečio pr. m. e. viduriu (19, p. 92).

Papuošalams reikia skirti ir kaulinį labai gražiai nutekintą pailgą **karolį** siaurėjančiu galu (pav. 39 : 2). Karolis beveik 4,5 cm ilgio ir 2,5 cm skersmens plačiausioje vietoje. Įdomu, kad išilgai išgręžta gana didelė skylė siaurėja drauge su karoliu. Iš asimetriškumo, taip pat iš smarkiai siaurėjančios skylės ponesniame gale atrodo, jog šis karolis nepriklausė kaklo apvarai, o juo galėjo būti užbaigiamas dirželio ar raištelio galas: perveriamas per karolį, užrišamas mazgas ir įtraukiamas į karolio vidų. Turbūt taip galima paaiškinti tokią didelę siaurėjančią skylę.

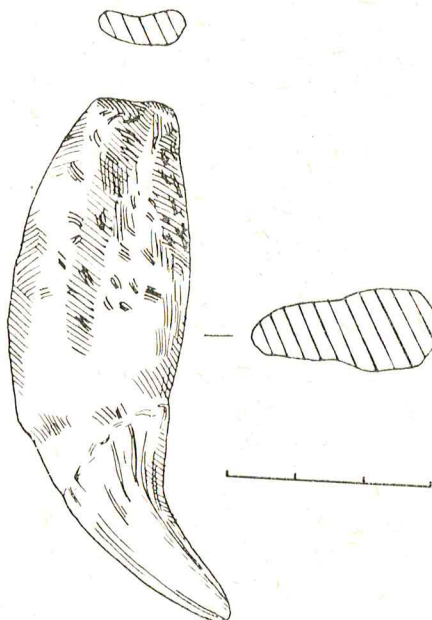
Narkūnų piliakalnyje rasta ir kaulinė aukšta profiliuota **saga** (pav. 39 : 1). Tokių jau žinoma iš anksčiau tyrinėtų rytų Lietuvos piliakalnių (18, lent. XIII : 30). Narkūnuose aptiktoji plokščiam galvutės paviršiuje turi sukryžiuotus įrežimus.

KITI RADINIAI. Narkūnų piliakalnyje rasta dar nemaža kaulo ir rago dirbinių, kurių negalima skirti stambesnėms jau aptartoms grupėms. Pirmiausia — tai nedideli iš vamzdinių kauliukų padaryti dirbiniai su kiaurai pragręžta skylute viduryje (pav. 40 : 1, 2). Muzikologai juos laiko ankstyvaisiais **muzikos instrumentais**. Medžiotojų pasididžiavimas turėjo būti **meškos dantis**, nešiotas greičiausiai kaip amuletas (pav. 41). Nustatyta, jog tai labai didelio gyvūno dantis. Iš retesnių radinių reikėtų paminėti 7 kaulines **rankenas**. Vienos ilgesnės, kitos trumpesnės, užbaigtos pastorinta dalimi, kurią patogiau laikyti rankoje (pav. 42). Vienos galėjo būti darbo įrankių, kitos — ginklų, pvz., durklo, rankenos. Jų smarkiai susiaurintas kotas turėjo būti įkalamas į įrankius ar ginklus, padarytus iš vamzdinių kaulų.

Labai įdomią radinių grupę sudaro **ragai su pjaustymo žymėmis**. Aptikta per 20 tokių ragų. Dauguma jų yra įvairūs ruošiniai, kiti — gatavi

Pav. 40. Muzikos instrumentai iš vamzdinių kaulų

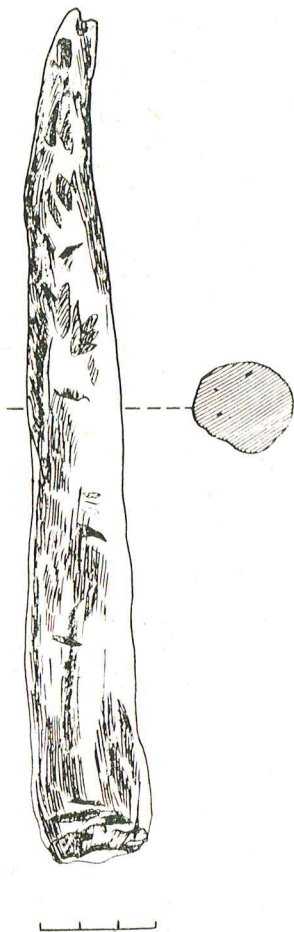

Pav. 41. Amuletas-meškos dantis

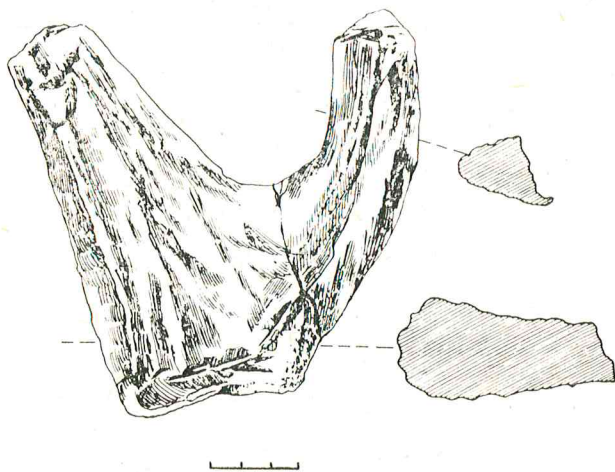

Pav. 42. Kaulinė rankena

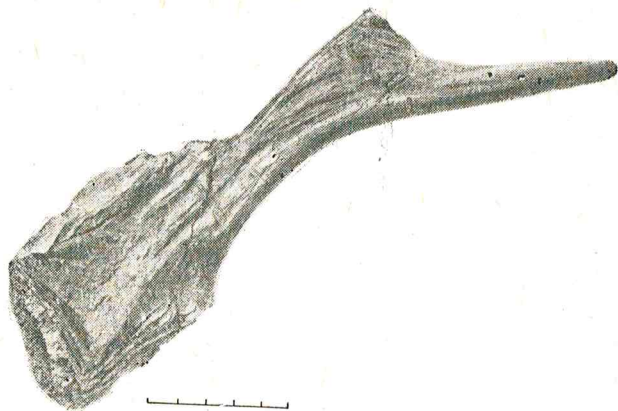
neaiškios paskirties dirbiniai. Kiekvienam dirbiniui būdavo parenkama speciali rago dalis: dažniausiai — viršūnė arba jo šaka. Antai vienas toks ragas (pav. 43) tik pradėtas apdoroti: nupjautas storasis galas, padarytos kelios įraižos.

Pav. 43. Ragas su pjaustymo žymėmis

Pav. 44. Iš rago padarytas kablys

Pav. 45. Paukščio galva iš briedžio rago viršūnės

Iš jo greičiausiai turėjo būti pagamintas ietigalis. Arba vėl — iš natūralios rago šakos išpjautas **kablys** (pav. 44): apipjaustyti tik patys galai, o rago paviršius paliktas natūralus. Sunku pasakyti, ar tai tėra ruošinys, ar jau gatavas įrankis, į kurio išorę nekreipta daugiau dėmesio. Sis dirbinys, pritvirtintas prie koto, galėjo būti puikiausias kablys šakai palenkti arba net kaip pagalbinė priemonė kopti į medį. Labai skiriasi dirbinys iš briedžio ragų viršūnės. Kiek apipjaustytomis mažesnėmis šakomis jis primintų kažkokio **ilgasnapio paukščio galvą** (pav. 45). Tai tikriausiai koks nors nebaigtas meno kūrinys, susijęs greičiausiai su kultu.

Tai pačiai grupei reikėtų skirti iš rago išpjautą žmogaus figūrėlę, kuri taip pat nevisiškai baigta. Ji gana smarkiai stilizuota: pažymėta galva, galūnės ir liemu. Žmogus turėjo būti pavaizduotas su aukšta kepure (pav. 39 : 3). Praktiškai liko nepažymėtos tik atskiros kūno dalys. Brūkšneliais įrėžę veide akis, nosį ir burną, taip pat brūkšniu atskyrę kojas, gausime labai būdingą antropomorfinę figūrėlę (pav. 39 : 4). Tai ligi šiol vienintelis toks ankstyvųjų Lietuvos piliakalnių radinys.

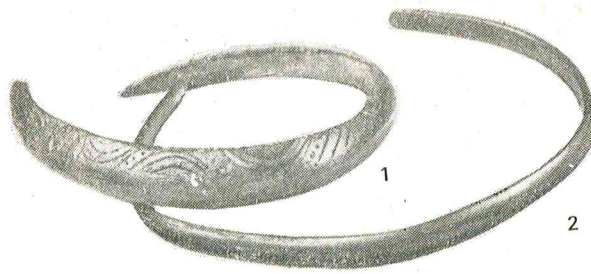
METALO DIRBINIAI

Be gausių kaulo dirbinių, sudarančių didžiąsą ir pagrindinę radinių dalį, aptikta žalvario ir geležies dirbinių.

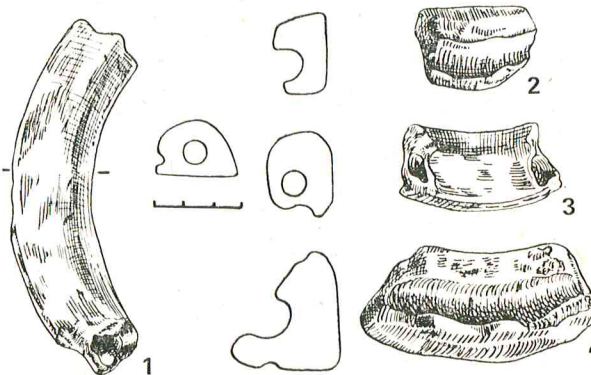
Iš **žalvario dirbinių** bene pats vertingiausias — **ąselinis** smeigtukas grybo pavidalo galvute ir lenktu kakleliu. Sulenkimo vietoje ąselė puošta grioveliais (pav. 46). Smeigtukas labai gerai išsilaikęs, padengtas tamsiai žalia patina. Jis 12,1 cm ilgio ir 15,72 g svorio. Tai ligi šiol vienintelis toks rytų Lietuvos piliakalnių radinys. Jis aptiktas VI ploto išjudintoje žemėje, jau nebe pirminėje vietoje. Panašių smeigtukų buvo žinoma tik vakarinių baltųjų genčių teritorijoje. Artimiausių analogijų tu-

rime iš Šlažių pilkapių (Klaipėdos raj.) (22, lent. 15: m) ir buv. Rytprūsių: Varšenkų pilkapių (buv. Karthauzo aps.) (22, lent. 18: c) bei iš Gurjevsko (buv. Kaimen), Primorsko raj. (RTFSR) (23, pav. 70: g). Tačiau visų šių smeigtukų daug trumpesni kakleliai ir plokštesnės galvutės. Narkūnuose rastasis labai kruopščiai išbaigtas. Remiantis minėtomis analogijomis, datuotinas žalvario amžiaus III periodu (1400—1200 m. pr. m. e.).

Skyrium minėtinose 2 žalvarinės apyrankės, padarytos iš pusiau apvalaus skersinio pjūvio juostelės, smailėjančiais galais (pav. 47: 1, 2). Viena nulūžusiu galu, likusi apyrankės dalis puošta lenktų linijų ir eglučių raštu. Kita labai plona gana gerai išsilaičiusi apyrankė neornamentuota. Pirmoji rasta vėlesnių perkasimų sudarytame židinyje Nr. 4. Pagal stratigrafiją židynys turėtų priklausyti apatinio kultūrinio sluoksnio viduriniam horizontui ir datuotinas I tūkstantmečio pr. m. e. pirmąja puse ir viduriu arba tiksliau — naujojo žalvario amžiaus pabaiga—ankstyvojo geležies amžiaus pradžia. Tam laikotarpiui turėtų būti skiriamos ir aptartosios apyrankės, nors tokių plokštesnių žalva-

Pav. 47. Žalvarinės apyrankės

Pav. 48. Vienkartinės liejimo formos

Pav. 46. Žalvarinis ašelinis smeigtukas grybo pavidalo galvute

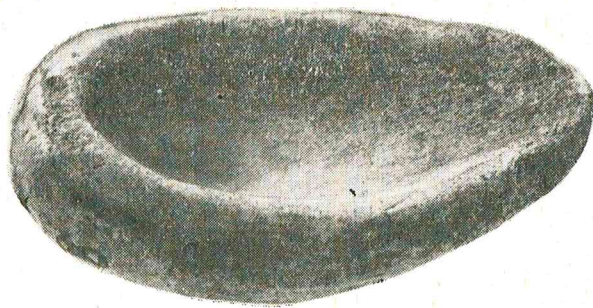
Pav. 49. Meliario tipo kirvelių liejimo formos abi pusės

rinių, puoštų eglutės raštu, buv. Rytprūsiuose jau žinoma iš senojo žalvario amžiaus pabaigos (22, lent. 13: c).

Narkūnų piliakalnyje rasta ne tik pačių žalvario amžiaus dirbinių, bet ir labai svarių įrodymų, jog juos gamino vietiniai meistrai. Visų pirma aptikta per 60 fragmentų molinių vienkartinė liejimo formų, kurios buvo liejamos apvalaus skersinio pjūvio apyrankės ar antkablės (pav. 48: 1—4). Itin vertingas radinys yra bent 25 fragmentai sudedamųjų liejimo formų, kuriose liedavo Meliario tipo žalvarinius kirvelius. Aptikta labai didelių jų liekanų (pav. 49), iš kurių galima gana tiksliai atkurti kirvelių formą. Jie buvo tiesia apvalia įmova, šešiakampio pjūvio apatine dalimi ir

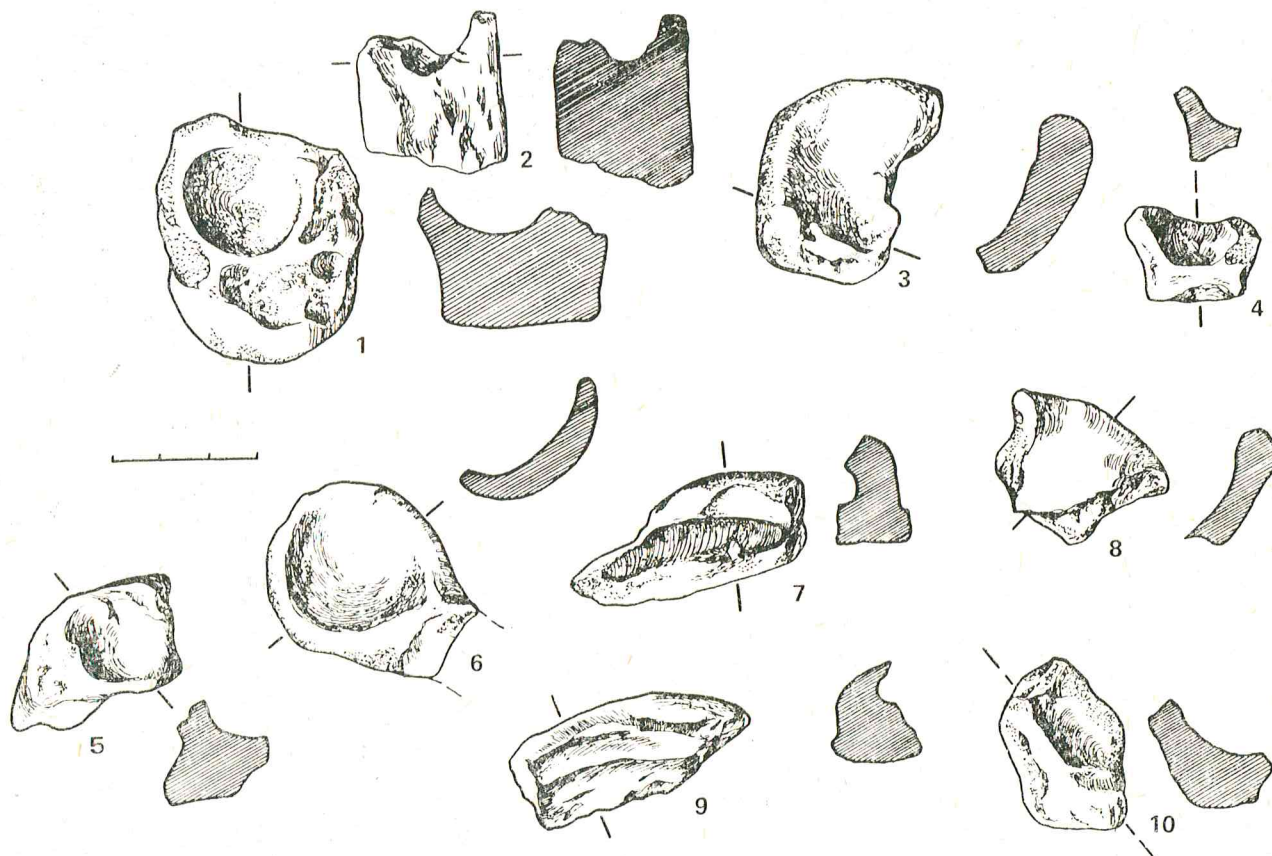

Pav. 51. Puodelio pavidalo smailiadugnis tigris

Pav. 52. Saukšto pavidalo tigris

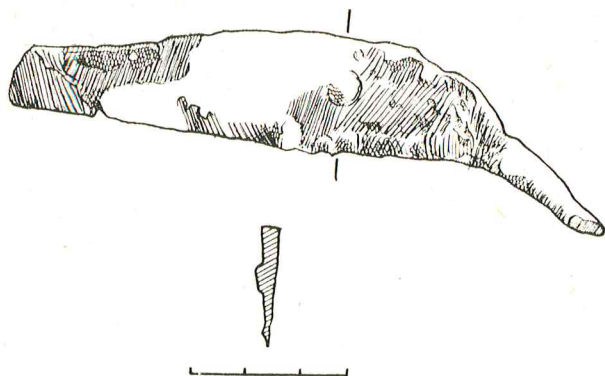
truputį paplatintais ašmenimis. Įmova ir liemens sandūroje visi kirveliai turėjo nedidelę ašelę. Be to, ši vieta būdavo pabrėžiama 3 horizontaliais voleliais. Žemiau volelių, kirvelio liemeniu į ašmenų pusę eidavo tarsi ūsai, o volelių viršuje kartais pastebimas trikampio ornamentas. Iš liejimo formų galima gana tiksliai atkurti kirvelių dydį: jie buvo 8,5–9,5 cm ilgio, 2,5–3 cm skersmens įmova ir 3,5 cm pločio ašmenimis. Šie kirveliai labai artimi šve-

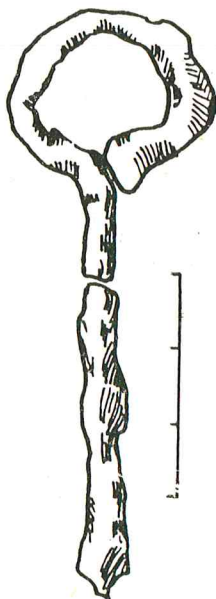
Pav. 50. Metalui lydyti įvairių samtelių (3, 5, 6, 8), tiglių (1, 4, 10) ir vienkartinių liejimo formų (2, 7, 9) fragmentai

Pav. 53. Zalvario lydomo krosnelės apatinė dalis (gylis — 120—125 cm): 1 — akmenys, 2 — juoda žemė, 3 — šlaito kontūras, 4 — molis, 5 — žandikaulis, 6 — kaulai, 7 — šukės

Pav. 54. Geležinis peilis-pjautuvėlis

Pav. 55. Geležinis lazdelinis smeigtukas

diškiems Meliario tipo (24, pav. 32; 25, pav. 85), tačiau turi bendrų bruožų (trikampio motyvas) ir su Ananjinio kultūros paminkluose aptinkamais to tipo kirveliais (26, pav. 2). Ligi šiol Lietuvoje buvo žinomas vienas vienintelis Meliario tipo kirvelis, rastas Vaškų lobyje (Pasvalio raj.), ir buvo laikomas įvežtu iš Švedijos. Iš Narkūnų piliakalnyje aptiktų liejimo formų matyti, jog šio tipo kirvelių gana plačiai buvo gaminama ir Lietuvoje. Meliario tipo kirveliai datuojami gana tiksliai. Pagrindinis jų vartojimo laikas — VIII—VII a. pr. m. erą. Tam laikotarpiui reikia skirti ir Narkūnų piliakalnyje rastas šių kirvelių liejimo formas.

Be žalvario dirbinių, jiems gaminti naudotų liejimo formų, aptikta labai daug įvairių **samtelių** bei **tiglių** (pav. 50). Tačiau bene įdomiausias puodelio pavidalo smailiadugnį tiglis, rastas III plote, 60—70 cm gylyje, prie buvusios

žalvario apdirbimo dirbtuvės. Tiglis 6,7 cm aukščio, jo anga 5,3 cm skersmens. Pakraštėlis prie angos truputį atlenktas, kad patogiau būtų pilti išlydytą metalą. Tai itin retas ir bene pirmasis Lietuvos piliakalnių radinys (pav. 51). Labai vertingas dar ir dėl to, kad buvo prilipęs rusvas metalo varveklis, nuo kurio paraušęs net visas tiglio pakraštėlis. LTSR MA Istorijos instituto Archeologijos skyriaus mokslinio bendradarbio A. Merkevičiaus atlikta analizė nustatyta, jog šiame tiglyje lydytas varis (žr. jo straipsnį). Znyplės tokiam tigliui laikyti būdavo daromos iš šlapio medžio šakos, kuri net ir nuo didelio karščio ne užsidegdavo, o tik smilkdavo. Be to, Narkūnai — vienintelė molinių šaukšto pavidalo tiglių radimo vieta. Čia aptikti keli jie, vienas visai sveikas (pav. 52). Artimiausių analogijų jiems žinoma Švedijoje (25, pav. 91). Iš to sprendžiama, jog Narkūnų piliakalnyje buvo svarbus žalvario apdirbimo centras. Ryškiausias įrodymas yra metalo lydymo krosnelės liekanos — apatinė jos dalis. Krosnelė buvo dubens pavidalo, 40×30 cm skersmens, įrengta ant akmenų, kurių didelė dalis suskeldėjusi (pav. 53). Aplink krosnelę aptikta sudegusio medžio liekanų bei degusių, prie jos — dviejų puodų šukių lizdai. Krosnelė priklausė pačiam viršutiniam apatinio kultūrinio sluoksnio horizontui. Ją tiksliai datuoti padėjo prie sienelės prilipęs ketvirtadalis varinės Romos monetos — sestercijaus, skiriamos II m. e. amžiui (27, p. 12—13).

Kadangi apatinis kultūrinis sluoksnis apima labai ilgą chronologinį tarpsnį, jame rasta ir **geležies dirbinių**. Tai ylą liekanos, peiliukai, dažniau jų dalys, žvejybos kabliai su ilga užbarzda ar jų fragmentai. Atskirai reikėtų pakalbėti apie **peilius-pjautuvėlius**, kurių Narkūnuose aptikta per 10, įskaitant ir gyvenvietės apatiniame kultūriniame sluoksnyje rastuosius. Piliakalnyje aptiktieji maži: 11—14 cm ilgio ir 1,8—2 cm pločio geležte. Jų ašmenys beveik tiesūs, įkotė aiškiai užkirsta ir kiek nulenkta (pav. 54). Šios formos peiliai-pjautuvėliai priklauso pačiam ankstyviausiam variantui; jų žinoma iš daugelio rytų Lietuvos piliakalnių, kuriuose aptikta ankstyvojo geležies amžiaus radinių (Moškėnų, Nevieriškės, Vosgėlių ir kt.). Dabar Lietuvoje jų priskaičiuojama per 50. Randama piliakalniuose ir pirmųjų m. e. amžių laidojimo paminkluose, dažniausiai vyrų, bet neretai ir moterų kapuose. Manoma, kad jų paskirtis dar nebuvo nusistovėjusi, ir to meto ūkyje vartoti įvairiems darbams, iš jų ir derliui nuimti (28, pav. 123).

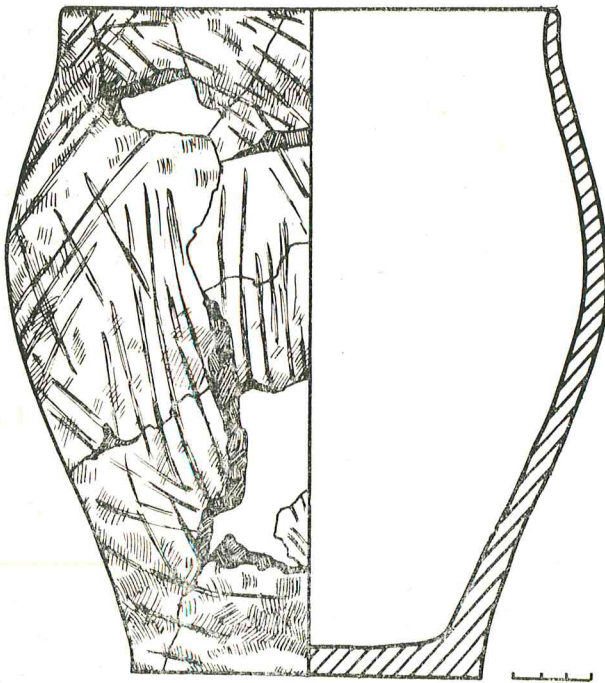
Iš kitų geležinių radinių minėtini dar **lazdeliniai smeigtukai**. Narkūnuose rasta 5 (pav. 55). Jie gana blogai išsilaikę, dažniausiai nulaužtu smeigiamosios adatos galu ar sutrupėjusia gal-

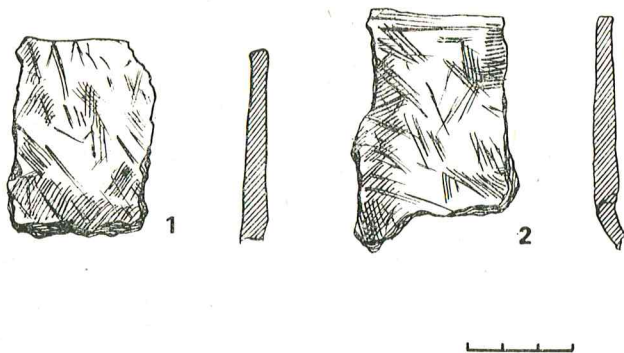
vute. Tai populiariausias brūkšniuotosios keramikos kultūros papuošalas, turėjęs, be abejonės, utilitarinę paskirtį. Šių smeigtukų atsirado ankstyvajame geležies amžiuje, jie vartoti visą I m. e. tūkstantmetį. V. Sedovas šios rūšies dirbinius teisingai laiko baltiškos kilmės (29, p. 129—146). Apatiniam kultūriniam sluoksniui priklauso ir dalis labai mažų geležinių **peiliukų**. Jie smarkiai sunykę, todėl sunku tiksliai nurodyti jų matmenis.

KERAMIKA

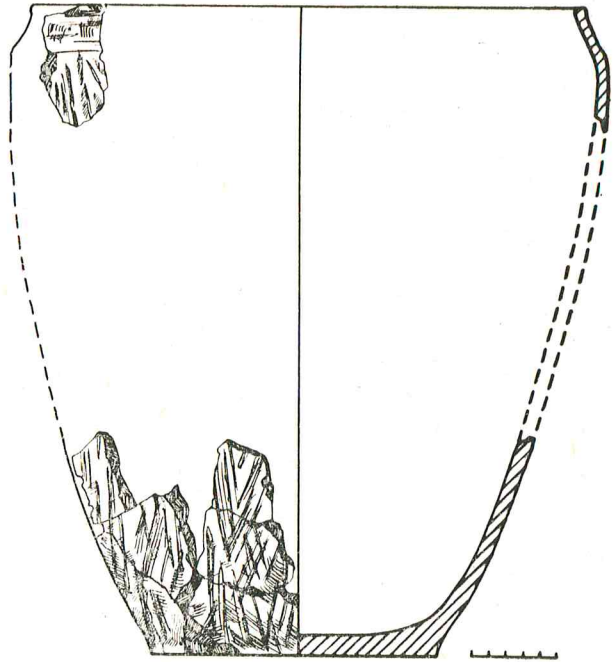
Labai gausią Narkūnų didžiojo piliakalnio apatinio kultūrinio sluoksnio radinių grupę sudaro keramika. Vyrauja lipdytinė **brūkšniuotu paviršiumi keramika**, pažįstama iš daugelio tyrinėtų rytų Lietuvos piliakalnių. Tai nevienodo

Pav. 56. Brūkšniuotasis S profilio puodas

Pav. 57. Brūkšniuotųjų puodų stačiomis sienelėmis šukės

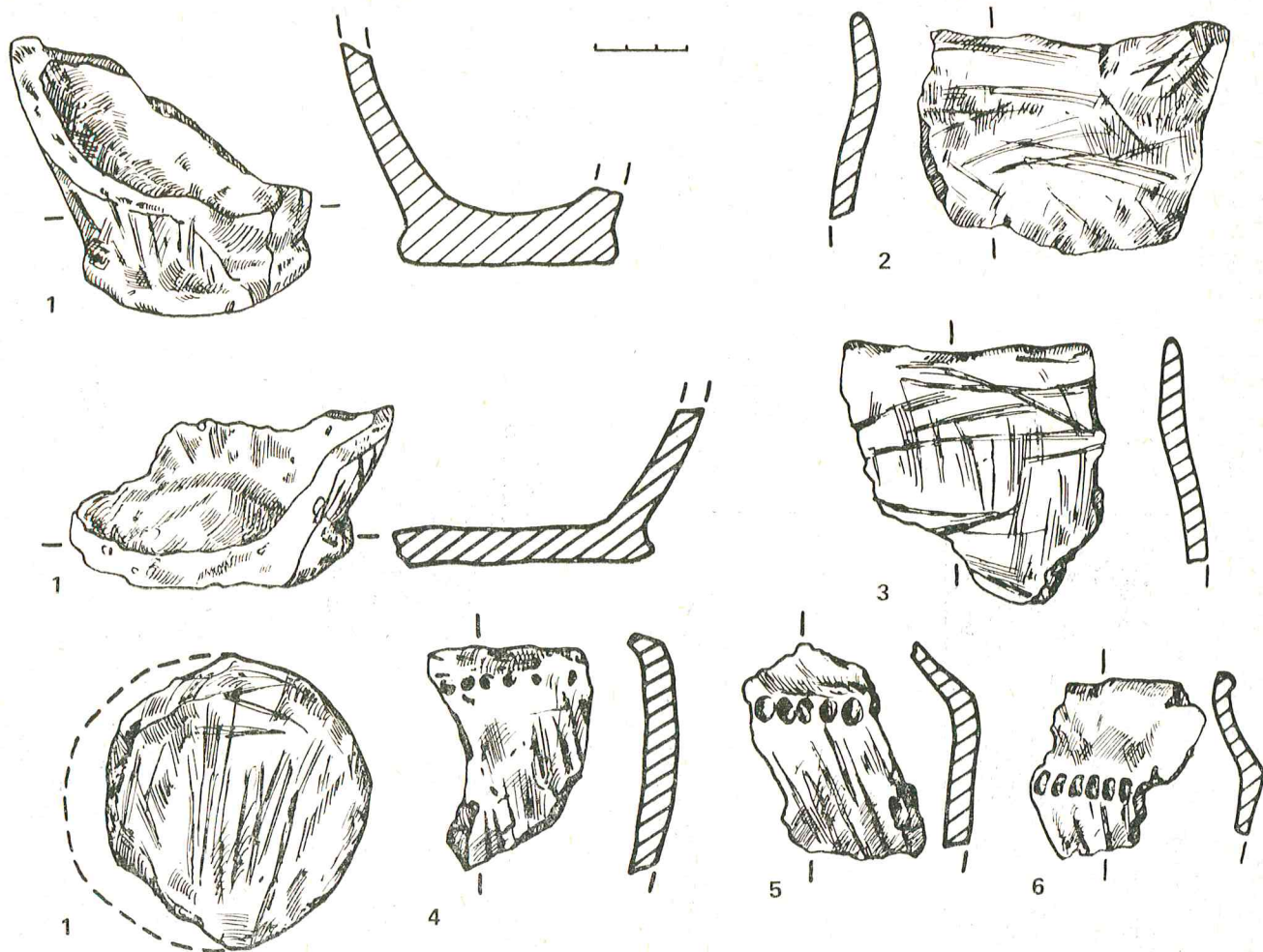
Pav. 58. Brūkšniuotasis briauninis puodas

dydžio, matyt, įvairios paskirties puodai iš gana prastos molio masės su gausiomis grūsto granito priemaišomis. Dalį puodų, ypač rasti šukių lizduose, pavyko gana gerai rekonstruoti, tad galima kiek smulkiau juos aptarti.

1. Nemažą grupę sudaro puodynės pavidalo puodai, kurių profiliavimas šiek tiek primena S raidę. Jie vidutinių dydžių, bet pasitaiko ir gana didelių — iki 30 cm aukščio, plačia — 19—20 cm skersmens — anga ir 13—14 cm skersmens dugnu. Per patį šonų išsipūtimą jų skersmuo būna iki 24 cm (pav. 56). Šios grupės puodų paviršius brūkšniuotas palyginti negiliais ir netvarkingais brūkšniais, įvairiomis kryptimis. Chronologiškai tokie puodai turėtų būti patys ankstyviausi, skirlini žemiausiam horizontui, nors jų dar randama ir aukštesniuose kultūrinio sluoksnio horizontuose.

2. Labai artimi ką tik aprašytiems S pavidalo puodams yra buvę mažiau profiliuoti, beveik stačiomis sienelėmis puodai su tarsi kiek pabrėžtu stačiu kakleliu (pav. 57; 59 : 3). Jie taip pat brūkšniuoti neryškiai, netvarkingai, tik kartais pastebima tarsi tendencija horizontaliai brūkšniuoti kaklelį. Tokie įvairių dydžių puodai labai plačiai vartoti visą I tūkstantmetį pr. m. e. ir būdingi ankstyviesiems šiaurės rytų Lietuvos piliakalniams.

3. Trečią grupę sudaro briauninė brūkšniuotoji keramika, kuri gana ryškiai skiriasi nuo dviejų pirmųjų grupių. Jai būdingi įvairių dy-

Pav. 59. Brūkšniuotųjų puodų šukės

džių, kartais labai aukšti — iki 40 cm — puodai siauroku — 17—18 cm skersmens — dugnu ir iki 33 cm skersmens anga. 3—3,5 cm žemiau angos yra ryškus išlenkimas petelių kryptimi; čia ir susidaro briauna, žyminti plačiausią puodo vietą. Nuo jos žemyn sienelės nuotakiai siaurėja (pav. 58).

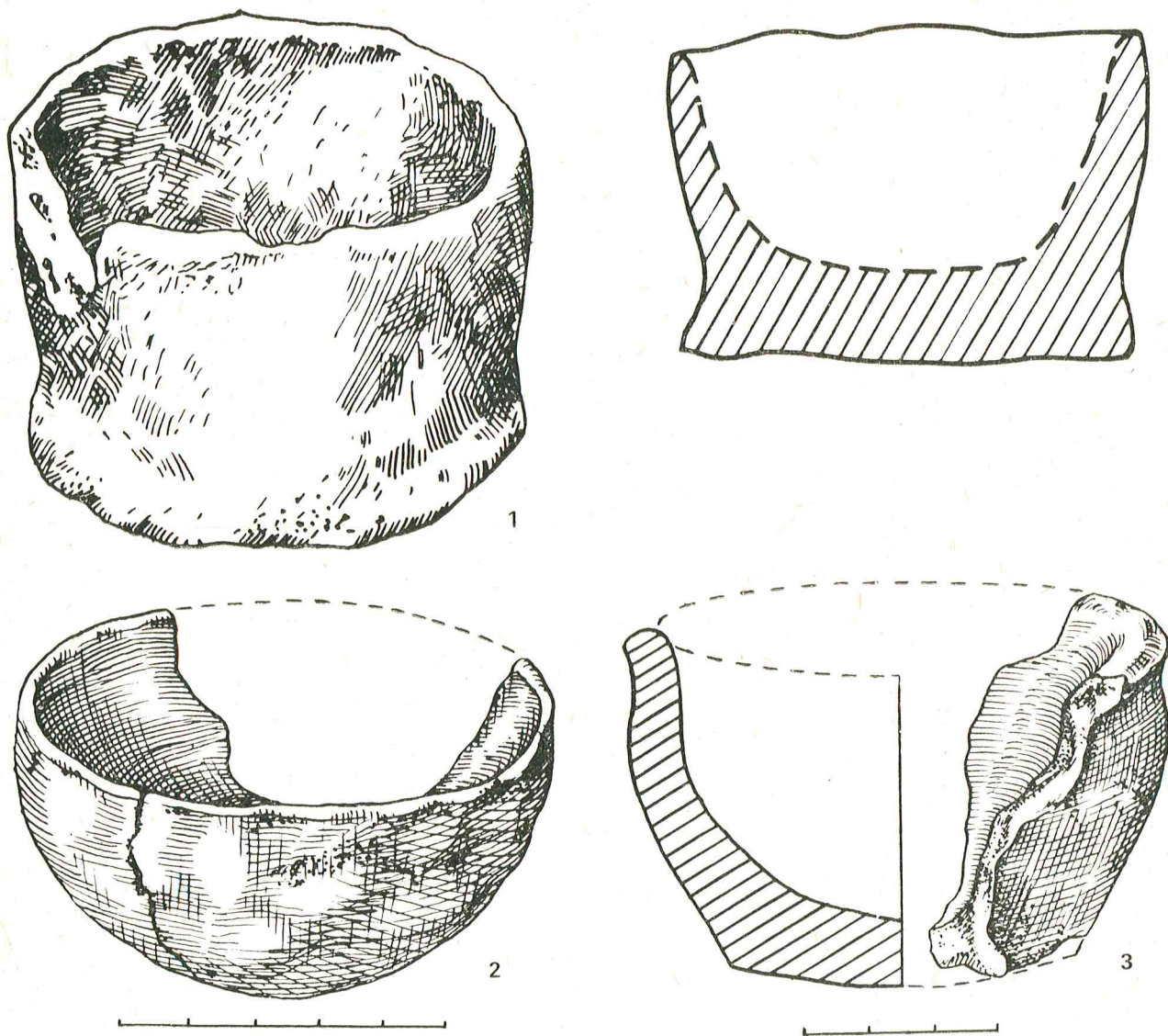
Sios grupės puodų paviršiaus brūkšniavimas gerokai skiriasi nuo dviejų pirmųjų grupių brūkšniavimo. Pirmiausia jis daug gilesnis, ryškesnis ir svarbiausia — tvarkingesnis. Sienelės brūkšniuotos kiek įstrižai, tačiau pastebima tendencija brūkšniuoti vertikaliai, o kaklelis — horizontaliai. Horizontaliai brūkšniuoti puodai ir iš vidaus. Be to, gana dažnai puošta briauna ar truputį žemiau jos (pav. 59: 4—6). Ornamantą sudaro įvairios formos duobučių, nagų įspaudų ar gnaibytos eilės.

Brūkšniuotoji briauninė keramika laikoma pačia vėlyviausia šios keramikos forma, paprastai datuojama I tūkstantmečio pr. m. e. pabai-

ga ir pirmaisiais m. e. amžiais*. Ir iš tiesų piliakalnyje ji priklauso apatinio kultūrinio sluoksnio viršutiniam horizontui. Be to, šios keramikos daugiausia rasta vakarinėje piliakalnio papėdėje, tyrinėtoje gyvenvietėje, kurios apatinis kultūrinis sluoksnis buvo to paties laikotarpio kaip ir didžiojo piliakalnio apatinio kultūrinio sluoksnio viršutinis horizontas.

Be vyraujančios brūkšniuotosios keramikos, rasta **puodų lygiu paviršiumi**. Tai daugiausia nedideli įvairiausių formų puodukai: storadugniai, daugiau ar mažiau profiliuoti neaukšti puodeliai. Sprendžiant iš dydžių, greičiausiai jie skirti valgyti. Antai II A plote 1,30 m gilyje aptiktas beveik sveikas nedidelis puodelis; jis gulėjo ant šono anga į pietus. Jo molio masė gana prasta, su grūsto granito priemaišomis.

* Smulki brūkšniuotosios keramikos tipologija duodama straipsniuose apie Nevieriškės ir Sokiškių piliakalnius.

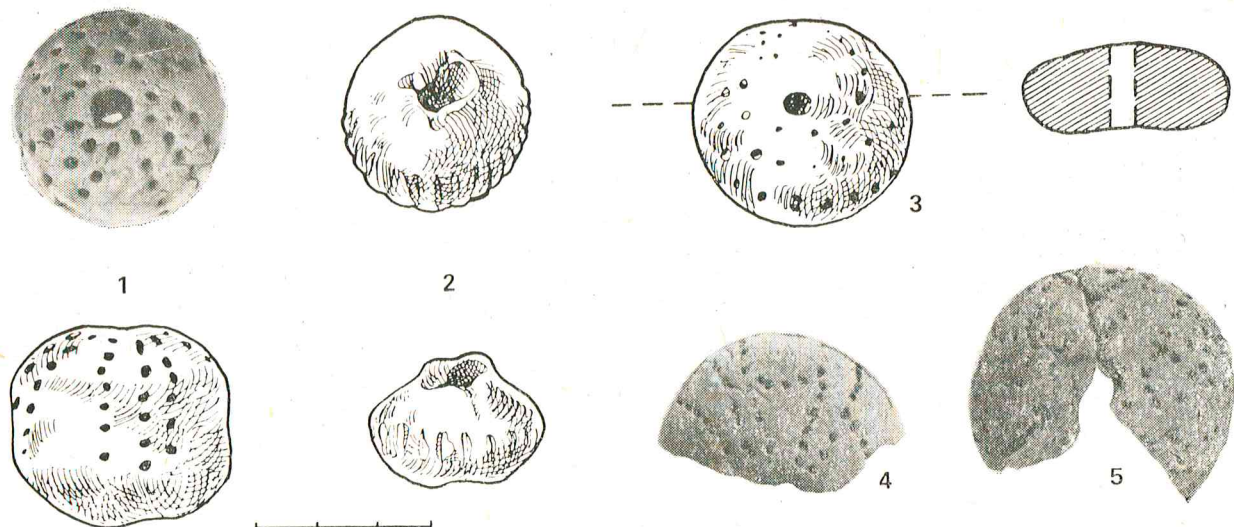

Pav. 60. Puodeliai lygiu paviršiumi

Puodelis beveik tiesiomis sienelėmis, tik prie dugno truputį įsmaugtas. Dugnas storas, sienelės pamažu plonėja, prie angos pakraštėlio puodelis suplonintas ir suapvalintas, kad būtų patogiau gerti (pav. 60:1). Puodelis 4,7 cm aukščio, anga 7,1×7,3 cm, dugnas — 6,3×6,7 cm skersmens. Tačiau aptikta puodelių ir kiek profiliuotais šonais, truputį atlenktu pakraštėliu bei susiaurintu dugnu. Jų anga 8 cm, dugnas — apie 5,5 cm skersmens; 5 cm aukščio (pav. 60:3), irgi storu dugnu bei sienelėmis. Aptikta ir plonasienių puodelių lygiu paviršiumi, gana plačia — iki 8,5 cm skersmens — anga ir suapvalintu dugnu (pav. 60:2). Tačiau drauge negalima nepaminti daugelio miniatiūrinių puodelių, kurių dugno skersmuo vidutiniškai būna

iki 4 cm. Jie palyginti aukšti — 5,5, 6,7 cm, taip pat storasienių ir storadugniai, todėl labai mažo tūrio. Toks visiškai sveikas miniatiūrinis puodelis lygiu paviršiumi rastas IV plote 50 cm gylėje. Jis 3 cm aukščio, dugnas tebuvo 1,2 cm, anga — 2—2,4 cm skersmens. Molio masėje daug grūsto granito priemaišų. Tad šie puodeliai negalėjo tikti tigiems, matyt, bent dalį jų reikia sieti su ritualine keramika. Kai kurie neryškiai brūkšniuoti.

Skyrium minėtinas plokščias ir žemas (mažiau nei 4 cm aukščio) indas 11 cm skersmens anga ir beveik stačiomis sienelėmis, su aiškiu įsmaugimu prie dugno. Tai galėtų būti lėkštė; pirmas toks indas iš ankstyvųjų rytų Lietuvos piliakalnių.

Pav. 61. Moliniai ornamentuoti svareliai

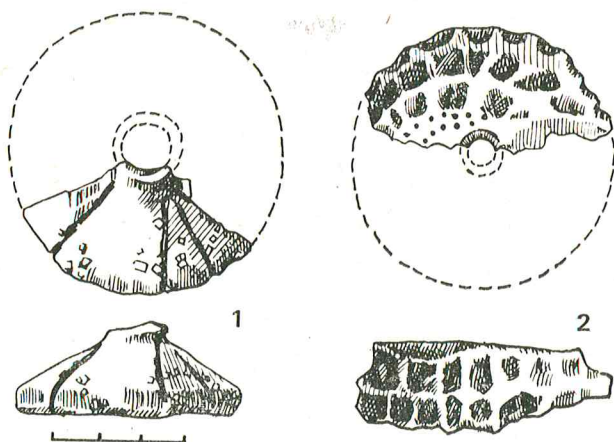
Labai savitą radinių grupę sudaro įvairūs moliniai **svareliai** su skylute viduryje. Dažniausiai jie netaisyklingo, kartais suploto rutulio, o kai kada lyg ir dvigubo nupjauto kūgio formos (pav. 61). Kai kurių išlikusios tik mažesnės ar didesnės šukės, tačiau iš jų aiški ne tik forma, bet ir dydžiai. Svareliai būna apie 3,5—4,5 cm skersmens ir maždaug 3,5 cm aukščio; plokštieji tesiekia 1,5 cm. Visų paviršius ornamentuotas duobutėmis. Kai kurios duobutės įspaustos chaotiškai, be jokios sistemos (pav. 61 : 5), kitos sudaro įvairiai grupuojamas eiles. Ypač įdomus svarelis, kurio paviršius papuoštas duobučių eilėmis, einančiomis po 3 vienoje juostoje. Tos juostos viršuje prie skylutės susikryžiuoja taip, kad duobučių eilių raštas eina į 4 priešingas puses (pav. 61 : 1). Kitas svarelis, artimesnis dvigubam nupjautam kūgiui, puoštas dar įmantriau: jo paviršius gražintas išilgi-

nėmis duobučių eilėmis, pritaikytomis prie svarelio formos, todėl prie skylučių jos priartėja viena prie kitos, o plačiausioje vietoje daro lanką. Svarelio teišlikusi mažesnė pusė, tad sunku tiksliai pasakyti, kiek buvo tokių eilių. Mažiausiai turėjo būti 12. Tačiau labai įdomu, kad šios eilės per vieną tarpą sujungiamos trimis taškučių eilutėmis, einančiomis skersai svarelio (pav. 61 : 4). Viena eilutė, sudaryta dažniausiai iš 4 taškučių, eina per patį vidurį, kitos dvi — abiejose jos pusėse arčiau skylutės.

Minėtinas piliakalnyje rastas svarelis, labai primenantis Djakovo tipo svarelius. Jis 3 cm skersmens ir 2 cm aukščio. Plačiausioje vietoje papuoštas neryškiomis įkartomis (pav. 61 : 2). Dviejų didelių — 6 cm skersmens — Djakovo tipo svarelių dalys aptiktos pirmaisiais m. e. amžiais datuojamoje gyvenvietėje (pav. 62 : 1, 2). Piliakalnyje rastasis chronologiškai turėtų būti ankstesnis.

Be ornamentuotų, rasta ir paprastų plokščių svarelių su skylute arčiau krašto (pav. 63 : 1, 2). Jie dažniausiai lygiu paviršiumi, 3—4 cm skersmens; tokių žinoma iš daugelio rytų Lietuvos piliakalnių. Paprastai jie laikomi tinkly svareliais.

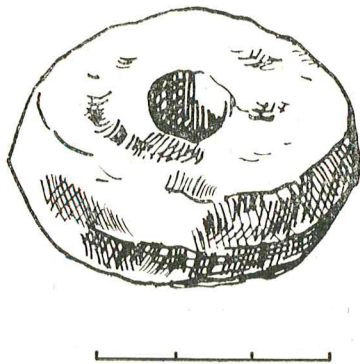
Molio dirbiniams skirtini ir **verpsteliai**. Vieni jų apvalaini, kiti suploto rutulio formos, 2 cm aukščio ir 3,2 cm skersmens, su 0,5 cm dydžio skylute viduryje (pav. 64). Forma jie labai primena akmeninius verpstelius, kuriuos, kaip jau sakyta, kartais sunku atskirti nuo apskritų svarelių. Vienintelis kriterijus — skylutės skersmuo. Tačiau šalia šių ankstyvų dar neaiškių formų verpstelių piliakalnyje rasta ir dvigubo nupjauto kūgio svarelių su gana aiškia briauna per vidurį. Juos jau reikėtų skirti viršuti-

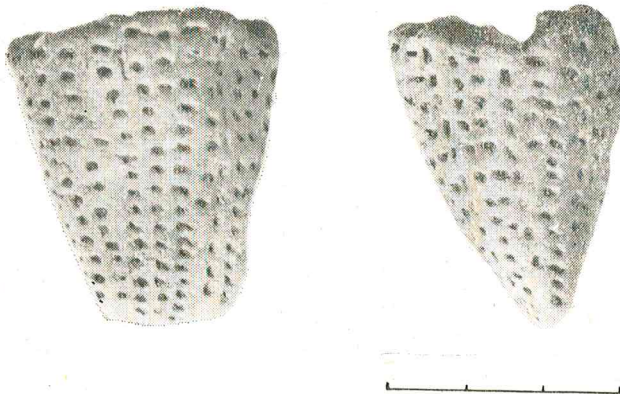
Pav. 62. Gyvenvietėje rasti Djakovo tipo svareliai

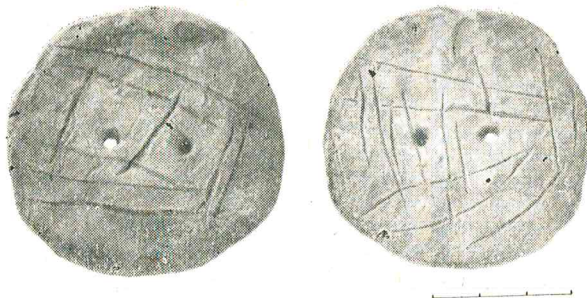
Pav. 63. Moliniai svareliai su skylute pakraštyje

Pav. 64. Molinis verpstelis iš atviros gyvenvietės

Pav. 65. Miniatiūrinio ornamentuoto kirvelio dalis

Pav. 66. Molinis plokščias skritulys su dviem skylutėmis

niam apatinio kultūrinio sluoksnio horizontui (pav. 64).

Skyrium reikia aptarti labai savitus molio dirbinius — **miniatiūrinius kirvelius** su skylute arčiau penties. Sveiko kirvelio nepavyko rasti nė vieno, dažniausiai jie skilę per skylutę, todėl aptinkama arba penčių, arba ašmenų. Ypač įdomus per skylutę skilęs kirvelis, kurio tėra liemuo ir ašmenys. Išlikusi dalis 4 cm ilgio ir 3,5 cm pločio. Jis siaurėjančiais 1,7 cm pločio ašmenimis. Visas paviršius padengtas smulkių keturkampių duobučių eilėmis (pav. 65). Kirvelis gana gerai išdegtas. Šie moliniai, kaip ir aptarti miniatiūriniai akmeniniai, kirveliai, be abejonės, sietini su čia gyvavusiu kirvio kultu.

Ypatingo dėmesio vertas unikalus radinys — **plokščias molinis skritulys** su 2 skylutėmis viduryje (pav. 66). Jis 6,3 cm skersmens, 1,3 cm storio, nelygiu paviršiumi, tarsi būtų labai nerūpestingo arba nepatyrusio meistro pagamintas. Tačiau įdomiausia tai, kad abiejose jo pusėse yra kažkokių nelabai aiškių įrėžimų. Sprendžiant iš linijų skaičiaus bei krypties abiejose pusėse ir skylutes laikant akimis, atrodo, kad čia norėta pavaizduoti žmogaus veidą. Tiesa, vienoje pusėje linijos griežtesnės, lygesnės, o kitoje jų lyg ir daugiau, be to, labiau lenktos (pav. 66). Gal taip yra dėl neįgudimo, o galbūt šie skirtumai reiškia nevienodas žmogaus nuotaikas.

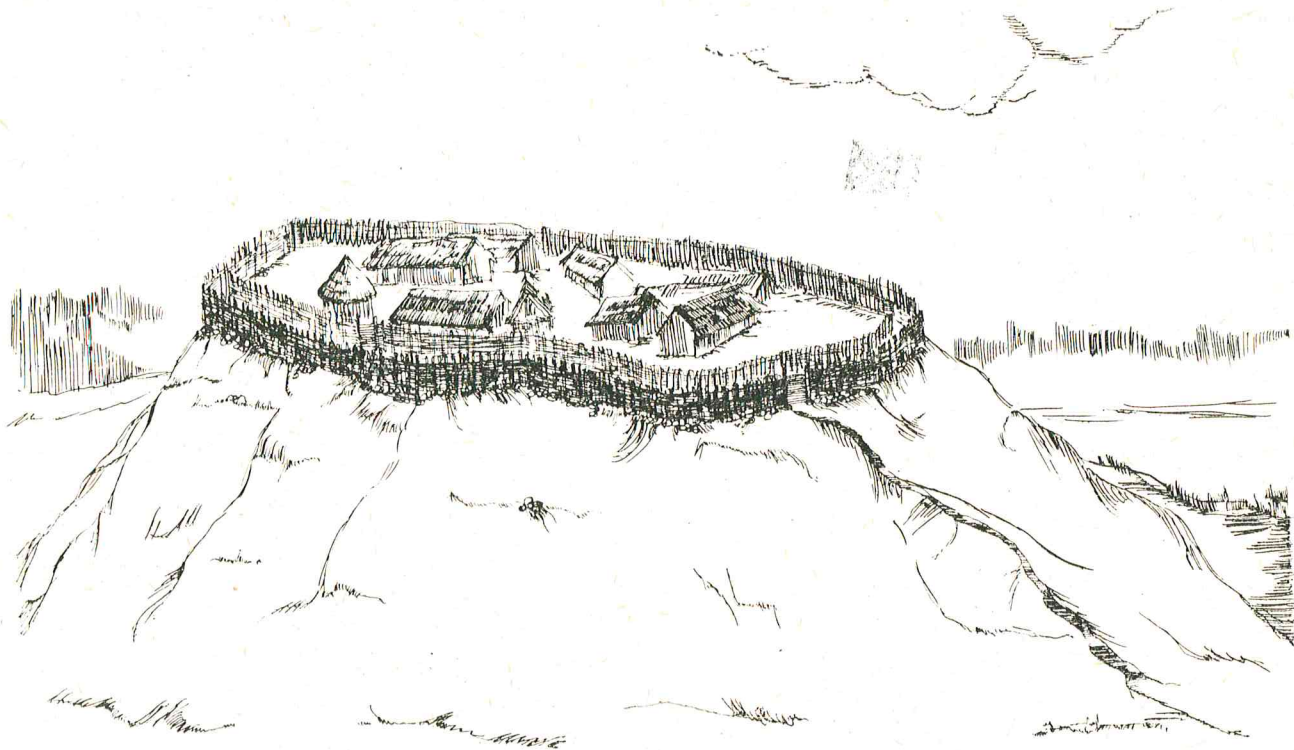
IŠVADOS

Narkūnų piliakalnis ankstyvuoju laikotarpiu — tipiškas brūkšniuotosios keramikos kultūros paminklas. Jame aptikti visi šiai kultūrai būdingi elementai. Tai ne tik brūkšniuotoji keramika, gausūs kaulo dirbiniai, įtvirtinta gyvenvietė, bet ir tokie radiniai, kaip moliniai svareliai, geležiniai peiliai-pjautuvėliai, lazdeliniai smeigtukai ir kt.

Kultūrinio sluoksnio sandara, gausūs radiniai, statinių liekanos leidžia bent prabėgomis žvilgtinti į šį paminklą palikusių žmonių buitį, verslus, mėginti suprasti jų pasaulėžiūrą, atskleisti kai kuriuos socialinio gyvenimo momentus ir kartu — įnašą į tos epochos kultūrą. Suprantama, čia neįmanoma, ir tai nėra straipsnio tikslas, duoti išsamų vaizdą. Iš šio piliakalnio sukaupti gausūs šaltiniai gali būti tiriami įvairiais aspektais, kelia begales problemų, ir kiekviena gali būti atskirai tirama. Čia pasistengsime trumpai apibendrinti tik kai kuriuos klausimus.

GYVENVIETĖS POBŪDIS

Gyvenvietė buvo įrengta kalvoje greičiausiai II tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje. Ryškesnių vietovės pertvarkymų tuo metu nepastebėta.

Pav. 67. Bendras gyvenvietės vaizdas (rekonstr. pieš.)

Žmonės taikėsi prie esamų sąlygų ir būstus rengė aikštelės pakraščiais. Daugėjant gyventojų, taip pat tobulėjant ūkiui, gyvenvietė laipsniškai keitėsi. Visų pirma pradėdami apgyvendinti didesni aikštelės plotai: I tūkstantmečio pr. m. e. pirmojoje pusėje jau randame pastatų liekanų ir aikštelės viduryje. Gyvenvietė pradama stiprinti dirbtinėmis kliūtėmis. Matyt, iš to laikotarpio yra vertikalių kuolų, perpintų šakomis, moliu apdrėbti ir akmenimis sutvirtinti aptvarai, juose gyvenvietę aikštelės pakraščiais (pav. 67). O I tūkstantmečio antrojoje pusėje atsiranda įtvirtinimų iš žemių; nesaugiausioje šiaurinėje pusėje pilamas pylimas ir kasamas griovys. Kalva įgyja ankstyviesiems rytų Lietuvos piliakalniams būdingų bruožų. Pačiais pirmaisiais m. e. amžiais piliakalnyje dar gyvenama. Aiškiai atskirti šio laikotarpio sluoksnio nuo senesnių nepavyko, tačiau tai rodo kai kurie radiniai: pirmiausia metalo lydymo krosnelė, prie kurios sienelės buvo prilipusi dalis Romos monetos, datuojamos II m. e. amžiumi. Tam laikotarpiui skiriami ir kai kurie vėlesnių formų peiliai-pjautuvėliai ir ypač briauninė, brūkšniuotoji keramika. Tačiau pamažu gyventojai pradeda keltis į vakarinę piliakalnio papėdę, kur buvo aptiktas pirmųjų m. e. amžių kultūrinis sluoksnis. Taigi šalia įtvirtintos gyvenvietės kuriasi ir atviro tipo gyvenvietė.

VERSLAI

Gyventojai daugiausia vertėsi gyvulininkyste. Ištirta per 7000 tyrimams tinkamų kaulų*. Atmetus daugiau kaip 1000 aptiktųjų viršutiniame kultūriniame sluoksnyje, disponuota beveik 6000 kaulų, rastų sluoksnyje, priklausančiame I tūkstantmečiui pr. m. erą. Iš gautų duomenų matyti, kad apie 78% visų kaulų sudarė naminių ir tik maždaug 22% laukinių gyvulių kaulai (žr. lentelę). Vadinasi, medžioklė tebuvo pagalbinis verslas. Nepavyko pasekti ryškesnės gyvulininkystės dinamikos per visą I tūkstantmetį pr. m. e., nors kaulai buvo tirti sluoksniais, kuriuos, žinoma, tik sąlygiškai galima sieti su atskirais šimtmečiais. Tirta fiktyviais sluoksniais, neatspindinčiais kultūrinio sluoksnio horizontų. Apskritai tarp kaulų, surinktų iš skirtingų gylių, pastebėta tik nedidelių svyravimų. Vadinasi, visą I tūkstantmetį pr. m. e. ūkis iš esmės nekito. Didžiausią naminių gyvulių kaulų procentą sudarė kiaulių kaulai. Jų svyruoja nuo 41,8 iki 61,3%, o tarp apatinio kultūrinio sluoksnio apatinio ir viršutinio horizontų skirtumas tėra 6%. Iš kaulų analizės matyti, jog visą I tūkstantmetį pr. m. e. vyravo kiaulininkystė. Gerokai mažiau auginta galvijų; jų kaulų svyruoja nuo 25 iki 32,4 procento. Trečioje vietoje eina smulkieji

* Kaulus tyrė biol. m. kand. V. Danilchenko.

galvijai ir tik ketvirtoje — arkliai. (Kaulų analizės rezultatai duoti lentelėje).

OSTEOLOGINĖS MEDŽIAGOS TYRINĖJIMŲ REZULTATAI
NAMINIŲ GYVULIŲ KAULŲ IR INDIVIDŲ SKAIČIUS

Gyvulių rūšys	Sluoksnio gylis m					
	iki 0,45	0,45—0,65	0,6—0,9	0,9—1,5	1,2—2	2—2,5
Stambieji galvijai	228/8	368/9	121/4	196/6	169/5	71,4
Smulkieji galvijai	101/4	139/6	66/3	141/6	121/6	46/2
Arkliai	50/2	53/2	26/1	26/1	13/1	13/1
Kiaulės	591/14	886/24	240/8	401/11	219/7	159/7
Sunys	—	—	3/2	—	—	—
(I šuniukas)						
Taurai arba stumbrai	21/3	23/1	7/1	31/2	4/2	7/1
Briedžiai	47/2	49/3	15/2	46/2	6/1	10/1
Elniai	13/2	30/2	9/1	18/1	4/1	—
Stirnos	1/1	15/2	5/1	8/1	4/2	5/1
Sernai	106/5	158/8	29/2	154/9	27/4	29/6
Lokiai	14/2	19/2	2/1	8/1	2/1	3/1
Vilkai	—	—	—	—	2/1	—
Lapės	12/2	21/1	7/1	8/1	4/1	2/1
Kiščiai	1/1	2/1	2/1	4/1	2/1	1/1
Barsukai	—	—	4/1	—	—	—
Udros	—	—	—	2/1	—	—
Bebrai	84/9	150/11	63/8	87/6	30/2	41/4
Kiaunės	—	—	—	7/1	5/1	—
Iš viso	1069/55	1913/72	596/37	1137/50	612/35	387/30
Naminių	770/28	1446/41	453/18	764/24	522/19	289/14
Laukinių	299/27	567/31	143/19	573/26	90/16	98/16

Pastaba. Pirmas skaičius (skaitiklis) reiškia kaulų skaičių, antrasis (vardiklis) — minimalų individų skaičių.

ATSKIRŲ GYVULIŲ RŪSIŲ %

Gyvulių rūšys	Sluoksnio gylis m					
	iki 0,45	0,45—0,65	0,6—0,9	0,9—1,5	1,2—2	2—2,5
Stambieji galvijai	21,3/14,5	19,2/12,5	20,3/10,8	17,2/12	27,6/14,3	18,3/13,33
Smulkieji galvijai	9,4/7,3	7,3/8,3	11,1/8,1	12,4/12	19,8/17,1	11,9/6,7
Arkliai	4,7/3,6	2,7/2,8	4,4/2,7	2,3/2	2,1/2,85	3,4/3,33
Kiaulės	36,6/25,5	46,3/33,3	40,2/21,4	5,3/22	35,8/20	41,4/23,33
Sunys	—	—	0,5/5,4	—	—	—
Stumbrai arba taurai	2,0/5,4	1,2/1,4	1,2/2,7	2,7/4	0,65/2,85	1,8/3,33
Briedžiai	4,4/3,6	2,5/4,1	2,5/5,4	4,0/4	1,0/2,85	2,6/3,33
Elniai	1,2/3,6	1,6/2,8	1,5/2,7	1,6/2	0,7/2,85	—
Stirnos	0,1/1,8	0,8/2,8	0,8/2,7	0,7/2	0,7/5,7	1,3/3,33
Sernai	9,9/9,1	8,3/11,1	4,8/5,4	13,5/18	4,4/11,4	7,5/20,0
Lokiai	1,3/3,6	1,0/2,8	0,3/2,7	0,7/2	0,3/2,85	0,8/3,33
Vilkai	—	—	—	—	0,3/2,85	—
Lapės	1,1/3,6	1,1/1,4	1,2/2,7	0,7/2	0,65/2,85	0,5/3,33
Kiščiai	0,1/1,8	0,1/1,4	0,3/2,7	0,4/2	0,3/2,85	0,2/3,33
Barsukai	—	—	0,7/2,7	—	—	—
Udros	—	—	—	0,2/2	—	—
Bebrai	7,9/16,4	7,8/15,3	10,5/21,6	7,7/12	4,9/5,7	10,6/13,33
Kiaunės	—	—	—	0,6/2	0,8/2,85	—

MEDŽIOKLE

Gyvulių rūšys	Sluoksnio gylis m					
	iki 0,45	0,45—0,65	0,6—0,9	0,9—1,5	1,2—2	2—2,5
Kanopiniai	188/13	275/16	65/7	257/15	45/9	51/9
Kailiniai	111/14	192/15	74/11	116/11	45/7	47/7
Iš viso laukinių	299/27	467/31	146/21	373/26	90/16	98/16
Iš viso	1069/55	1913/72	599/37	1137/50	612/35	387/30

LAUKINIŲ GYVULIŲ KAULŲ IR INDIVIDŲ SKAIČIUS

Kanopiniai	62,9/48,1	58,9/51,6	44,5/33,3	68,9/57,7	50/56,2	52/56,3
Kailiniai	37,1/51,9	41,1/48,4	55,5/66,4	31,1/42,3	50/43,8	48/43,7
Iš viso laukinių	28/49	24,4/43	24,4/56,7	32,8/52	14,7/45,7	25,3/56,2

GYVULININKYSTĖ

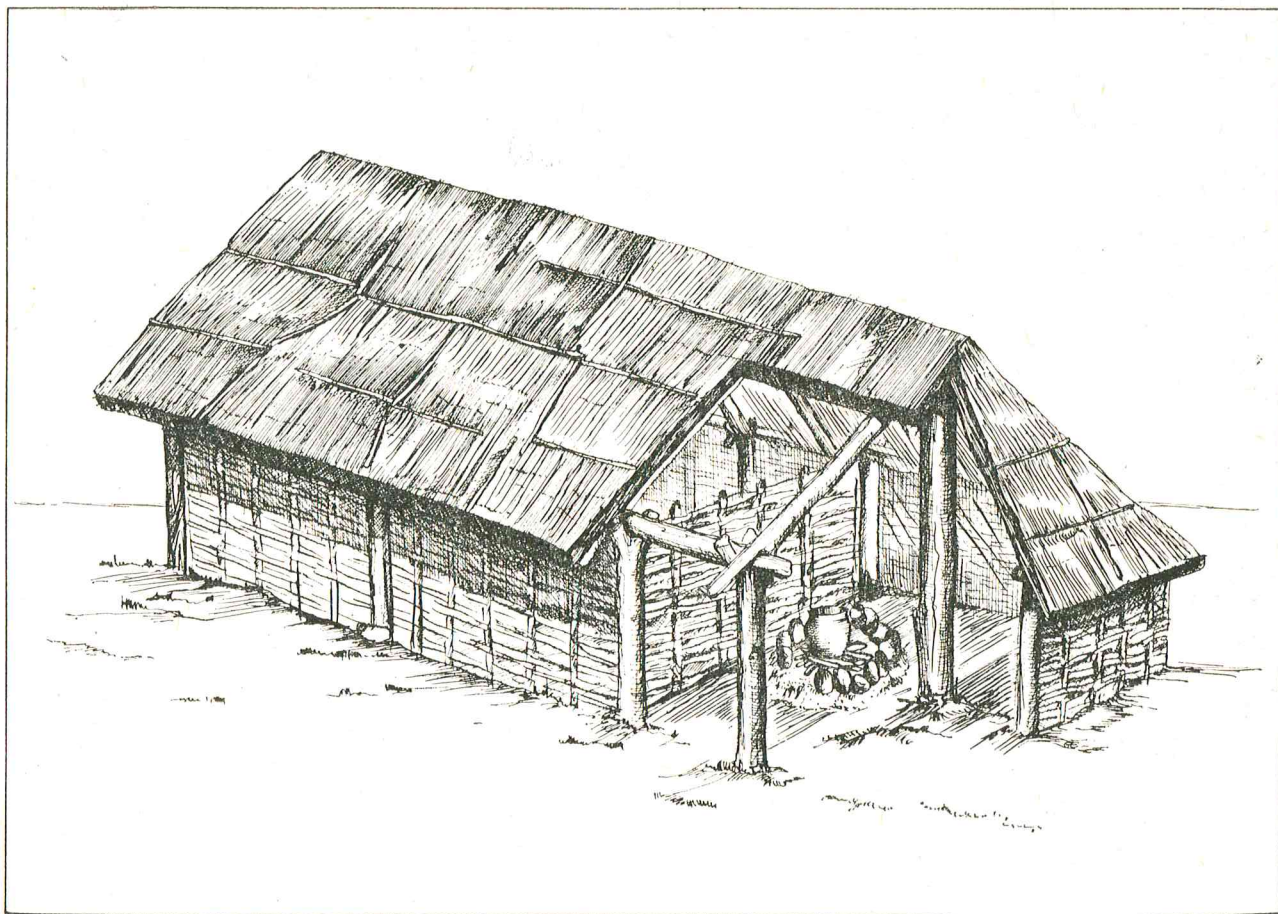
NAMINIŲ GYVULIŲ KAULŲ IR INDIVIDŲ SKAIČIUS %

Stambieji galvijai	29,6/28,6	25,4/21,9	26,7/25	25,6/25	32,4/26,3	24,6/28,6
Smulkieji galvijai	13,2/14,3	9,6/14,7	14,6/18,7	18,4/25	23,2/31,6	15,9/14,3
Arkliai	6,4/7,1	3,7/4,9	5,7/6,3	3,4/4,2	2,5/5,3	4,5/7,1
Kiaulės	50,8/50	61,3/58,5	53,0/50	52,5/45,8	11,8/36,8	55/50

Pagalbinės ūkio šakos buvo medžioklė ir žūklė. Iš ištirtų kaulų matyti, jog gana svarbus papildomas mėsos šaltinis buvo sumedžioti žvėrys. Maistui medžiota daugiausia kanopiniai gyvuliai: briedžiai, elniai, stirnos, šernai ir kt. Buvo medžiojami ir kailiniai žvėrys, kaip antai: vilkai, lapės, kiškiai, barsukai, bebrai, kiaunės ir kt., kurių kailiai turėjo saugoti gyventojus nuo šalčio. Didžiausia dalis aptiktų kaulo dirbinių (iečių strėlių antgalių, gremžtukų, grandiklių, adiklių ir kt.) yra tiesiogiai susijusi su medžiokle bei kailių apdorojimu. Iš to matyti, jog medžioklė, nors ir buvusi pagalbinė ūkio šaka, to meto žmonių gyvenime užėmė gana svarbią vietą. Mažiausiai galima pasakyti apie žūklę. Net ir negausūs žeberklai, specialios šeivelės su skylute viduryje, vartotos vietoj kabliuko, tinklų svareliai rodo, kad to meto gyventojai vertėsi ir šia ūkio šaka. Nedaug ką galime pasakyti ir apie žemdirbystę. Tyrinėjant nepavyko rasti jokių grūdų liekanų. Tačiau iš žemdirbystės darbo įrankių matyti, jog Narkūnų piliakalnio gyventojai vertėsi ir žemės dirbimu. Tai tiesiogiai liudija aptiktas raginis kaplys. Iš I tūkstantmečio antrosios pusės, kaip matėme, turime jau geležinių peilių-pjautuvėlių, kuriais būdavo nuimamas derlius, akmeninių trinamųjų grynų. Netiesioginis įrodymas yra ir moliniai verpsteliai, kuriais būdavo verpiama ne tik vilna, bet, matyt, ir pluoštai. Tad greičiausiai jau auginti linai ir kanapės.

NAMŲ ŪKIS IR AMATAI

Labai svarbi Narkūnų gyventojų veiklos sritis buvo būtinų darbo įrankių, įvairių buitinių reikmenų bei papuošalų gamyba. Sprendžiant iš radinių gausumo, ypač plačiai buvo apdorojamas kaulas. Turėta didelių šio darbo įgūdžių. Iš dirbinių matyti, kad kaulo ar rago gabalai prityrusio meistro rankose virsdavo ne tik patogių darbo įrankių, pavoju ginklu, bet ir meno kūriniais. Tai ypač pasakytina apie papuošalus, kurių, kaip matėme, didžiausią grupę sudaro smeigtukai. Dalis jų tiesiog tobulų formų, gražiai nusmailinta adata, dažniausiai profiliuota galvute, kuri kartais dar papuošta ir ornamentu. Tai tikri taikomosios dailės pavyzdžiai. Tačiau šalia kaulo jau gana plačiai buvo apdorojamas ir metalas, pirmiausia — žalvaris. Aptikti pavieniai žalvario dirbiniai ir gausios liejimo formos, įvairūs tigliai, samteliai ir kiti su žalvario dirbinių gamyba susiję radiniai rodo, jog piliakalnyje buvo net savotiškas amatininkystės centras. Svarbiausias liudijimas yra jau pirmaisiais m. e. amžiais datuojama molinė krosnelė metalams lydyti, rodanti, jog čia žalvario apdorojimo lygis laipsniškai augo, atsirado net amatininkų liejimų dirbtuvės. Kaulams

Pav. 68. Ilgojo kelių patalpų pastato rekonstr. piešinys

apdoroti reikėdavo tik didesnių įgūdžių, o metalo dirbinių gamybai — dar ir žinių. Tad metalą liejo nedaugelis žmonių. Dažniausiai ši amatininkystės sritis buvo vienos šeimos rankose; čia iš kartos į kartą buvo perduodamos liejimo paslaptys. Amatininkai apsirūpindavo ir žaliavomis, tad jie vykdė ir mainų prekybą. Narkūnuose I tūkstantmetyje pr. m. e. susiformuoti tokiam metalo apdorojimo centrui, matyt, padėjo palankios geografinės sąlygos: gyvenvietė buvo įsikūrusi palyginti netoli nuo didelio prekybos kelio — Dauguvos, kuria plaukė ir pagrindinės žaliavos.

Apie I tūkstantmečio pr. m. e. vidurį ir jo antroje pusėje Narkūnų gyventojai jau mokėjo gauti geležį iš baltų rūdos ir gaminti geležies dirbinius. Tai patvirtina, nors ir negausūs, geležies dirbiniai: pvz., peiliai-pjautuvėliai, peiliukai, lazdeliniai smeigtukai. Šia gamybos sritimi gyventojai niekuo nesiskyrė nuo kitų baltų genčių (30, p. 26—27).

Ir dar viena labai svarbi sfera — **puodų ir kitų keramikos dirbinių gamyba**. Apie brūkšniuotąją keramiką jau gana daug prirašyta, ir

čia nėra reikalo plačiau apibūdinti jos gamybą. Apie kokią nors specializaciją dar negalima kalbėti. Kiekviena šeima gaminosi būtiniausius indus, tarp kurių buvo jau ir mažesnių puodelių, ir net nulipdytų plokščių žemų indų, tarsi lėkščių. Šį darbą pagal tradiciją daugiau dirbo moterys. Matyt, jų rankomis buvo pagaminti ir tinklų svareliai bei tokie kulto reikmenys, kaip moliniai kirveliai visu ornamentuotu paviršiumi.

BENDRUOMENINIAI SANTYKIAI

Pagrindinį ūkio vienetą sudarė didelė, galbūt net kelių kartų šeima. Tai matyti iš ilgų pastatų, kuriuose tilpo ne vienas židinis (pav. 68). Sprendžiant iš židinių skaičiaus, viename pastate galėjo gyventi 12—15 žmonių. Kelios tokios šeimos sudarė giminę. Ištirtoje tik vakarinėje piliakalnio aikštelės pusėje galėjo gyventi apie 60 žmonių. Tačiau nereikia manyti, kad visi židiniai yra to paties laikotarpio. Piliakalnio apgyvendinimas, kai susidarė apatinis kultūrinis sluoksnis, apima daugiau nei 1000 metų, ir, suprantama, per tokį ilgą laiką gyven-

vietė labai keitėsi. Kai kurių pastatų stulpavietės ar net židiniai galėjo priklausyti I tūkstantmečio pr. m. e. antrajai pusei ar net pirmiesiems m. e. amžiams. Todėl nurodomas gyventojų skaičius labai sąlygiškas. Tačiau įmanoma prielaida, kad piliakalnio aikštelėje galėjo tilpti apie 100 žmonių. Matyt, pirmaisiais m. e. amžiais daugėjant gyventojų, dalis jų išsikelia į piliakalnio papėdę, kur aptiktas to laikotarpio kultūrinis sluoksnius. Taigi ima skirtis mažesnės šeimos, lėmusios bendruomeninių santykių pakitimus. Pradeda irti gimininiai santykiai, ir kartu atsiranda prielaidos teritorinei bendruomenei formuotis.

DVASINĖS KULTŪROS APRAIŠKOS

Norint išgyventi, I tūkstantmetyje pr. m. e. Narkūnų gyventojų dėmesys buvo sutelktas į namų ūkį, verslumą, gyvenamųjų namų statybą, gyvenvietės saugumą ir su juo susijusius darbus, tačiau labai svarbią vietą užėmė įvairios apeigos, turėjusios prisidėti prie sėkmingos veiklos, drauge tenkinančios gyventojų dvasinės kultūros poreikius. Apžvelgti darbo įrankiai ir papuošalai rodo, jog čia gyvenę žmonės buvo neabejingi grožiui ir net muzikai. Bene ryškiausiai taikomąją dailę atspindi kaulo dirbiniai, ypač **smeigtukai**. Tarp paprastų, tiesioginę paskirtį atliekančių jau mūsų aptartų smeigtukų turime nemažą šios rūšies papuošalų, kurie skiriasi ne tik išbaigtomis, pasakytume, tobulomis formomis, bet ir ornamentu. Kaip pavyzdį galime paminėti smeigtuką aukšta galvute, padengta įvijos raštu (pav. 38 : 5). Patraukia dėmesį labai gražiai, tiesiog tekint nutekinta kaulinė saga (pav. 39 : 1) ir kaulinis karolio pavidalo bumbulas (pav. 39 : 2). Tokie būtiniausi išgražinti dirbinių atributai rodo, jog rūpintasi ir apsirengimu, kurio liekanų piliakalniuose, deja, nelabai galime tikėtis. Iš vamzdinių tuščiavidurių kauliukų su pragrežtomis skylutėmis sprendžiama, jog to meto žmonėms nesvetimas buvo ir garsų pasaulio grožio pajautimas. Tačiau bene reikšmingiausią vietą užėmė su kultu ir tikėjimais susijusios apeigos, kurios, žmonių manymu, turėjusios „padėti“ sunkioje jų buityje, kovoje ne tik su priešu, bet ir su gamtos jėgomis bei įvairiomis ligomis. Šiam klausimui nušviesti iš Narkūnų piliakalnio, palyginti su visais ligi šiol tyrinėtais šios rūšies paminklais, sukaupta bene daugiausia duomenų.

Pirmiausia į akis krinta tokie minėti iš akmens ir molio padaryti dirbiniai, kaip miniatiūriniai **kirveliai**, turėję, be abejonės, magišką prasmę. Kirvio kultas atsirado neolite Artimuosiuose Rytuose, iš kur paplito į Europą ir labai plačiai prigijo įvairiose kultūrose (31, p. 3—

44). Ryški neolito pažanga neabejotinai priklauso nuo naujų priemonių pagerinti to meto žmonių buitį ir padaryti ją saugesnę. O tokia priemonė pirmiausia buvo kirvis aštriais ašmenimis. Tai svarbiausia kirvio kulto atsiradimo priežastis. Kilęs naujajame akmens amžiuje, plačiai praktikuotas žalvario ir net geležies amžiuje. Lietuvoje, Latvijoje, Švedijoje ir Gotlando saloje rasta gintarinių kirvelių su skylute, greičiausiai nešiotų kaip amuletai. Turbūt taip traktuotini ir kai kurie Narkūnuose aptiktieji. Tiek dviašmenis akmeninis, tiek iš molio nulipdytas ornamentuotu paviršiumi kirveliai turėjo skylutes, per kurias buvo perveriamą virvutė. Net ir dalį natūralaus dydžio kirvių galima būtų laikyti religiniais simboliais (pvz., netinkamas darbu iš minkšto akmens padarytas dviašmenis bukais ašmenimis kirvis su nedidelio skersmens pradėta gręžti skylute). Juk kirvis — tai ir dievo atributas. Lietuvių mitologijoje ugnies, žaibų ir perkūnijos dievas Perkūnas įsivaizduojamas su kirviu rankoje. Turbūt ne veltui akmeniniai kirveliai vadinti Perkūno kulkomis, nes įpykęs Perkūnas esą sviesdavęs į nuodėmingą žmogų kirvį, kuris krisdamas blyksėjo žaibais.

Būdingas medžiotojo amuletas buvo labai didelės **meškos dantis**. Negalima nepaminėti molinio su 2 skylutėmis skritulio, kurio paviršiuje iš abiejų pusių įrėžtos linijos, žyminčios kažkokį nesuprantamą vaizdą. Tai neabejotini simboliai, kurių prasmę labai sunku paaiškinti. Jeigu dvi pradurtas skylutes laikytume akių vietomis, galime įžiūrėti lyg ir antropomorfinį pradą. Atitikmenų šiam radiniui nepavyko aptikti. Šiek tiek panašumo turi su viduriniu neolitu datuojama molyje pavaizduota žmogaus galva, rasta Latvijoje, Lubanoje (32, pav. 76). Galbūt iš tikrųjų čia pavaizduotas žmogaus veidas? Juk turime ir kitų antropomorfinės kilmės dirbinių. Unikali iš rago pagaminta, tik dar neužbaigta figūrėlė rodo, kad to meto Narkūnų gyventojai vaizduodavo žmogų.

Neabejotinai su gyventojų pasaulėžiūra susiję moliniai **svareliai**, ornamentuoti įspaustų duobučių raštu. Ypač minėtinas svarelis, papuoštas duobučių eilėmis, kurios grupuotos po 3 vienoje juostoje. O juostos eina priešingomis kryptimis (pav. 61 : 1). Galbūt priešpriešomis čia norėta išreikšti pasaulio šalis (33, p. 14—26). Vertas dėmesio skaičius 3. Kalbėta apie 3 taškučių eiles ką tik minėtame svarelyje. Įdomu, kad kitame moliniame svarelyje išilginės taškučių eilės jungiamos 3 trumpėmis taškučių eilėmis (pav. 61 : 4). Ir vėl skaičius 3. Matyt, jau tada Narkūnų gyventojams buvo pažįstama trejetainė skaičiavimo sistema. Ir vėliau, ornamentuojant papuošalus, labai mėgta pavienius motyvus grupuoti po tris.

Skyrium minėtinas šiaurinėje aikštelės dalyje, arčiau centro, atidengtas židinys, prie kurio rasta šukių krūva. Atrodo, tarsi čia būtų daužyti puodai. Prie kitų židinių to nepastebėta. Galbūt čia buvo apeiginis židinys? Tokią mintį lyg ir paremtų tai, kad kiek toliau nuo židinio aptikta smulkiais akmenimis grįsta aikštelė. Be to, sprendžiant iš stulpaviečių vietos, atrodo, jog ir pastatas buvęs lyg apskritas ir su židiniu. Visa tai verčia manyti, kad šis pastatas turėjo būti išskirtinis. Gal jame buvo atliekamos kokios nors apeigos.

Taigi trumpai apžvelgti Narkūnų piliakalnio apatinio kultūrinio sluoksnio tyrinėjimai jau dabar įnešė labai daug nauja į brūkšniuotosios keramikos kultūros nušvietimą. Ateityje, ištyrus kitą, rytinę, aikštelės pusę ir sukaupus dar daugiau duomenų, dabar mėgintas atkurti vaizdas taps ryškesnis.

LITERATŪRA

1. Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkich Rusi.—W-wa, 1846.
2. Wilczyński F. Wędrowka do gór Utenesa, Xiążęcia Litwy założyciela Uciany.—Tygodnik Peterburski, 1836, t. 14.
3. Baliński M. Starożytna Polska.—W-wa, 1846, t. 3.
4. Покровский Ф. В. Археологическая карта Ковенской губернии.—Вильна, 1899.
5. Tarasenko P. Lietuvos archeologijos medžiaga.—K., 1928.
6. Volkaitė-Kulikauskienė R. Narkūnų (Utenos raj.) gyvenvietės tyrinėjimai 1975 metais.—Kn.: ATL 1974 ir 1975 metais. V., 1978, p. 32—37.
7. Volkaitė-Kulikauskienė R., Kulikauskas P. Narkūnų (Utenos raj.) archeologinių paminklų 1976 ir 1977 m. tyrinėjimai.—Kn.: ATL 1976—1977 metais. V., 1978, p. 84—94.
8. Volkaitė-Kulikauskienė R., Luchtanas A. Narkūnų (Utenos raj.) „Didžiojo“ piliakalnio tyrinėjimai 1977 metais.—Kn.: ATL 1978 ir 1979 metais. V., 1980, p. 29—32.
9. Kulikauskas P. Narkūnų (Utenos raj.) „Mažojo“ piliakalnio tyrinėjimai 1978 metais.—Kn.: ATL 1978 ir 1979 metais. V., 1980, p. 32—35.
10. Kulikauskienė R. Kur Utenos pradžia? —Mokslas ir gyvenimas, 1979, Nr. 3, p. 8—10.

11. Volkaitė-Kulikauskienė R., Luchtanas A. Narkūnų senkapio 1976 m. tyrinėjimai.—Kn.: LA. V., 1979, t. 1, p. 101—109.
12. Волкайте-Куликаускаене Р., Лухтан А. Редкие монеты из Восточной Литвы.—СА, 1981, № 4, с. 265—270.
13. Шноре Э. Д. Асотское городище.—Рига, 1961.
14. Митрофанов А. Г. Железный век Белоруссии (VII—VI вв. до н. э.—VIII в. н. э.).—Минск, 1978.
15. Grigalavičienė E. Nevieriškių (Švenčionių raj.) piliakalnio tyrinėjimai 1976 ir 1977 metais.—Kn.: ATL 1976—1977 metais. V., 1978, p. 95—101.
16. Очерки по археологии Белоруссии.—Минск, 1970, ч. 1.
17. Krzywicki L. Piliakalnia pod wsią Petraszunami.—Rocznik towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie 1911—1914. Wilno, 1914, t. 5, s. 1—27.
18. Krzywicki L. Grodziska górnolitewskie: Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rokiszkami.—Pamiętnik Fizyograficzny, 1917, t. 24, cz. 5, s. 1—41.
19. Zariņa A. Celtniecība nocietināta apmetnē Lielvārdes Dievukalnā.—LZAV, 1982, N 7 (420), lpp. 46—64.
20. Grigalavičienė E. Kaulo dirbiniai (I. Darbo įrankiai).—MAD, A, 1975, t. 4 (53), p. 73—83.
21. Граудонис Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа.—Рига, 1967.
22. Stürms E. Die ältere Bronzezeit im Ostbalticum.—Vorgeschichtliche Forschungen. B. etc., 1936, H. 10.
23. Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e.—Wrocław etc., 1973.
24. Meinander C. F. Die Bronzezeit in Finnland.—Finska Fornminnesförmigens Tidskrift. Helsinki, 1954.
25. Stenberger M. Vorgeschichte Schwedens.—B., 1977.
26. Петрушев В. С. Аозинско-меларские кельты Марийского Поволжья.—СА, 1975, № 3, с. 28—43.
27. Luchtanas A. Zalvario apdirbimas ankstyvuosiuose rytų Lietuvos piliakalniuose.—Kn.: LA. V., 1981, t. 2, p. 5—17.
28. Volkaitė-Kulikauskienė R. Dėliaus nuėmimo įrankiai Lietuvoje m. e. I tūkstantmetyje ir II tūkstantmečio pradžioje (I. Peiliai-pjautuvėliai m. e. I—IV a.).—MAD, A, 1984, t. 4 (89), p. 79—91.
29. Седов В. В. Булавки восточных балтов в эпоху раннего железа.—ABS, 1967, vol. 5, p. 129—146.
30. Эндзинас А. Древнее производство железа на территории Литвы.—ABS, 1973, vol. 8, p. 21—52.
31. Babel J. Kult topora w neolicie ziem Polskich.—Wiadomości archeologiczne. W-wa, 1980, t. 25, z. 1, s. 3—44.
32. Loze I. Akmens laikmeta māksla Austrumbaltijā.—Rīga, 1983.
33. Vēliuss N. Senovės baltų pasaulėžiūra.—V., 1983.

РЕЗУЛЬТАТЫ РАСКОПОК БОЛЬШОГО ГОРОДИЩА НАРКУНАЙ (НИЖНИЙ КУЛЬТУРНЫЙ СЛОЙ)

Р. ВОЛКАЙТЕ-КУЛИКАУСКЕНЕ

РЕЗЮМЕ

В местности Наркунай, расположенной в 3 км к юго-западу от г. Утена, находится комплекс археологических памятников: два расположенных рядом городища, называемые обычно большое и маленькое, к западу от них — открытое поселение и в 700 м к востоку — грунтовый могильник XIV—XV вв.

Особо пристальное внимание исследователи уделили большому городищу, раскопки которого впервые провел Ф. Вильчинский в 1835 г. Историк XIX в. искали здесь замок князя Утениса. Поэтому большое городище

часто называлось «замком Утениса», а маленькое — «могилой Утениса». С того времени городища в Наркунай довольно широко упоминались в исторической и археологической литературе, хотя более глубокому изучению так и не подверглись.

Только в 1975—1978 гг. археологи Института истории АН ЛитССР и Вильнюсского университета провели систематические исследования всего археологического комплекса. Исследовалось открытое поселение, большое и маленькое городища, а также могильник. Особое вни-

манье привлекает большое городище (исследованная площадь составляет 660 м²), на котором обнаружено 2 основных культурных слоя. Верхний, почти полностью разрушенный вспашкой, относится к XIII—началу XV в., а в нижнем, самом мощном, обнаружен исключительно интересный материал, принадлежащий к I тысячелетию до н. э. и самым первым векам н. э. Изучению этого слоя и посвящена данная статья.

Нижний культурный слой можно разделить на три горизонта: самый нижний толщиной 30 см обнаружен на глубине 2 м по краям площадки. По находкам он датируется концом II—началом I тысячелетия до н. э. Ему принадлежат такие находки, как бронзовая булава с изогнутой шейкой и грибовидной головкой (рис. 46), костяные булавки по форме, подражающие бронзовым (рис. 37:4), и с весловидными головками (рис. 37:1), а также примитивная, слабоштрихованная керамика. Нижний горизонт залегает под слоем утрамбованной глины, укреплявшей края площадки. Слой глины перекрывается занимающим уже всю площадку городища мощным (0,6—1,7 м) средним горизонтом, относящимся к I тысячелетию до н. э. Третий, самый верхний, горизонт, датируемый первыми веками н. э., точно выделить не удалось. Он представлен лишь такими отдельными находками, как ребристая штрихованная керамика и часть римской монеты II в. н. э., заготовленной в качестве сырья. Таким образом, в нижнем культурном слое найдены самые ценные предметы, относящиеся к I тысячелетию до н. э. Обнаруженные очаги, столбовые ямы разного происхождения, остатки укреплений, а также обильный вещевой материал дали возможность восстановить довольно яркую картину жизни носителей культуры штрихованной керамики, ярким представителем которой является городище в Наркунай (рис. 1, 67).

Установлено, что жилища представляли собой длинные восьмиметровые с 2—3 очагами дома, которые были разделены на небольшие помещения, принадлежавшие отдельным семьям (рис. 68). Они были в основном столбовой, но иногда уже и примитивной срубной конструкции. Наряду с ними употреблялись и небольшие четырехугольные жилые постройки столбовой конструкции с одним очагом. На исследованной территории обнаружено 12 очагов (рис. 9). Все они были круглой формы диаметром 1—1,2 м (рис. 5), надземными, сооружены из камней, скрепленных глиной. По краям площадки вскрыты идущие двумя рядами столбовые ямы от тына, окружавшего всю площадку (рис. 9). Это самые древние укрепления, в конструкции которых немалую роль играли и камни. Каменные кладки обнаружены по краям всей площадки выше столбовых ям от тына. К середине и ко второй половине I тысячелетия до н. э. относятся укрепления из земли, о чем свидетельствуют обнаруженный метровой высоты вал, сооруженный из глины, и ров (рис. 16).

Из всего интересного и обильного инвентаря нижнего культурного слоя наиболее немногочисленны (47 единиц) каменные изделия: топорики (рис. 17), топоры-молоты (рис. 18:1), грузики (рис. 18:2, 3) и другие. Особенно характерны миниатюрные топорики и топоры из камней мягких пород, имеющих культовое значение (рис. 19). Но самую большую группу (465 единиц) составляют предметы из кости и рога. Прежде всего это орудия труда: топоры из рога (рис. 21, 22), многочисленные острия-шилья, иглы, развязыватели узлов и др. (рис. 23—25); предметы, широко употребляемые в быту, имеющие иногда очень широкий профиль назначения; костяные долота (рис. 27), ножи (рис. 31), скребки (рис. 28:7—11) и скребла (рис. 29); предметы вооружения и рыболовства: наконечники копий (рис. 32), стрел (рис. 33, 34), кинжалы (рис. 35), гарпуны (рис. 36) и очень своеобразные «крючки» для

рыбной ловли (рис. 26:1). Из кости изготовлялись и украшения: очень своеобразные булавки (рис. 37, 38), некоторые из них по форме подражают бронзовым (рис. 37:4). Особого внимания заслуживают костяная пуговица (рис. 39:1), бусина для украшения повязки или пояса (рис. 39:2) и незаконченная антропоморфная фигурка из рога (рис. 39:3). Из других костяных и роговых изделий следует упомянуть: самые примитивные инструменты музыки (рис. 40), рукоятку кинжала (рис. 42), а также зуб медведя (рис. 41). Обнаружено свыше 20 гарпунов из рога, большая часть которых является лишь заготовками (рис. 36:1). Своеобразны изделия из рога, напоминающие птицу (рис. 45).

Важный вклад в науку дало изучение таких бронзовых предметов, как булава с изогнутой шейкой и грибовидной головкой (рис. 46), 2 браслета (рис. 47) и многочисленных литейные формы (рис. 48), из которых наиболее многочисленны формы для изготовления кельтов меларского типа (рис. 49). Установлено, что городище Наркунай было крупным центром бронзолитейного производства, основанного на привозном сырье. Традиция в этой области продолжалась и в первых веках н. э., о чем свидетельствует найденная римская монета II в. н. э., заготовленная в качестве сырья.

Так как хронологически нижний культурный слой занимает длительный этап, найдено и несколько железных изделий, принадлежащих к концу I тысячелетия до н. э. и первым векам н. э.: серповидные ножи (рис. 54), посоховидные булавки (рис. 55) и ножи маленьких размеров.

Но наиболее обильно представлена керамика, которая довольно часто была обнаружена как бы гнездами.

Доминирует штрихованная керамика, которую можно распределить по трем группам: сосуды S-образной профилировки (рис. 56), сосуды с почти прямыми стенками (рис. 57) и ребристые (рис. 58). Для первых двух групп характерна слабая штриховка, в последней она более глубокая и четкая (рис. 59). Она датируется последними веками до н. э. и самыми первыми веками н. э., небольшой процент занимает керамика с гладкой поверхностью, для которой характерны сосуды небольших размеров (рис. 60) и своеобразный низкий сосуд в виде тарелки.

Из других глиняных изделий стоит упомянуть очень редкие и своеобразные грузики, иногда сплошь покрытые орнаментом (рис. 61). Отдельно следует указать на такие изделия, как миниатюрные орнаментированные топорики (рис. 65) и глиняный кругляк диаметром 6,3 и высотой 1,3 см с двумя дырками в середине, на котором изображено лицо человека (рис. 66).

Богатый остеологический материал, исследованный канд. биол. наук В. П. Данильченко, показал, что основным занятием жителей Наркунай в I тысячелетии до н. э. было животноводство: 78% костей принадлежали домашним и лишь 22% диким животным. На первом месте было свиноводство, на втором — крупный рогатый скот, на третьем — мелкий рогатый скот и лишь на четвертом — конь. Охота и рыболовство было лишь дополнительным источником пищи. Велось и примитивное земледелие. Широко была распространена обработка кости и рога — основного сырья для изготовления орудий труда, оружия, даже украшений. В данной области ремесла древние жители Наркунай обладали большими навыками. Кроме того, уже применялась и обработка цветных металлов — бронзы. Все находки, связанные с бронзолитейным делом, показывают, что в I тысячелетии до н. э. в этой местности уже существовал центр производства бронзовых изделий. Конечно, занятия ремесленников в основном не выходили за рамки общинных ремесел, но они были очень важным фактором дальнейшего развития металлургии цветных металлов. Здесь немалую роль сыграло географическое

расположение местности недалеко от крупного торгового пути — Западной Двины. Бронзолитейное производство, переход к черной металлургии, основанной на местном сырье, постепенно привели к разложению первобытнообщинного строя. Ярким доказательством этого факта является выселение в первых веках н. э. части населения из городища и заселения его подножия.

Особого внимания заслуживают находки, представляющие духовную жизнь населения: музыкальные инструменты, разукрашенные грузики и разнообразные булавки, а также антропоморфные изображения. Миниатюрные топорики, безусловно, связаны с культом топора. Все эти данные значительно обогатили наши знания о мировоззрении носителей культуры штрихованной керамики, ярко представленной в нижнем культурном слое большого городища в Наркунай.

ПОДПИСИ ПОД ИЛЛЮСТРАЦИЯМИ

Рис. 1. План городища в Наркунай и исследованные раскопы

Рис. 2. Столбовые ямы от жилища и места каменных очагов в раскопе № 3 (глубина 70—90 см): 1 — камни; 2 — столбовые ямы; 3 — контур ямы; 4 — контуры очагов; 5 — глина; 6 — песок; 7 — кости; 8 — черная земля, насыщенная сажей

Рис. 3. Скопление вокруг очага черепков и каменная кладка в раскопе № 1 (глубина 80 см): 1 — камни; 2 — черепки; 3 — кости; 4 — глина с песком; 5 — культурный слой; 6 — недавний перекоп

Рис. 4. Очаги (№ 1—3) в раскопе № 3 (глубина 50 см): 1 — камни; 2 — угли; 3 — кости; 4 — черепки; 5 — черная земля; 6 — глина; 7 — глина с песком; 8 — столбовые ямы

Рис. 5. Очаги и их разрезы в раскопе № 3: 1 — камни; 2 — слой черной земли; 3 — глина; 4 — прослойки с углем и сажей; 5 — песок; 6 — черепки; 7 — песок с остатками угля; 8 — линия разреза

Рис. 6. Очаги, их разрезы и столбовые ямы в раскопе № 5 (глубина 50—75 см): 1 — глина; 2 — песок; 3 — камни; 4 — глина с песком; 5 — контуры древних перекопов; 6 — столбовые ямы; 7 — черная земля; 8 — контуры очагов; 9 — линия разреза

Рис. 7. Очаги и каменные кладки в раскопе № 4 (глубина 30—50 см): 1 — камни; 2 — кости; 3 — черепки; 4 — песок; 5 — черная земля; 6 — глина; 7 — глина с песком

Рис. 8. Места очагов, их разрезы и столбовые ямы в раскопе № 4 (глубина 65—85 см): 1 — глина; 2 — песок; 3 — черная земля; 4 — контуры очагов; 5 — контуры перекопанных ям; 6 — камни; 7 — столбовые ямы

Рис. 9. Общий план столбовых ям тына и очагов: 1 — столбовые ямы; 2 — очаги

Рис. 10. Деталь столбовых ям тына в раскопах 2А и 2В (глубина 130—190 см): 1 — столбовые ямы; 2 — контуры углублений

Рис. 11. Столбовые ямы тына в раскопе № 6 (глубина 45—100 см)

Рис. 12. Техника переплетения тына. Реконструкция

Рис. 13. Каменные кладки и полоса насыщенной углем земли на границе раскопов 2А и 4 (глубина 85—130 см): 1 — культурный слой; 2 — камни; 3 — глина; 4 — перерытая земля; 5 — песок; 6 — угли и сажка; 7 — контур склона; 8 — черепки; 9 — столбовые ямы

Рис. 14. Каменные кладки и полоса насыщенной углем земли на границе раскопов № 2В и 5 (глубина 80—100 см): 1 — черная земля; 2 — перерытая земля; 3 — глина; 4 — песок; 5 — угли и сажка; 6 — камни; 7 — столбовые ямы

Рис. 15. Каменные кладки, насыщенная углем земля, остатки столбовых ям в раскопах № 2А и 2В (глубина 130—150 см): 1 — черная земля; 2 — камни; 3 — глина; 4 — песок; 5 — угли и сажка; 6 — черепки; 7 — кости; 8 — черная земля, насыщенная сажей; 9 — столбовые ямы; 10 — перерытая земля

Рис. 16. Северный разрез раскопов № 1 и 2 (1) и самые древние земляные укрепления: вал и ров (2): 1 — дерн; 2 — камни; 3 — слой, насыщенный углем; 4 — трухлявое дерево; 5 — глина; 6 — черная земля; 7 — черная земля, насыщенная сажей; 8 — остатки развалин; 9 — песок; 10 — тяжелая глееватая глина; 11 — глина с гравием

Рис. 17. Каменные топорики

Рис. 18. Каменные изделия: 1 — топорик со следами сверления; 2 — грузик со следами сверления; 3 — миниатюрный грузик

Рис. 19. Каменный двухлезвийный миниатюрный топорик (4) и обухи от таких же топориков (1—3)

Рис. 20. Каменные пряслицы-грузики

Рис. 21. Топор из рога

Рис. 22. Топор из рога с четырехугольным обухом

Рис. 23. Костяные орудия труда: 1—3, 5 — шилья; 4 — кочедык

Рис. 24. Костяные кочедыки

Рис. 25. Кочедыки (1, 3), развязыватель узлов (2) и другие острия (4, 5)

Рис. 26. Костяная игла (2) и костяной «крючок» для рыболовства (1)

Рис. 27. Костяные долота

Рис. 28. Костяные орудия труда разного назначения: 1—6 — долота; 7—11 — скобели

Рис. 29. Костяные скребки

Рис. 30. Костяное орудие для обработки шкур

Рис. 31. Костяные ножи

Рис. 32. Костяные наконечники копий

Рис. 33. Костяные наконечники стрел

Рис. 34. Костяные наконечники стрел

Рис. 35. Костяные кинжалы

Рис. 36. Костяные гарпуны

Рис. 37. Костяные булавки

Рис. 38. Костяные булавки разных типов

Рис. 39. Костяная пуговица (1), бусина (2), антропоморфная фигурка (3) и ее реконструкция (4)

Рис. 40. Музыкальные инструменты из трубчатых костей

Рис. 41. Амулет — зуб медведя

Рис. 42. Костяная рукоятка

Рис. 43. Рог со следами обработки

Рис. 44. Крюк из рога

Рис. 45. Голова птицы из рога лося

Рис. 46. Бронзовая булавка с изогнутой шейкой и грибовидной головкой

Рис. 47. Бронзовые браслеты

Рис. 48. Одноразовые литейные формы

Рис. 49. Форма для изготовления кельтов меларского типа

Рис. 50. Фрагменты разнообразных орудий для плавки металла: 1, 4, 10 — тигели; 2, 7, 9 — одноразовые литейные формы; 3, 5, 6, 8 — лачки

Рис. 51. Круглодонный высокий тигель

Рис. 52. Ложкообразный тигель

Рис. 53. Нижняя часть бронзолитейной печи (глубина 120—125 см): 1 — камни; 2 — культурный слой; 3 — контур склона; 4 — глина; 5 — кости челюсти; 6 — кости; 7 — черепки

Рис. 54. Железный серповидный нож

Рис. 55. Железная посоховидная булавка

Рис. 56. Штрихованная керамика S-образной профилировки

Рис. 57. Черепки штрихованных сосудов с прямыми стенками

Рис. 58. Штрихованный сосуд ребристой формы

Рис. 59. Черепки штрихованных сосудов

Рис. 60. Сосуды с гладкой поверхностью

Рис. 61. Орнаментированные глиняные грузики
Рис. 62. Грузики дяковского типа, обнаруженные на открытом поселении
Рис. 63. Глиняные грузики с отверстием у края
Рис. 64. Глиняная пряслица из открытого поселения
Рис. 65. Часть орнаментированного миниатюрного глиняного топорика

Рис. 66. Глиняный кругляк с двумя отверстиями в середине
Рис. 67. Общий вид древнего поселения (реконструкция)
Рис. 68. Длинный дом с несколькими помещениями (реконструкция)

NARKŪNŲ PILIAKALNIO SPALVOTOJO METALO DIRBINIAI

ALGIMANTAS MERKEVICIUS

1975—1978 m. LTSR MA Istorijos instituto (toliau MA II) ir Vilniaus valst. universiteto LTSR istorijos katedros archeologai tyrinėjo Narkūnų archeologinių paminklų kompleksą. Piliakalnio aikštelėje aptiko 2 kultūrinius sluoksnius: viršutinį, datuojamą XIII—XV m. e. a. pradžia, ir apatinį, priklausantį I tūkstantmečiui pr. m. e. ir patiems pirmiesiems m. e. amžiams. Abiejuose sluoksniuose rasta spalvotojo metalo dirbinių. Iš dalies dirbinių paimta metalo pavyzdžiai spektrinei analizei.

Spalvotojo metalo dirbinių analizės padarytos MA II M. Klero pasiūlyta metodika (1). Ištirta 15 dirbinių ar jų fragmentų (žr. lent. p. 50). 9 dirbiniai yra iš apatinio kultūrinio sluoksnio (analizės Nr. (toliau — an. Nr.) 1—9). Tai smeigtukas grybo pavidalo galvute (an. Nr. 9), 2 smeigtukų adatų dalys (an. Nr. 5, 7), 3 apyrankės (an. Nr. 3, 4, 8), cilindro formos skardelė (an. Nr. 6), sulenktos skardelės fragmentas (an. Nr. 1) ir metalo liekanos iš molinio tiglio (an. Nr. 2). Ištirti 6 viršutinio piliakalnio kultūrinio sluoksnio dirbiniai. Tai pintos apyrankės fragmentai (an. Nr. 10, 11), cilindro formos skardelė (an. Nr. 12), kitos skardelės dalis (an. Nr. 15), apkalo liekana (an. Nr. 13) ir vielos fragmentas (an. Nr. 14).

METALURGINĖS GRUPĖS

Ištirti Narkūnų piliakalnio dirbiniai pagaminti iš lydinių, gautų varį veikiant alavu, švinu, cinku ir kitais metalais. Apatinio ir viršutinio piliakalnio kultūrinio sluoksnio spalvotojo metalo dirbinių sudėtis skiriasi. Pagrindinis apatinio kultūrinio sluoksnio dirbinių komponentas varyje yra alavas; jo lydiniuose vidutiniškai yra 11,64%. Kitų metalų priemaišų nedaug: švino — vidutiniškai 0,91%, cinko — 0,24%, arseno — 0,23%, stibio — 0,016%, nikelio — 0,1%, sidabro — 0,009%.

Viršutinio kultūrinio sluoksnio dirbinių sudėtis yra kitokia. Dirbinius gaminta iš daugiakomponentinių lydinių. Ištirtuose šio sluoksnio dirbiniuose alavo rasta vidutiniškai 8,26%, cinko — 7,0%, švino — 1,02%. Kitų metalų priemaišų taip pat nedaug: stibio — vidutiniškai

0,46%, arseno — 0,18%, nikelio — 0,06%, sidabro — 0,005%.

Ištirus Rytų Europos I m. e. tūkstantmečio dirbinių metalą, išskirtos 6 metalurginės grupės (2, p. 109; 3, p. 71). Skiriant joms Narkūnų piliakalnio spalvotojo metalo dirbinius, matyti labai netolygus jų pasiskirstymas. Antai ištirti apatinio kultūrinio sluoksnio dirbiniai priklauso tik 2 metalurginėms grupėms: IV (an. Nr. 2, 4—9) ir V (an. Nr. 1, 3). IV metalurginei (alavingųjų bronzų) grupei skiriamas metalo pavyzdys iš tiglio (an. Nr. 2), apyrankė (an. Nr. 4) ir kitos apyrankės fragmentas (an. Nr. 8), smeigtukas grybo pavidalo galvute (an. Nr. 9) ir 2 smeigtukų adatų fragmentai (an. Nr. 5, 7) bei cilindro formos skardelė (an. Nr. 6). Šios metalurginės grupės dirbiniai turi nemažą alavo procentą (žr. lent.). Kiti 2 dirbiniai — apyrankė (an. Nr. 3) ir skardelės fragmentas (an. Nr. 1) — iš apatinio sluoksnio priklauso V metalurginei („švaraus“ vario) grupei. Jie galėjo būti pagaminti vien iš vario su jame buvusiomis natūraliomis kitų metalų priemaišomis. Šios grupės Narkūnų dirbiniuose rasta tik kiek daugiau švino. Tokios sudėties lydiniai kaip apyrankės (an. Nr. 3) metalas kai kurie tyrinėtojai skiria į atskirą vario, legizuoto švinu, metalurginę grupę (4, p. 209).

Iš kitokios sudėties metalo buvo pagaminti ištirti Narkūnų piliakalnio viršutinio sluoksnio dirbiniai. Yra dirbinių iš I, II ir III metalurginių grupių metalo. I metalurginei grupei (tompako, pusiau tompako arba žalvario) priklauso cilindro formos skardelė (an. Nr. 12) ir vielos fragmentas (an. Nr. 14), II metalurginei grupei (daugiakomponentiniai lydiniai, kuriuose vyrauja cinkas) — apkalo fragmentas (an. Nr. 13). Iš 3 dirbinių matyti, jog jie buvo pagaminti iš III metalurginės grupės (daugiakomponentiniai lydiniai, kuriuose vyrauja alavas) metalo. Tai pintos apyrankės fragmentai (an. Nr. 10, 11) ir skardelės dalis (an. Nr. 15). Spektrinei analizei iš pintos apyrankės buvo paimta 2 skirtingo storio vielos gabaliukai. Abiejų metalo sudėtis beveik ta pati (an. Nr. 10, 11). Tad galima teigti, kad apyrankė buvo nupinta iš vienodos sudėties metalo vielų.